

Specifičnosti tretmana žena u penalnom sustavu

Jelavić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:893741>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-03**



Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)



Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Specifičnost tretmana žena u penalnom sustavu

Ime i prezime studentice:
Ana Jelavić

Zagreb, rujan, 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Specifičnost tretmana žena u penalnom sustavu

Ime i prezime studentice:
Ana Jelavić

Ime i prezime mentorice:
Izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, rujan, 2021.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Specifičnost tretmana žena u penalnom sustavu* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ana Jelavić

Mjesto i datum: Zagreb, 2021.

Naslov rada: Specifičnost tretmana žena u penalnom sustavu

Ime i prezime studentice: Ana Jelavić

Ime i prezime mentorice: Izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija/Odrasli

SAŽETAK:

Žene čine mali dio zatvoreničke populacije diljem svijeta. To se navodi kao legitiman razlog radi kojeg se tretman žena dugo vremena temeljio na spoznajama dobivenim kroz istraživanja s muškom zatvoreničkom populacijom. Navedeno je rezultiralo intervencijama krojenim po principu „jedna mjera za sve“. Istraživanja potvrđuju da se počiniteljice značajno razlikuju od muških počinitelja u pogledu osobne povijesti i puteva ulaska u kriminalitet.

Priznanje da „*spol čini razliku*“ bio je prvi korak prema učinkovitijem odgovoru na njihove jedinstvene, rodno specifične potrebe.

Postoje mnogi principi učinkovite rehabilitacije počinitelja, ali su programi rehabilitacije prijestupnika, utemeljeni na široko prihvaćenom Modelu kriminogenih rizika i potreba (*eng. Risk-Need-Responsivity Model, RNR*), pokazali najbolje rezultate. Stoga se ovaj rad temelji na prikazu specifičnosti tretmana žena kroz prizmu *RNR* pristupa procjeni i tretmanu počiniteljica. Integrativna perspektiva tretmana ženskih počiniteljica korištena je kao orijentir te čini okosnicu ovog rada. Bit će prikazani i rezultati drugih relevantnih istraživanja koja su svom fokusu imala žene.

S obzirom na nedjeljivost teorije i prakse, u radu je prikazana specifičnost tretmana žena kroz problematiku vezanu uz teoriju, procjenu i elemente učinkovitog odgovora na tretman. Specifičnost tretmana žena u penalnom sustavu ogleda se u potrebi za integriranim holističkim pristupom. Stoga i ovaj rad nudi sveobuhvatnu perspektivu ovog problema. Povećana senzibilnost za specifične potrebe žena potrebna je za kreiranje učinkovitih održivih programa. Prema tome, procjena i tretman ženskih počiniteljica moraju biti osjetljivi na važne čimbenike njihova života (primjerice iskustva traume, probleme mentalnog zdravlja, zlouporabu sredstava ovisnosti) i iskoristiti njihove snage kako bi pomogli ženama da se rehabilitiraju i odustanu od kriminala.

KLJUČNE RIJEČI: ženske počiniteljice, procjena, tretman, specifične potrebe, rodno osjetljiv

Title of work: Specific characteristics of the treatment of women in the penal system

Student: Ana Jelavić

Mentor: : Izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Program/module: Social pedagogy/Adults

SUMMARY:

Women offenders represent a small minority in correctinal systems worldwide. This is stated as a legitimate reason why the treatment of women has long been based on knowledge gained through research with the male offenders population. The result were interventions based on principle “one-size-fits-all”. Research confirms that women offenders differ significantly from their male counterparts in terms of their personal histories and their pathways to crime. The acknowledgement that „*gender makes a difference*“ was the foremost step to respond appropriately to their unique, „gender specific“ needs.

There are many principles of effective rehabilitation for offenders, but programs based on the widely accepted Risk-Need-Responsivity model of rehabilitation (*RNR*) have shown the best results. Therefore, this work will present the specifics of women's treatment through the prism of the RNR approach to the assessment and treatment of women offenders. An integrative perspective of women offenders treatment is used as a landmark text, which forms the backbone of this work. Additionally, the results of other relevant research that focused on women will be presented.

Given the indivisibility of theory and practice, this work presents the specificity of women's treatment through issues related to theory, assessment and elements of effective response to treatment. The specificity of women's treatment in penal system is reflected in the need for an integrated holistic approach. Therefore this work offers a comprehensive perspective on this issue. Increased sensitivity to specific women's needs is necessary in order to design effective programs over the long term. According to that, the assessment and treatment of women offenders should attend to important contextual factors of their lives (e.g., experiences of trauma, mental health problems, substance abuse) and leverage women's strengths to promote healing and desistance from crime.

KEY WORDS: women offenders, assessment, treatment, specific needs, gender-responsive

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. PROBLEMATIKA ŽENSKOG KRIMINALITETA I TRETMANA ŽENA	3
2.1. Tretman kao moderator rehabilitativne i represivne orijentacije kaznenopravnog sustava .	3
2.2. Tretman kao mjesto ostvarenja spoznaja o ženskom kriminalitetu.....	6
2.3. Tretman žena kao odraz stavova o počiniteljicama i ženskom kriminalitetu	7
2.4. Važnost sveobuhvatnog pristupa i konteksta tretmana	9
3. OPSEG I PRIRODA KRIMINALITETA ŽENA.....	16
3.1. Fenomenologija kriminaliteta žena i implikacije za tretman	16
3.2. Ispravnost metodologije i interpretacije rezultata	20
3.3. Struktura i kontekst kaznenih djela žena kao odraz motivacije	27
4. PRISTUP PENOLOŠKOM TRETMANU ŽENA	39
4.1. Rehabilitacijski koncept	39
5. PROCJENA I PROBLEMATIKA VEZANA UZ KLASIFIKACIJU ŽENA KORISTEĆI <i>RNR</i> (<i>eng. risk, need, responsivity</i>) PRISTUP	43
5.1. <i>RNR</i> model rehabilitacije počinitelja i <i>RNR</i> principi	45
5.2. Procjena rizika, potreba i odgovor na tretman uvažavajući spol.....	51
6. RODNO OSJETLJIVA „VELIKA ČETVORKA“ KAO TEORIJSKA OSNOVA ZA TRETMAN ŽENA.....	57
6.1. Rodno osjetljiva „velika četvorka“	57
6.2. Kritike <i>RNR</i> modela u tretmanu žena.....	67
7. RESPONZIVNOST I ELEMENTI USPJEŠNOG TRETMANA ŽENA.....	69
7.1. Reformulirani „rodno osjetljivi“ princip responzivnosti.....	69
7.2. Koncept kontinuiteta skrbi (<i>eng. continuum of care</i>).....	71
7.3. Principi za kreiranje rodno osjetljivog tretmana žena	72
7.4. Evaluacije rodno osjetljivih tretmanskih intervencija za žene	74
8. ZAKLJUČAK	77
9. LITERATURA	80

1. UVOD

Počiniteljice kaznenih djela dugo su bile zanemarene u kriminološkim istraživanjima i penalnoj praksi. Kao posljedica zanemarivanja specifičnih obilježja ženskog kriminaliteta i jedinstvenih potreba žena nastale su intervencije krojene po principu „jedna mjera za sve“. Međutim, rodno osjetljiva istraživanja su ukazala kako ženski kriminalitet ima svoje posebnosti, stoga i tretman žena u penalnoj ustanovi treba biti osjetljiv kontekst njihovih života i potrebe žena.

Tragajući za obilježjima koja tretman žena u penalnoj ustanovi čine specifičnima, ponajprije se uočava široko područje problematike koje pitanje tretmana žena u penalnoj ustanovi sa sobom nosi. Naime, učinkovite intervencije trebaju biti utemeljene na dokazima znanosti. Može se reći kako je prvo specifično obilježje i problem tretmana žena u penalnoj ustanovi njegova utemeljenost na dokazima znanosti dobivenim kroz istraživanja s muškom populacijom počinitelja i za muškarce. Samim time nameće se pitanje o učinkovitosti takvog tretmana žena u penalnoj ustanovi, uz pretpostavku kako je on u svom osnovnom dijelu ozbiljno narušen. Zamislimo li to kao kuću koja se gradi na pogrešnom tlu ili slabim temeljima, očigledan je problem pitanje kvalitete i održivosti. Stoga je u predavljanju ove teme bilo neophodno ukazati na taj problem, koji je otežao i identificiranje ostalih obilježja koja penološki tretman žena čine specifičnim. Nedostatak empirijskih dokaza o tretmanu žena, krojenog od temelja za žensku zatvoreničku populaciju, onemogućio je njegovo jednostavno uspoređivanje s tretmanom muške zatvoreničke populacije i identificiranje specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi. Ova tema „otvara“ široko područje problematike koje je nemoguće obuhvatiti u cijelom opsegu, stoga će kroz rad biti prikazana njena kompleksna priroda, kroz sveobuhvatni pristup. Radi lakšeg praćenja, tema se može promatrati kroz dvije perspektive, koje predstavljaju polazište i perspektivu same autorice. Obje se baziraju na saznanju kako „*spol čini razliku*“ i kako je, shodno tome, potrebna osjetljivost za specifičnosti žena prilikom tretmana u penalnom sustavu. Prva perspektiva se odnosi na uočavanje različitih obilježja koja predstavljaju „zahtjeve“ tretmana žena, na koje je potrebno adekvatno odgovoriti. Obuhvaća razna područja: teorijsku utemeljenost, procjenu te bilo koji odgovor ili postupanje koje nije adekvatno. Ta perspektiva pomaže identificiranju obilježja koja predstavljaju deficitarna područja ili slabe strane tretmana. Uglavnom je usmjerena na početni dio rada.

Početni dio rada opisuje važnu ulogu i delikatnu narav tretmana, važnost integriranog pristupa i teorijske utemeljenosti, važnost praćenja prirode i opsega ženskog kriminaliteta, rehabilitacijski koncept te ključno i najvažnije područje procjene. Navedena su područja uvod u poglavlje procjene jer su važna za razumijevanje cjelokupne teme te procjene koja je temelj učinkovitog odgovora. Poglavlje procjene čini središnji dio prvog dijela rada i obuhvaća razradu primjenjivosti principa Modela kriminogenih rizika i potreba (*eng. Risk-Need-Responsivity Model, RNR*) u tretmanu žena. Budući da *RNR* model predstavlja jedan od najcjelovitijih teorijskih modela u području rehabilitacije prijestupnika, kroz prizmu *RNR* modela i rezultate rodno osjetljivih istraživanja prikazana su specifična obilježja procjene i tretmana žena. U okviru područja procjene, posebna je pažnja usmjerena na rodno osjetljivu procjenu potreba i razradu važnih obilježja prepoznatih posebno relevantnima za tretman žena. S obzirom na to da potrebe predstavljaju mete/ciljeve tretmana te bez njihovog identificiranja i adresiranja nije moguće govoriti o učinkovitom tretmanu, značajan dio ovog rada čine identificirane rodno osjetljive potrebe, razrađene u posebnom poglavlju.

Druga perspektiva uključuje uočavanje obilježja koja se smatraju poželjnima i koja „vode pozitivnim ishodima“. Premda su zastupljena i u početnom dijelu rada, uglavnom se vežu uz posljednje poglavlje u kojem su predstavljena obilježja koja literatura prepoznaje kao elemente uspješnog tretmana žena u penalnoj ustanovi.

Priroda penološkog tretmana je vrlo kompleksna. Osobito radi zahtjeva kojeg treba postići u odnosu na cilj kažnjavanja, a koji se odnosi na rehabilitaciju počinitelja. Osim toga, zatvorenice su vrlo heterogena skupina, što predstavlja dodatan izazov za penološki tretman.. Razna je (specifična) obilježja potrebno uzeti u obzir prilikom kreiranja i provođenja intervencija namijenjenih pomaganju žena na putu izlasku na slobodu kroz tretman, a koja je moguće u određenoj mjeri standardizirati i ponavljano, znanstveno evaluirati. Cilj ovoga rada je ukazati na empirijski utvrđene elemente koji su važni za tretman, a potvrđuju postojanje razlika u penološkoj rehabilitaciji u odnosu na spol počinitelja, s orijentacijom na žene. Svrha ovoga rada je doprinijeti razumijevanju ove problematike, djelovati na razinu osviještenosti o ovoj temi te potaknuti stručnu javnost na primjenu osuvremenjenih spoznaja prilikom kreiranja i provedbe tretmana te postupanja prema zatvorenicama u okviru penološkog tretmana ali i ostalih faza izvršavanja kaznenopravne sankcije.

2. PROBLEMATIKA ŽENSKOG KRIMINALITETA I TRETMANA ŽENA

U suvremenim demokratskim državama uobičajeno se ističu tri glavna cilja kažnjavanja: zaštita društva od prijestupnika, rehabilitacija prijestupnika i prevencija kriminalnog ponašanja (Damjanović i Butorac, 2006; Mršić i Labaš, 2016). U skladu s tim kreću se i suvremena penološka shvaćanja kako se društvo od kriminaliteta najuspješnije brani rehabilitacijom prijestupnika, odnosno njegovim ponovnim uključivanjem u društvo (Damjanović i Butorac, 2006). Od nekoliko spomenutih ciljeva kažnjavanja, rehabilitacija počinitelja zasigurno je najizazovniji i najzahtjevniji cilj (Vareško, 2018), a ona se postiže upravo kroz tretman zatvorenika, odnosno zatvorenica. Rehabilitacija je složen pojam koji označava „*rezultat bilo koje planirane intervencije usmjerene prema počinitelju, koja reducira kriminalnu aktivnost, bez obzira dostiže li se ta redukcija promjenama u ličnosti, sposobnostima, stavovima, vrijednostima ili ponašanju*“ (Sechrest, White i Brown, 1997, str. 20; prema Jukić i Sabljo, 2017). Definicija ukazuje kako „*rehabilitacija znači vraćanje kriminalca na način života u kome se poštuje zakon - kroz tretman*“ (Palmer, 1999; prema Doležal i Jandrić, 2002) te sugerira kako se počinitelj pomoću tretmana može promijeniti. Navedeno upućuje na kompleksnu prirodu penološkog tretmana koja treba biti obuhvaćena ovom temom, u procesu identificiranja specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi.

2.1. Tretman kao moderator rehabilitativne i represivne orijentacije kaznenopravnog sustava

Tretman u penalnoj ustanovi vjerojatno je jedan od najzahtjevnijih i najdelikatnijih „*instrumenata*“ za postizanje svrhe kažnjavanja upravo zbog zahtjeva da „*utječe na počinitelja da ubuduće ne čini kaznena djela*“. Na taj način, zatvorski tretman predstavlja svojevrstni medij i glavno oruđe „*preodgoja zatvorenika*“ te Jukić i Sabljo (2017) ukazuju kako na njega treba staviti naglasak unutar šireg procesa resocijalizacije. Promatrajući tretman kao „*instrument*“ postizanja ciljeva kažnjavanja, može se reći kako je delikatna narav tretmana i u tome što se u njemu na neki način „*uravnotežuju*“ suprotni zahtjevi kaznenopravnih sankcija, njihov punitivni i rehabilitativni karakter. Naime, dvije glavne orijentacije kaznenopravnih sankcija; represivna i preventivna, na neki se način „*prožimaju*“ (Mršić i Labaš, 2016) ponajviše u tretmanu. S obzirom na to da se tretman primjenjuje tijekom kazne zatvora, oslanjanjem na rehabilitacijski model izvršavanja kazne, neki autori upozoravaju na neprirodnu i konfliktnu ulogu istodobnog

kažnjavanja i rehabilitiranja (Brinc, 1984,1987; Mejovšek, 1992; Žakman-Ban, 1996; prema Damjanović i Butorac, 2006; Mršić i Labaš, 2016). Taj nesrazmjer i sukob dviju ideja, Jukić i Sabljo (2017) opisuju kao konflikt kazne i ciljeva zatvorskog tretmana.

Pojam „*tretman*“ je višeznačan te ima široku upotrebu u kriminološkoj i penološkoj misli i praksi. Prema njegovoj genezi i distribuciji semantičkih obilježja, njegovom je značenju svojstvena misao „liječenja“. Međutim, prema širem shvaćanju, pojam „*tretman*“ označava svako postupanje s počiniteljima kaznenih djela tijekom kaznenog postupka ali i ostalih faza izvršenja kaznenopravne sankcije, uključujući i postpenalni period (Žaja, 1984; prema Kovčo, 1997).

Osim toga, kako bi poduzete tretmanske intervencije bile učinkovite, važno je što bolje upoznati populaciju kojoj su namijenjene, odnosno kojoj se njima nastoji pomoći (Covington, 1998). To predstavlja veliki zahtjev i izazov za tretman žena u penalnoj ustanovi zbog velike heterogenosti skupine i brojnih karakteristika koje tijekom tretmana treba uzeti u obzir. Prema tome, očekivano je kako njegov učinak nije jednak na sve. Pri tome je spol samo jedno obilježje različitosti (Scott, Brown i Wanamaker, 2019) , ali je ključno za razumijevanje razlika u odnosu na mušku zatvoreničku populaciju. Uvažavanje specifičnih karakteristika žena važno je za procjenu i tretman radi primjene onih elemenata koji će dovesti do uspjeha. Neosporno je kako ti elementi trebaju biti znanstveno utemeljeni i pažljivo validirani kroz njihovu primjenu u radu s odgovarajućom skupinom. Stoga je u evaluaciji intervencijskih programa u penologiji važno osloniti se na ključna evaluacijska pitanja (Rossi i sur., 2004; prema Mejovšek, 2013).

Blanchette i Brown (2006) naglašavaju važnost uporabe konstruktivnih pristupa u radu s počiniteljima kaznenih djela, opisujući pojam „*konstruktivan*“ kao korištenje onih metoda i tehnika koje će producirati nove pozitivne mogućnosti u funkcioniranju osoba. Navedeno bi značilo i da u tretmanu ženske zatvoreničke populacije treba primjenjivati one dokaze učinkovitosti tretmana dobivene i sustavno evaluirane kroz rad sa ženskom zatvoreničkom populacijom, što u praksi nije slučaj. S tim u vezi, Gall i sur. (2003; prema Mejovšek, 2013) navode neke razlike između znanstvenog i evaluacijskog istraživanja. Evaluacija intervencijskih programa treba biti znanstveno utemeljena. Iako se odvija u praksi i za potrebe prakse, trebala bi ispunjavati propisane kriterije za znanstvena istraživanja koji uspostavljaju usku vezu tih

postupaka s primijenjenim fundamentalnim istraživanjima (Kulenović, 1996; prema Mejovšek, 2013).

Konstruktivni pristupi o kojima autori (Blanchette i Brown, 2006) govore usmjereni su na primjenu teorije i znanstvenih istraživanja za razvoj intervencija koje će poboljšati mogućnosti zapošljavanja, razinu samokontrole, obiteljsko funkcioniranje ili povećati svijest o šteti prouzročenoj žrtvama njihovih kaznenih djela. Oni su suprotni „destruktivnim“ pristupima koji se temelje na zastrašivanju i kažnjavanju, kojima je cilj zaustaviti neželjena ponašanja pomoću straha i prijetnje. Konstruktivni je pristup izazvao određene kritike radi „blagog“ odgovora počiniteljima za počinjena kaznena djela. Isto tako, uvođenje kazne zatvora u većinu sustava izvršenja kaznenih sankcija predstavlja humanizaciju postupka kažnjavanja, ali postoji prigovor da su postupci i metode koji se pritom rabe, a u funkciji su represivnog aparata, nesvrhoviti ili nedjelotvorni (Damjanović i Butorac, 2006).

Povijesno gledano nisu svi pokušaji konstruktivnog rada s počiniteljima kaznenih djela urodili plodom, ali je „pristup rada s počiniteljima kaznenih djela radi prevencije kriminaliteta“ zaslužio pažnju. Kako bi se taj cilj ostvario, intervencije moraju ciljati na prave „ciljeve“ za promjenu ponašanja. U adresiranju ovog važnog pitanja, Andrews i Bonta (1994; prema Blanchette i Brown, 2006) formulirali su koncept kriminogenih potreba, koji će u radu biti predstavljen i razmotren kroz rodno osjetljivu perspektivu.

Potrebe su svojevrsni „stup tretmana“. Na njihovoj se procjeni tretman temelji, a o kvaliteti i uspješnosti zadovoljenja pojedinih potreba ovisi učinkovitost tretmana. Uspjeh rada s počiniteljima kaznenih djela može se razmatrati kroz promjene postignute u kriminogenim ili pak ne-kriminogenim potrebama. O pitanju; „treba li se tretman usmjeravati samo na kriminogene ili i na ne-kriminogene potrebe“ te ako da „na koje“ među istraživačima se vode rasprave. Ovaj će rad biti usmjeren na razne elemente koji su važni za tretman žena kako bi ponudio pregled relevantnih spoznaja koje je potrebno kritički sagledati za razvoj kvalitetne prakse.

2.2. Tretman kao mjesto ostvarenja spoznaja o ženskom kriminalitetu

“Oni kojima je najvažnija praksa, a zapuštaju teoriju, nisu bolji od mornara koji se ukrcaju na brod bez kormila i kompasa, pa nikad neće doznati kamo putuju“ (Leonardo da Vinci).

Kriminologija kao empirijska znanost o deliktu, delinkventu i kriminalitetu obuhvaća brojne definicije pojmovnog određenja koje ovise o perspektivi promatranja znanstvenika. Neovisno o kojoj je skupini autora riječ; onima koji pojam kriminologije razmatraju prema određenju njenog predmeta, njenom odnosu prema drugim znanstvenim disciplinama ili oslanjanjem na njenu funkciju (Singer, 1996), oduvijek su postojala i još uvijek postoje različita i nepodudarna gledišta i razna pitanja na koja je potrebno odgovoriti.

Razlog tomu je interdisciplinarna i multidisciplinarna narav kriminologije koju najbolje oslikava podjela prema Mergenu (1967, 575; prema Singer, 1996, str. 21), koji ukupnost kriminološke problematike dijeli u tri skupine:

- teoretsku kriminologiju- koja se bavi objektom i metodama kriminološke znanosti
- deskriptivnu kriminologiju- koja obuhvaća sve fenomenološke discipline
- kliničku kriminologiju- koja se bavi dijagnozom, terapijom, profilaksom i prognozom kriminalnog ponašanja

Može se reći kako ju, s istraživačkog aspekta, ta kompleksnost čini dinamičnom, atraktivnom i neiscrpnom znanošću za istraživanja, ali s tretmanskog aspekta, zahtjevnom i izazovnom znanošću za istraživače koji će nastojati tekovine znanosti prenijeti u praksu. Kako bi postigla svoj cilj, a to je sprječavanje i suzbijanje kriminaliteta, kriminologija kao znanost predstavlja veliki izazov za tretman koji mora odgovoriti na široki raspon problematike kojom se ona bavi. Budući da sva navedena područja kriminologije čine jasno strukturirani sustav i međusobno su povezana (Singer, 1996), nemoguće je klinički dio kriminologije izdvojiti, promatrati ili ga razvijati bez fenomenoloških i teorijskih spoznaja o kriminalitetu. Drugim riječima, nemoguće je govoriti o tretmanu počiniteljica kaznenih djela, a ne oslanjati se na empirijske spoznaje o uzrocima i trendovima ženskog kriminaliteta.

2.3. Tretman žena kao odraz stavova o počiniteljicama i ženskom kriminalitetu

Jedan je od osnovnih problema vezan uz tretman žena oslanjanje na istraživanja i podatke o muškom kriminalitetu i njihovim putevima ulaska u kriminalni svijet (Klein, 1973; prema Žakman-Ban, 1993; Lange, 1970; prema Singer, 1996; prema Belušić, 2003; Šućur i Žakman-Ban, 2005). Razlozi radi kojih su žene dugo vremena bile zanemarivane u kriminološkim istraživanjima su pretpostavka da su rizični faktori i putevi ulaska u kriminalno ponašanje muškaraca i žena jednaki te manje sudjelovanje žena u kriminalitetu, kao i manja opasnost ženskoga kriminaliteta za društvo (Blanchette i Brown, 2006; Mihaljević, 2016; Šućur i Žakman-Ban, 2005). Stoga su očekivani i jednako uspješni ishodi tretmana žena, utemeljenom na spoznajama dobivenim kroz istraživanja s muškarcima

Naime, mali udio kriminaliteta žena i udio žena u ukupnoj zatvorskoj populaciji, vjerojatno su s ekonomske strane bili legitimni razlozi za zanemarivanje spoznaja dobivenih malim brojem provedenih istraživanja koja su čak i uspjela ukazati kako su ženski kriminalitet i potrebe drukčije od muških te kako je potrebno krojiti intervencije specifično za žene.

Nažalost, tretman počiniteljica kaznenih djela se tijekom dugog razdoblja temeljio na spoznajama dobivenim kroz istraživanja s muškom populacijom, što je rezultiralo intervencijama krojenim po principu „jedna mjera za sve“. Početak takvog pristupa veže se kriminološku psihologiju koja se oštro usmjeravala na istraživanja muških počinitelja, bijele rase i nižeg socioekonomskog statusa (Blanchette i Brown, 2006). Bruinsma, Dessaur i Van Hezewijk (1981; prema Kovčo, 1997) navode kako je literatura na temu „*tretira li se žene u kaznenopravnom sustavu jednako kao i muškarce*“ vrlo oskudna, iako u novije vrijeme postoji porast rodno-specifičnih istraživanja¹. Metaanaliza o tome „što funkcionira specifično sa ženskim počiniteljicama“ provedena je krajem 80-ih godina (Dowden i Andrews, 1999; prema Blanchette i Brown, 2006).

¹ Pojam „rod“ i njegove izvedenice opisuju društveno-kulturna kategoriju. Veže se uz društvene atribute i mogućnosti koji se povezuju s tim što je netko muško ili žensko, uključujući i društveno konstruirane uloge i odnose, osobine, stavove, ponašanja, vrijednosti, relativnu moć i utjecaj. Rodna jednakopravnost se odnosi na jednaka prava, obveze i mogućnosti žena i muškaraca, i podrazumijeva da su uzeti u obzir interesi, potrebe i prioriteti i žena i muškaraca.

S druge strane, pojam „*spol*“ se veže uz biološke determinante osobe.

United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC. (2015). *Žene i zatvor: serija priručnika iz kaznenog prava*. Vienna. Preuzeto s https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Zene_i_zatvor_HR.pdf (14.8.2021).

Fenomen ženskog kriminaliteta u različitim aspektima otvara i šira socijalna pitanja, posebno pitanje položaja žena u društvu (Plesničar, Šelih i Filipčić, 2018). S jedne strane, osim činjenice da su žene, počiniteljice kaznenih djela, bile fokus malog broja istraživanja, s druge strane su i one rijetko vođene rasprave o njima bile obilježene stereotipima i seksističkim načinom razmišljanja, povezanim s njihovim rodnim ulogama (Belknap, 2007; prema Mallicoat, 2011; prema Mihaljević, 2016). Nažalost, takva se diskriminacija žena, povijesno gledano, nije pronalazila samo u raspravama nego su razlike postojale i u penalnim institucijama. Dugo nije bilo posebnih ustanova za žene te su one bile smještene u pretrpanim odjeljenjima u okviru zatvora za muškarce (Sheley, 1991; prema Kovčo, 1997).

Naime, prije razvoja penitencijarnih ustanova, muškarci i žene obično su kaznu zatvora izdržavali u velikim sobama i zgradama zajedno te nije bilo moguće organizirati neke tretmanske aktivnosti ili programe. Adler (1975; prema Konstantinović-Vilić; prema Belušić, 2003) navodi kako su zbog opasnosti od silovanja žene znale biti vezane za samice, i tako isključene iz programa resocijalizacije. Razvojem penalnih institucija, žene se polako fizički odvajaju od muškaraca na posebne katove ili u zasebne zgrade (Kovčo, 1997). Praksa zatvaranja žena u zatvore za muškarce, koja je u Engleskoj bila prisutna do 1850-ih, a u Ujedinjenim državama do 1870-ih godina, rezultirala je brojnim i teškim posljedicama za žene. Iako su s vremenom bile odvojene od muškaraca, i dalje nisu imale jednake prilike kao muški zatvorenici zbog njihove vulnerabilnosti i izloženosti silovanju, ograničenog pristupa specifično ženskim uslugama i nedostatka ženskih zatvorskih čuvara (Blanchette i Brown, 2006). Važno je prisjetiti se kako su tijekom 19. stoljeća zatvorenice bile percipirane kao iskvarene osobe, koje zaslužuju oštar tretman. Osim toga, bile su nadgledane od muškaraca, što je nerijetko vodilo u seksualnu eksploataciju (Rafter, 1983, 1985; Dobash i sur., 1986; prema Kovčo, 1997).

Elizabet Fry, koja je svoj posao započela 1816. godine, zajedno s brojim drugim reformatorima; volonterima i ranim feministima, bila je prva reformatorica zatvorskog sustava za žene koja je radila na unaprijeđenju iskustava žena tijekom zatvaranja. Neke najznačajnije promjene koje je uspostavila su (Blanchette i Brown, 2006, str. 5) : 1) promjena paradigme od kažnjavanja prema rehabilitaciji uključujući nužnost osiguravanja tretmana namijenjenog specifično ženama, 2) dokazi kako ženama treba osigurati održive mogućnosti zaposlenja i 3) uspostava ženskih ustanova koje su nalikovale vikendicama i imale su ženske stražarice. Početkom 20. stoljeća

došlo je do izvjesnih promjena, afirmacijom kriminoloških spoznaja o specifičnostima delinkvencije žena, etiološki i fenomenološki te potrebe da se one uzmu u obzir u procesu odmjerenja kazne i izvršenja kazne zatvora (Derenčinović, www.pravri.hr/savjetovanja/zenell3.html; prema Belušić, 2003). To uključuje i potrebu integriranja spoznaja u tretman

S tretmanskog aspekta možemo zaključiti kako stavovi i mišljenja stručne javnosti imaju indirektan utjecaj na tretman. Nепрепозnavanje i nedovoljan interes stručnjaka za bavljenje nekim problemom dovodi ne samo do zanemarivanja nego i stvaranja krivih pretpostavki, a posljedično, i krivih zaključaka te nerijetko nedjelotvornih ili štetnih odgovora. Dakle, ako ne postoji dovoljno veliki interes stručne javnosti za određenu temu, mnoge će važne teme ostati marginalne; u sjeni dominantnih rasprava i shvaćanja.

2.4. Važnost sveobuhvatnog pristupa i konteksta tretmana

2.4.1. Integriranost znanja, obilježja okoline i osobe

Kako bi ostvarili željene promjene u tretmanu, važno je prenijeti teorijske spoznaje u praksu i integrirati razne elemente koji imaju direktan utjecaj na promjenu. S obzirom na to da su zatvori mjesta dizajnirana za počinitelje, ne žrtve (Miller, 2012; prema Jewkes, Jordan, Wright i Bendelow, 2019) kreiranje učinkovitog, rodno osjetljivog tretmana, mora se temeljiti na pažljivom odabiru elemenata okruženja, mjesta, osoblja, programa, sadržaja i materijala, koji odražavaju razumijevanje života žena u kaznenopravnoj ustanovi, ali i njihovih stvarnih života (Covington i Bloom, 2002; prema Covington i Bloom, 2006), često obilježenih traumama. Poznato je kako ponašanje čovjeka nije određeno samo strukturom ličnosti, nego na njega uvelike utječu i fizička i socijalna okolina, među kojima je socijalna ipak važnija. Na tragu te misli, Kurt Lewin (Ajduković i Kulenović, 1989; prema Mejovšek, 2002) je davne 1936. godine izrekao jednu od temeljnih postavki psihologije, kako ponašanje i doživljavanje ovise o dvije skupine činitelja: *individualnih (I) i okolinskih (O)*.

U praksi se nerijetko nailazi na problem infrastrukture koja ne udovoljava tretmanskim uvjetima, prisutni su i problemi vezani uz odnose ili problemi u funkcioniranju ustanove. Navedeni elementi prema penološkoj psihologiji pripadaju u psihosocijalnu klimu ustanove.

Prema Mejovšek (2002, str. 91) neki od važnijih uzroka koji utječu na nepovoljnost psihosocijalne su: 1. arhitektura ustanove (rešetke, visoki zidovi, sivilo betona i dr.), 2. usmjerenost osoblja na kažnjavanje (odnosno usmjerenost protiv tretmana, orijentiranost na negativne karakteristike zatvorenika nasuprot pozitivnim), 3. prestroga hijerarhija uloga (kod osoblja i zatvorenika), 4. otpor prema novitetima i promjenama, 5. izoliranost od šire socijalne sredine i 6. podređeni položaj zatvorenika. U opisanim obilježjima među najvažnijim uzrocima negativne psihosocijalne klime nalaze i prethodno opisane povijesne karakteristike tretmana žena. Može se zaključiti kako je tretman žena u penalnim ustanovama bio daleko od poželjnog i učinkovitog te su žene izvršavale kaznu zatvora u lošim uvjetima. Osim toga, loša psihosocijalna klima nepovoljno djeluje na uspjeh tretmanskih postupaka (Badurina Sertić, Baranček, Barić, Brlić, Franjić Nađ, Ivenčnik Blažević, Kolić Antolović, Prskalo, Radeljić, Šuljak i Vlasisavljević, 2019). Uvažavajući sve navedeno, vidljivo je kako su za tretman u penalnoj ustanovi važne različite odrednice uključenih osoba i okoline, koje je potrebno prepoznati na teoretskoj razini ali i primijeniti na praktičnoj.

2.4.2. Specifičnost tretmana vezana uz biopsihosocijalna obilježja

Kako bi penološki tretman izazvao pozitivne promjene kod osobe, tijekom planiranja i provedbe tretmana, osobu u tretmanu je potrebno promatrati kao biopsihosocijalni sustav, što omogućava uvažavanje specifičnih obilježja koja determiniraju njeno ponašanje te stoga zahtijevaju i adekvatan tretmanski pristup (Mejovšek, 1989; prema Kovčo, 1997). Radi specifičnih obilježja, žene u kaznenopravnom sustavu predstavljaju posebno osjetljivu skupinu, bilo da se o njima govori kao o žrtvama ili počiniteljicama kaznenih djela (Kanduč; Grozdanić i Šelih, 2001; prema Mihaljević, 2016). Mnogi su razlozi povećane vulnerabilnosti žena ali i samo zatvaranje ima drukčiji i specifičniji utjecaj na ženu nego na muškarca. No nažalost, subjektivni- kvalitativni aspekti zatvoreničkog iskustva rijetko se istražuju, što dovodi do tragičnog podcjenjivanja „patnji zatvaranja“ (Liebling, 1994; prema Kovčo, 1997).

Unatoč manjem broju provedenih istraživanja, poznato je kako su zatvorenice različite od muških zatvorenika i izložene su drugačijim izazovima zatvorskog života zbog specifičnih životnih pozadina i različitih potreba, razlika u prirodi dominantnoga kriminaliteta pa prema tome i modaliteta izvršavanja kazne (Daly, 1992; prema Belknap, 2007; Bloom i sur., 2004; Chesney-Lind i Sheldon, 2004; Daly, 1992; Reisig i sur., 2006; Steffensmeier i Allan, 1998

McQuaide i Ehrenreich, 1998; Wright, Van Voorhis, Salisbury i Bauman, 2012; Šućur i Žakman-Ban, 2005).

Stoga su važna pitanja; kako žene podnose i doživljavaju zatvorsku situaciju, u kojoj mjeri uspijevaju održati obiteljske i prijateljske veze, koje tipove tretmanskih programa trebaju, razlikuju li se učinkovite tretmanske intervencije namijenjene ženama od univerzalnih koje se primjenjuju u radu s muškom zatvoreničkom populacijom te ako da- na koji način i sl. (Blanchette i Brown, 2006; Stewart i Gobeil, 2015; Šućur i Žakman-Ban, 2005) Identificiranje specifičnih obilježja žena kao tretmanske populacije pomaže otkloniti razna mišljenja o neučinkovitosti penološkog tretmana te nam pomaže pronaći: koji su tipovi tretmanskih programa za pojedinu skupinu učinkovitiji (Lipsey, 1992; prema Mejovšek, 2013).

U suvremeno doba, ravnopravnost muškaraca i žena trebala bi predstavljati imperativ po pitanju prilika u kaznenim ustanovama. Tijekom izdržavanja kazne zatvora i tretmana, zatvorenici i zatvorenice trebali bi imati jednak pristup uslugama i resursima kako bi njihove potrebe bile u jednakoj mjeri zadovoljene. Kako bi to bilo moguće, važno je posvetiti više pažnje istraživanjima o specifičnosti tretmana žena u sustavu koji je dugo vremena bio usmjeren na muškarce. Neke će dosadašnje spoznaje biti predstavljene u radi i ponuditi odgovore na postavljena pitanja.

Ženska je zatvorenička populacija opterećena složenim, ponajprije emocionalnim, a potom i socijalnim i zdravstvenim statusom (Farkaš i Žakman-Ban, 2006: prema Jadrešin i Mustapić, 2014). *Emocionalna je sfera* ponajviše vezana uz njenu biološku i rodnu ulogu te često veže i vrlo važno pitanje i problem majčinstva u zatvoru. S obzirom na činjenicu su osobni/emocionalni čimbenici prepoznati kao značajni kriminogeni čimbenici kod žena (Bell, Trevethan i Allegri, 2004; Robinson, Porporino i Beal, 1998; prema Taylor, McDonagh i Blanchette, 2018, ta su pitanja važna za tretman žena. U ovom je dijelu rada naglasak stavljen na probleme vezane uz majčinstvo, a druga se individualna obilježja razrađuju u posebnom poglavlju. Majke zatvorenice susreću s mnogo više teškoća nego očevi koji se nalaze u zatvorima (Mignon i Ransford, 2012; sve prema Knežević, 2014; Bloom i sur., 2003; Mumola, 2000; prema Wright, Salisbury i Van Voorhis, 2007) ponajviše jer su uglavnom one primarni skrbnici djece prije odlaska na izdržavanje kazne ali i nakon otpusta.

Pitanje majčinstva je tema kojoj se u rodno osjetljivom tretmanu žena poklanja posebna pažnja. Pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa ženama i nezatvorske mjere za žene počiniteljice, nezvana i Bangkokška pravila (*United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC, 2011*), opisuju način postupanja s majkama zatvorenicama i njihovom djecom od trenutka prijema te kroz ostale faze izvršavanja kaznenopravne sankcije. Naglasak je stavljen na zaštitu najboljeg interesa djeteta te pružanje podrške, zaštite i pomoći majkama u zatvoru s obzirom na njihovu odgovornost i brigu za dijete. Primjerice, navodi se kako postupak prijema mora uključivati organiziranje čuvanja djece, uključujući mogućnost odlaganje kazne za odgovarajuće razdoblje, dopust za odlazak kući i sl. Pravila ukazuju na važnost pažljivog postupanja s trudnicama i dojiljama shodno njihovim potrebama, kao i postupanje prilikom evidencije i razmještaja žena (*UNODC, 2011, 2015*). Budući da se u društvu majčinstvo često smatra središnjim aspektom života žene i najvažnijim izvorom osobnog identiteta te za majku briga, njega, zaštita i odgoj djeteta predstavljaju sreću i osobno ispunjenje (Arendell, 2000; prema Čudina Obradović i Obradović; prema Bašić, 2014), za ženu u zatvoru smatra se kako njena roditeljska skrb nije adekvatna jer nije brinula o djetetovoj dobrobiti, odlučujući se za zločin, a znajući da za njega može biti sankcionirana i odvojena od djeteta.

Naime, osim predrasuda i stigmatizacije društva, u pogledu njene rodne uloge i s njom povezanih socijalnih i kulturnih očekivanja, zatvorenice se suočavaju i s teškim emocijama samoosude i krivnje, straha, neizvjesnosti, tjeskobe, tuge i sl. Špadijer-Džinić, Pavićević, Simeunović-Patić (2009; Jadrešin i Mustapić, 2014) identificirali su 6 faktora zatvoreničkih deprivacija kod žena u penalnoj ustanovi; majčinstva, autonomije, individualnosti, ljudske pažnje i suosjećanja, prijateljskih odnosa i deprivacija ključne uloge- uloge žene. Nemogućnost izvršavanja društvene uloge majke i domaćice, za ženu najteža deprivacija te ona ima najznačajniji utjecaj na strukturiranje društvenog života žene unutar zatvora (stvaranje „porodice i pseudorođaćkih veza“) ali i doživljaj ostalih zatvorskih deprivacija (Giallombardo, 1966; prema Špadijer-Džinić i sur., 2009). Tipovi deprivacija koje doživljavaju žene zatvorenice isti su ili slični kao i kod muških zatvorenika, ali postoje razlike u njihovu značenju, sadržaju i doživljavanju te u načinima kojima si one nastoje olakšati situaciju u kojoj se nalaze. Razlike se objašnjavaju prirodom ženske uloge, nazvanom kao. „*latentni kulturni identitet*“.

Po pitanju emocija, majke koje se nalaze na izdržavaju kazne zatvora najčešće osjećaju anksioznost, tugu, krivnju, sram, strah i nelagodu (Bašić, 2014; Knežević, 2014). Glavni su osjećaji; krivnja radi počinjenog kaznenog djela, separacije od obitelji i dovođenja djeteta i obitelji u stresnu situaciju te radi odbačenost i osuda od strane obitelji i društva (Bašić (2014). Osim različitih psiholoških simptoma, puno majki pati od posttraumatskog stresnog poremećaja (*PTSP; eng. PTSD*) koji se ne prepoznaje i/ ili ne liječi te ih se , ne prepoznajući problem, smatra „ludima“, depresivnim i nasilnim. *PTSP* ima duboke implikacije za majčinsku ulogu. Kao mehanizam preživljavanja u zatvoru javlja se „emocionalno gašenje“, a potrebno je upravo suprotno; „emocionalno paljenje“, osnaživanje i rehabilitacija Garcia i sur. (1998; prema Bašić, 2014). Kompleksnost iskustava majki u zatvoru potvrđuje i istraživanje Chiarolanza i Bastianoni (2014), ukazujući i na činjenicu kako su majčinstvo i bliskost s djetetom zaštitni čimbenici tijekom izdržavanja kazne zatvora. Žene zatvorenice češće pričaju o obitelji i brizi za djecu (Liebling, 1994; prema Kovčo, 1997), premda neka istraživanja (Šućur i Žakman-Ban, 2005) upozoravaju na mogućnost da se zatvorenice često služe djecom kako bi se pokazale kao brižne majke, premda to ne odgovara njihovim postupcima prije izdržavanja kazne. Nažalost, tijekom izdržavanja kazne zatvora često se javljaju i novi problemi kao što su razvod braka, problemi oko dovođenja djeteta u posjet od strane roditelja koji to ne želi ili čak prekid kontakta i odnosa s djetetom uopće, što posljedično otežava i rehabilitaciju i resocijalizaciju (Macanović, 2018) S obzirom na veliki udio majki u zatvoru, pitanje majčinstva u zatvoru nezanemariva je tema. Posebnu pažnju treba posvetiti programima tretmana namijenjenim osnaživanju uloge roditelja kako bi naučili pribjegavati prosocijalnim izborima prilikom brige o djetetu.

Gledano s aspekta tretmana, zatvorenice imaju i dodatne *psihosocijalne terete koji proizlaze iz socijalnog aspekta* i problema njihove ekonomske neovisnosti. Karakteriziraju ih socijalna i ekonomska marginaliziranost (Wright i sur., 2012). Neke zatvorenice smatraju da će preostali dio života biti ovisne o programima socijalne pomoći ili uzdržavane od strane muškaraca Šućur i Žakman-Ban (2005). Zatvorenice su češće od muškaraca primarni skrbnici djece ili samohrane majke te po izlasku iz zatvora moraju samostalno brinuti o djeci uz slabu financijsku i emotivnu podršku drugih osoba (Bloom i sur., 2003; Mumola, 2000; Sharp, 2003; prema Wright i sur., 2012). Istraživanja (Konstantinović Vilić, 1986; prema Belušić, 2003) su pokazala kako je obilježje počiniteljica kaznenih djela u svim starosnim skupinama u ukupnom kriminalitetu, i u pojedinim deliktima; najveća zastupljenost udanih i razvedenih žena. Osim toga, karakteriziraju

ih nezaposlenost i siromaštvo, slabo razvijene vještine, sociopatološke obitelji i iskustva emocionalnog, fizičkog i/ili seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu ili odrasloj dobi (Covington, 1998; Wright i sur., 2012). Profil zatvorenica često uključuje i druga nepoželjna obilježja. Zatvorenice nerijetko dolaze iz obitelji s lošom psihosocijalnom klimom, narušenih partnerskih i roditeljskih odnosa (Bašić, 2014) te su i same često bile u statusu žrtve, radi čega često imaju više psihijatrijskih i psiholoških problema (Teplin i sur., 1996; Byrne i Howells, 2000; prema Farkaš i Žakman-Ban, 2006; Jadrešin i Mustapić, 2014; Šućur i Žakman-Ban, 2005) Poremećaji hranjenja, anksioznost, *PTSP*, ozbiljni problemi mentalnog zdravlja, samoozljeđivanje, pokušaji suicida, HIV infekcije, obilježja su specifičnija za žene koje ulaze u penalni sustav (*WHEC*, 2011; prema Allcock i Smith, 2018). Prije ulaska u penalnu ustanovu, mnogo je više zatvorenica, u usporedbi s muškim zatvorenicima, imalo problem beskućništva i zlouporabe sredstava ovisnosti te druge medicinske probleme (Glaze i Maruschak, 2008; Mumola i Karberg, 2006, prema Loper i Tuerk, 2011; prema Knežević, 2014). Njihova su kaznena djela često uvjetovana specifičnim životnim iskustvima o čemu govori i Bloom (1999; prema Jadrešin i Mustapić, 2014; Knežević, 2014) navodeći kako su zlostavljanja, siromaštvo i ovisnosti najčešći uzroci kriminaliteta žena. Sve navedeno govori u prilog potrebi za individualiziranim tretmanom koji će im pomoći da se oporave od traumatskih iskustava.

Sveukupno, može se zaključiti kako ženski kriminalitet ima svoje posebnosti, stoga bi i zatvorski tretman trebao biti osjetljiv na specifična obilježja i životna iskustva žena, uvažavajući njihove različite fizičke, psihološke, socijalne i zdravstvene potrebe (Šućur i Žakman-Ban, 2005). Programi tretmana koji adresiraju specifične ženske potrebe i poboljšavaju njihovu dobrobit posredno imaju utjecaja i na živote njihovih bližnjih, primjerice djece (Nicholles i Whitehead, 2012; prema Allcock i Smith, 2018).

Potrebno je osvijestiti važnost koju za tretman imaju okolina i zaposlenici zatvorskog sustava, koje osoba tijekom izdržavanja kazne zatvora susreće. Zadaća je stručnog osoblja pomoći zatvorenicama u prevladavanju svih teškoća uzrokovanih zatvaranjem, a osobito psiholoških posljedica radi odvajanja od obitelji, stigmatizacije, ranijih traumatskih iskustava te pronalazak mogućnosti za što potpuniju reintegraciju po izlasku na slobodu (Badurina Sertić i sur., 2019).

Službenici koji rade neposredno sa zatvorenicama, primjerice članovi tima tretmanske skupine, osim obrazovanja; profesionalnih znanja, vještina i njihova usavršavanja, moraju biti pažljivo

odabrane osobe koje posjeduju i znaju integrirati osobne kvalitete u radu sa ranjivom skupinom, rukovodeći se propisanim načelima rada. Šućur i Žakman-Ban (2005) navode kako bi stil rukovođenja u upravljanju ženskim zatvorima trebao bi biti manje autoritaran te kako rehabilitacija žena u zatvoru pretpostavlja drukčiju organizaciju zatvorskog života; fizičku i socijalnu. Važnu ulogu službe tretmana slikovito opisuju Jukić i Sabljo (2017), navodeći kako služba zatvorskog tretmana predstavlja „srce“ terapijskog rada sa zatvorenicima koje pruža i organizira mogućnosti za resocijalizaciju.

Iako ženska prijateljstva često obiluju nepovjerenjem, ženama su generalno interpersonalni odnosi jako važni, što se potvrđuje i u zatvoru kroz stvaranje „pseudoobiteljskih veza“. Sve navedeno upućuje kako u tretmanskim programima za žene nije važan samo sadržaj, nego i kontekst, odnosno okruženje u kojem se program odvija.

I konačno, veliki problem je što postoji vrlo je malo programa koji su ciljali na jedinstvene potrebe ženske zatvorske populacije te se o takvim programima i kriterijima njihove učinkovitosti nedovoljno zna. Veliki je broj ranijih studija ukazivao na neprimjerenost rehabilitacijskih programa za prijestupnike u pogledu obrazovanja, pitanja roditeljstva, medicinskih usluga i ostalog (Dobash i sur., 1986; Mann, 1984; Smart, 1977; Ryan, 1994; prema Šućur i Žakman-Ban, 2005), a porastom ženskog kriminaliteta, veća se pozornost počela pridavati institucionalnim i izvaninstitucionalnim tretmanskim programima za žene (Austin i sur., 1992; Koons i sur., 1997; Morash i sur., 1998; prema Šućur i Žakman-Ban, 2005; Blanchette and Brown, 2006; Dowden and Andrews, 1999; Tripodi i sur., 2011; Worrall i Gelsthorpe, 2009; prema Stewart i Gobeil, 2015).

Premda su novija istraživanja uspjela osvijetliti mnoge aspekte tretmana žena u penalnoj ustanovi i njegove specifičnosti, potrebno je ulagati kontinuirane napore u daljnja istraživanja i raditi na njihovoj primjeni.

3. OPSEG I PRIRODA KRIMINALITETA ŽENA

3.1. Fenomenologija kriminaliteta žena i implikacije za tretman

Kako bi uspješno pristupili bilo kojoj pojavi, neovisno o tome želimo li ju prevenirati ili tretirati, neophodno je temeljito ju proučiti u svim njenim dimenzijama, a primarno njene pojavne oblike i uzroke (Mršić i Labaš, 2016). Informacije o opsegu i prirodi kriminaliteta žena daju nam jasniju sliku kriminaliteta žena što nam koristi u osmišljavanju tretmanskih strategija, kreiranih prema njihovim specifičnim potrebama. Razumijevanje ženskog kriminaliteta pomaže nam odgovoriti na pitanje koje čini osnovno načelo tretmana: „*tko je klijent i što sa sobom donosi u tretman*“ (Abbot i Kerr, 1995; prema Bloom i Covington, 1998).

3.1.1. Nevidljivost žena u sustavu

Iako kriminalitet žena ima svoje posebnosti, kao i proces izvršenja kaznenopravnih sankcija, što uključuje i tretman žena, to su teme kojima se tijekom povijesti posvećivalo malo pažnje (Plesničar i sur., 2018). Stoga je pojam koji najbolje opisuje položaj žena uključenih u sustav kaznenog pravosuđa, a veže se uz njihov kriminalitet, *nevidljivost*. Radi osnovnih obilježja prirode ženskog kriminaliteta, počiniteljice kaznenih djela sustavno su bile izostavljane iz istraživanja o uzrocima i prediktorima njihova kriminalnog ponašanja (Belknap, 2011; Britton, 2000; Chesney- Lind i Shelden, 2004; Cloward i Ohlin, 1960; Cohen, 1955; Hirschi, 1969; Merton, 1938; Miller, 1958; Daly i Chesney-Lind, 1988; prema Franklin, 2008). Uz obilježje koje je specifično za kriminalitet žena, odnosno mali udio kaznenih djela žena u ukupnom kriminalitetu, zločini žena i žene kao počiniteljice smatraju se manje opasnim (Jadrešin i Mustapić, 2014; Mihaljević, 2016; Šućur i Žakman-Ban, 2005) a kaznena djela koja one čine manje senzacionalnim, isključujući kazneno djelo prostitucije (Kanduč, 2001; prema Jadrešin i Mustapić, 2014). Premda zločini žena ponekada znaju biti senzacionalniji od muških ili ih mediji takvima još više predstave, osobito kada je riječ o ubojstvima ili kaznenim djelima na štetu djece, čini se da ipak nisu dovoljno pobuđivali znatiželju profesionalnih krugova niti društvene javnosti kako bi se toj populaciji počinitelja posvetila potrebna pažnja.

3.1.1.1. Manje vidljiva kaznena djela žena

U kontekstu tretmana, potrebno je obratiti pažnju na manje vidljiva kaznena djela žena s obzirom na njihove karakteristike. Martinović (2011; prema Jadrešin i Mustapić, 2014). navodi kako su žene sklonije počinjenju kaznenih djela nižeg rizika otkrivanja, kaznenih djela za koja su propisane niže kazne i koja su nižeg potencijalnog dobitka. O manjoj vidljivosti zločina žena govori i Otto Pollak (s.a., Grozdanić i Šelih, 2001, str. 12; prema Seleš, 2020) navodeći kako je „*kriminalno ponašanje u žena više prikriveno ili manje primjetno, tj. sakriveno u „tamnom polju“, i to prije svega zbog muškoga „kavalirstva“ i ženske „lukavosti“, odnosno sposobnosti laganja, prikrivanja i manipuliranja*“. Međutim, takva tumačenja, koja u svojoj osnovi diskriminiraju žene, bi trebalo uzimati u obzir s oprezom.

Iako se kaznena djela s najozbiljnijim posljedicama kao što je primjerice ubojstvo, najčešće prijavljuju (Goudriaan, 2006; prema Kovačić, 2019), a teško ih je i prikriti; nasilna se kaznena djela prijavljuju značajno manje nego većina imovinskih kaznenih djela, a osobito kada žrtva poznaje počinitelja (Williams, 1997; prema Kovačić, 2019). Te su spoznaje važne ako ih povežemo s prethodnom tvrdnjom kako su kaznena djela žena bolje sakrivena. Naime, istraživanja i statistička praćenja kriminaliteta generalno ukazuju na postojanje razlika između ukupnog (stvarnog) i registriranog (evidentiranog) kriminaliteta. Odnosno, sugeriraju na postojanje kriminaliteta koji je nevidljiv nadležnim institucijama i službenim statistikama (Dujmović, 1997; Orlović, 2013; prema Kovačić, 2019). Taj problem postojanja određenog broja kažnjivih ponašanja koja su se ostvarila, a nisu registrirana od strane mjerodavnih državnih tijela dobro je poznati fenomen u kriminologiji pod nazivom „*tamna brojka kriminaliteta*“ (Kovačić, 2019; Getoš Kalac i Pribisalić, 2020). Govoreći o ženama povratnicama u Republici Hrvatskoj, Žakman-Ban (1993) je ukazala kako ne treba zaboraviti činjenicu da se svi dostupni podaci odnose na poznati, odnosno presuđeni kriminalitet žena te kako „*tamna brojka*“ otvara mogućnost za niz pretpostavki o stvarnom udjelu ženskih osoba u kriminalitetu., a možemo nadodati, i niz pretpostavki o ozbiljnosti i opasnosti koju skrivena kaznena djela žena nose. To je posebice važno ako se prisjetimo kako se nasilna kaznena djela prijavljuju rjeđe, osobito kada žrtva poznaje počinitelja

3.1.2. Važnost tamne brojke ženskog kriminaliteta za tretman

Osim nepotpune slike o fenomenologiji i etiologiji kriminaliteta žena, u kontekstu ovog rada značaj ukazivanja na postojanje tamne brojke ženskog kriminaliteta je u osvješćivanju izostanka očekivane reakcije tijela kaznenog progona, a posljedično i očekivane te primjerene sankcije za počinitelja. Drugim riječima, osim važnosti tamne brojke u pogledu znanstveno-istraživačke dimenzije, još veći problem predstavlja praktična dimenzija njenog postojanja (Getoš Kalac i Pribisalić (2020), a to je izostanak adekvatnog tretmana za počiniteljice i pružanje zaštite i pomoći njihovim žrtvama.

3.1.2.1. Nasilna kaznena djela žena

Naime, premda su žene u usporedbi s muškarcima, sklonije počinjenju nenasilnih zločina kao što su kaznena djela protiv imovine i zlouporaba opojnih droga, primjetan je rast broja nasilnih kaznenih djela, a jedno od čestih u strukturi ženskog kriminaliteta je i kazneno djelo protiv života i tijela, odnosno ubojstvo (Ministarstvo unutarnjih poslova, MUP, 2013; prema Bašić, 2014; Šućur i Kovčo, 1997; Šućur i Žakman-Ban, 2005).

Ne može se zanemariti važnost neotkrivenih kaznenih djela žena s elementima nasilja, budući da se nasilna kaznena djela rjeđe prijavljuju (Williams, 1997; prema Kovačić, 2019), i s obzirom na činjenicu da se nasilna kaznena djela žena najčešće vežu uz obiteljsku i intimnu sferu života (Jadrešin i Mustapić, 2014; Šućur i Žakman-Ban; 2005). Prema tome, najčešće su žrtve osobe iz užeg kruga obitelji: suprug, intimni partner, bliži srodnici te nerijetko i djeca. Sociološke analize zlostavljanja djece ukazuju žene češće od muškaraca zlostavljaju djecu (Singer, 1996; prema Belušić, 2003) te Gelles (1975; prema Singer, 1996; prema Belušić, 2013) tu pojavu objašnjava time što dijete više ugrožava identitet ili samopoštovanje majke nego oca.

Dodatan je problem nasilnih, često skrivenih kaznenih djela žena i u tome, ako uzmemo u obzir činjenicu da *obitelj predstavlja sustav kojeg karakterizira intimnost i zatvorenost*. Druge se osobe i institucije nerado upliću, čak i ako su problemi očiti, sve dok se ne pojave ekstremne posljedice. Iz svega navedenoga, važna je svijest o postojanju ali i „sadržaju“ tamne brojke ženskog kriminaliteta. Brojni su razlozi neprijavlivanja kaznenih djela, ali u slučajevima kada su žrtve djeca ili muškarci najčešće se radi o motivima vezanim uz emocije.

Kod „zlostavljanih“ muškarca to je najčešće osjećaj srama i (Seleš, 2020) straha od izloženosti presudama i stereotipima, a osjećaj bespomoćnosti, kada su u pitanju djeca. Osim toga, muškarci također pokušavaju opravdati nasilno ponašanje partnerice na razne načine. U istraživanju Hogan (2016; prema Šnajder, 2019; prema Seleš, 2020), kao opravdanja često su navodili problematičnu prošlost partnerica, iskustvo nasilja u djetinjstvu, mentalne bolesti, usvojene kulturalne norme i drugo. Također, neke oblike nasilja muškarci neće okarakterizirati nasilnima (Wolfe i sur., 2001; prema Roberts Williams i sur., 2008; prema Seleš, 2020) ili „nemaju izbora“ jer ne pronalaze adekvatnu pomoć ili nemaju sklonište. Naime, najčešće se radi o uzajamnom nasilju muškarca i žene, koje ponekad završava fatalnim ishodom te žena-žrtva postaje počiniteljica. Premda, žene imaju dvostruko veću vjerojatnost od muškaraca doživjeti interpersonalno nasilje i zlostavljanje (Scott i McManus 2016; prema Allcock i Smith, 2018), biti usmrćene od partnera zlostavljača, biti seksualno eksploatirane te zlostavljanje i iskorištavane u djetinjstvu. Uzimajući u obzir sve navedeno, prilikom tretmana ženskih počiniteljica, a naročito počiniteljica nasilnih delikata, važno je promišljati o sljedećem.

Primjerice, delikt ubojstva jedan je od češće zastupljenih kaznenih djela u strukturi zatvorenica. Takav ozbiljan delikt ne može proći neevidentiran i nesankcioniran, te će se počiniteljici tijekom izdržavanja kazne pružiti tretman kakav se u penalnom sustavu nudi za tu skupinu počinitelja. Međutim, takva se djela ne događaju odjednom. Važno je razumjeti pozadinu takvih događaja i ne promatrati ženu u tretmanu kroz negativne etikete „kao ludu ili nepromjenjivog ubojicu“, nego osobu kojoj je tijekom mnogih godina, vjerojatno i na raznim područjima života bila potrebna pomoć. Neovisno o tome je li žena u toj situaciji bila samo počinitelj ili počinitelj-žrtva, ubojstva od strane žena uvijek imaju kompleksnu etiologiju. Često uključuju dugotrajnu izloženost i/ili primjenu nasilja i nerijetko su fatalan ishod brojnih patoloških zbivanja unutar obiteljske ili intimne sfere života, a žrtve su najčešće partneri i djeca. Međutim, nezanemariva su i druga važna obilježja njihova života i povijesti. Traumatična iskustva iz djetinjstva, teški životni putevi koje žene često vode u kriminal, nedostatni osobni resursi za nošenje s problemima te često specifična obilježja ličnosti i mentalni problemi, prekursori su i facilitatori kaznenih djela koje žene čine. To su vrijedne informacije za tretman, a osim toga, alarmantan su podatak jer je za pretpostaviti kako postoji mnogo neotkrivenog nasilja koje nije završilo smrtnim ishodom te postoje mnoge žrtve i počinitelji/žrtve kojima je potrebna pomoć.

3.2. Ispravnost metodologije i interpretacije rezultata

Budući da je tretman žena u penalnoj ustanovi nedovoljno istraženo područje, svaki gubitak potencijalnih spoznaja može se smatrati velikim. Stoga je potrebno je ukazati na važnost ispravne metodologije i interpretacije rezultata jer njihova neispravnost dovodi do krivih ili neupotrebljivih spoznaja.

Blanchette i Brown (2006) navode kako je za uspješno praćenje male, heterogene, marginalizirane populacije, kao što su žene u penalnom sustavu, najbolje koristiti *kombinirani istraživački pristup*. Osim toga, najbolji je način unaprjeđenja života žena koje se nalaze u sustavu kaznenog pravosuđa oslanjanje na informacije dobivene kroz empirijska istraživanja.

Svaka istraživačka metoda ima svoje prednosti i nedostatke, stoga se njihovom kombinacijom postiže najbolji učinak. Statistika kriminaliteta žena sama po sebi ne daje pretjerano važne informacije za tretman žena u penalnoj instituciji ali praćenjem trendova i pažljivom interpretacijom rezultata dobivenih različitim istraživačkim metodama, dobivamo uvid u karakteristike ženskog kriminala . To nam omogućava bolje razumijevanje pojave i razvoj politika i praksi namjenjenih njenom preveniranju i tretiranju.

U području etiologije- proučavanje ženskih puteva ulaska u kriminal prešlo je u novu fazu, u kojoj je početna- istraživačka kvalitativna faza (Chesney-Lind, 1997; Daly, 1992, 1994; Owen, 1998; Richie, 1996; prema Brennan, Breitenbach, Dieterich, Salisbury i Van Voorhis, 2012), nadograđena kvantitativnim studijama koje istražuju temeljne definicije putova ali i njihovu općenitost, pouzdanost i preciznost (Brennan, Breitenbach i Dieterich, 2009; Jones, 2011; Reisig, Holtfreter i Morash, 2006; Salisbury i Van Voorhis, 2009; Simpson, Yahner i Dugan, 2009; prema Brennan i sur., 2012). Vrlo često se službene statistike nadopunjuju podacima dobivenim kroz studije koje se temelje na samoiskazu počinitelja kaznenih djela o broju i vrsti počinjenih kaznenih djela. U pogledu ove teme, kvalitativne informacije dobivene izravno od žena posebno su vrijedne jer na taj način omogućavaju da se „*njihovi glasovi čuju*“ i bolje razumije njihovo iskustvo. Unatoč nedostacima prikupljanja podataka kroz samoiskaz počinitelja, studije samoiskaza vrijedan su izvor informacija za tretman jer, (Blumstein, 1986; prema Doležal, 2009), omogućavaju proučavanje povezanosti između kriminalne participacije i šireg spektra osobnih karakteristika počinitelja. Primjerice, daju nam informacije o broju počinjenih djela koja nisu upisana u službene statistike, više saznanja o počinitelju i specifičnostima počinjenih

kaznenih djela te omogućavaju uviđanje povezanosti s ostalim karakteristikama počinitelja kao što su neka socioekonomska obilježja, obiteljska struktura i slično.

U usporedbi sa službenim statistikama, korištenjem metoda samoiskaza muških i ženskih počinitelja kaznenih djela dobivena je zanimljiva spoznaja, kako je spolni jaz (*eng. gender gap*) značajno manji kada je riječ o manje nasilnim kaznenim djelima, što je potvrdilo i više različitih istraživanja (Canter, 1982; Cernkovich i Giordano, 1979; Steffensmeier, 1980, 1993, 2001b; prema Blanchette i Brown, 2006), ali i službenih statistika (*Canadian Centre for Justice Statistics; CCJS, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006*). Rezultati nekih istraživanja prikazani su u *Tablici 1*.

Tablica 1. Prikaz rezultata istraživanja vezanih uz spolne razlike i težinu kaznenih djela (Blanchette i Brown, 2006)

AUTOR/ IZVOR	UZORAK	REZULTAT
Studije samoiskaza (Canter, 1982; Cernkovich i Giordano, 1979)	Nepoznat broj mladih muških i ženskih delinkvenata, bez presude	<i>Mlade djevojke čine manje/ozbiljnih kaznenih djela od muških ispitanika Spolne razlike su manje kada se analize usmjere na manje ozbiljna kaznena djela (npr. korištenje droga, krađa po trgovinama), i obrnuto; Za teža kazna djela (npr. pljačke, provale) i krađa automobila omjer je znatno veći u korist muškog spola (5:1)</i>
Ellis (1998)	37 studija koje uključuju muške i ženske ispitanike (nije razdvojeno po dobi)	Spolne razlike kod agresivnih zločina su veće u omjeru 5:1 – 10:1 za muški spol (rezultati u studiji nisu razdvojeni prema dobnim skupinama)
Green Feld i Snell (1999)	Analiza 40 000 intervjua, sakupljenih kroz viktimološke studije u US-u, kroz petogodišnje razdoblje od 1993-1997, s ispitanicima u dobi 12 i više godina (<i>National Crime Victimization Survey, NCVS</i>)	14% (1 od 7) nasilnih počinitelja su ženskog spola Spolne razlike su veće kod nasilnih djela (seksualni prijestupi 1 od 50), a manje kod jednostavnih napada (1 od 6) 72% je odraslih ženskih počinitelja Slični trendovi pronađeni su kod muškaraca
Prospektivno, kohortno istraživanje;	N= 1037, 52% muških i 48% ženskih ispitanika rođenih u Dunedinu,	Spolne razlike u kriminalnom ponašanju su veće za ozbiljna kaznena djela; osobito nasilna. Muško-ženski omjer se mijenja ovisno o

Moffit i Caspi (2001)	Novi Zeland	klasifikaciji počinitelja. Kod skupine „ <i>adolescent-limited</i> “ ² omjer je 1,5 : 1 za muški spol, a kod „ <i>life-course persistent</i> “ skupine 10 : 1 za muški spol
------------------------------	-------------	--

3.2.1. Žene u zatvoru i obrasci zatvaranja žena

Neovisno o vremenu, kulturi i načinu mjerenja (službene statistike ili metode samoiskaza), univerzalno je prihvaćeno kako *žene čine manje kaznenih djela od muškaraca* (Blanchette i Brown, 2006; Mihaljević, 2016). Tu općepoznatu činjenicu o kriminalitetu žena potvrđuju brojna istraživanja ženske zatvoreničke populacije, provedena u mnogim zemljama (Belknap, 2001; Campbell, 2002; Ellis, 1988; Gottfredson i Hirschi, 1990; Steffensmeier, 2001a; prema Blanchette i Brown, 2006). Neki raniji autori navode podatak da je najčešće riječ o udjelu manjem od 10 % (Snell i Morton, 1994; Morash i sur., 1998; Cameron, 2001; prema Šućur i Žakman-Ban, 2005). U većini se razvijenih zemalja stopa ženskog kriminaliteta kreće između 11% i 20% (Gremer, 1974; prema Singer, 1996; prema Belušić, 2003), premda neki autori navode da je taj postotak i manji (Šućur i Žakman-Ban, 2005; Jadrešin i Mustapić, 2014).

U prosjeku, žene čine 5% zatvoreničke populacije diljem svijeta (Lemgruber, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006; Snell i Morton, 1994; Morash i sur., 1998; Cameron, 2001; prema Šućur i Žakman-Ban, 2005). U usporedbi s muškom zatvoreničkom populacijom, broj žena u zatvorima diljem svijeta je i do deset puna manji iako, s vremenom *bilježi lagani porast*. Već je davne 1981. godine Heidensohn (Kovčo, 1997:18; prema Kovčo, 1997) govorio o povećanju ženske osuđeničke populacije, navodeći kako u Engleskoj ženska zatvorenička populacija raste brže od muške. U zatvorima se diljem svijeta broj žena i djevojaka od 2000. do sredine 2016. godine povećao za oko 53% što se prema podacima Ujedinjenih naroda ne može objasniti globalnim porastom stanovništva, koje se tijekom tog perioda povećalo za 21% (Walmsley, 2017). Podaci godišnje kaznene statistike Vijeća Europe (*Council of Europe Annual Penal Statistics, SPACE*), zabilježeni 2015. godine ukazuju na udio od 5.2% zatvorenica u odnosu na ukupnu zatvorsku populaciju. Navedene statistike ukazuju na porast u odnosu na 2013. godinu

² (Moffit i Caspi, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006) definiraju adolescencijom limitirano (*eng. adolescent limited*) i cjeloživotno uporno (*eng. life-course persistent*) kriminalno ponašanje kao:

'*adolescent-limited*' kriminalno ponašanje počinje u adolescenciji, relativno je minorno i kratkotrajno

'*life-course persistent*' je definicija antisocijalnog ponašanja koje počinje rano, tijekom djetinjstva, ozbiljno je, raznoliko i trajno.

kada je stopa zatvorenica u ukupnoj zatvoreničkoj populaciji iznosila 4.7%. Veoma je mali broj zemalja Vijeća Europe tijekom 2015. godine imao ukupnu žensku zatvorsku populaciju veću od 7% (*Council of Europe, 2018*). Takav je trend relativno je stabilan i prisutan i u hrvatskim kaznenim ustanovama što potvrđuju podaci analiziranog razdoblja od 2016. – 2019. Godine, prema Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda (Vlada Republike Hrvatske, 2017, 2018, 2019, 2020), s udjelom žena u zatvorskoj populaciji od 4 - 6 % (*Tablica 2*).

Tablica 2. Broj zatvorenika prema spolu (Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2016, 2017, 2018, 2019)

KATEGORIJE ZATVORENIH OSOBA		31.12.2016.	31.12.2017.	31.12.2018.	31.12.2019.	
ZATVORENICI	ukupno	2203	2148	2078	2125	
	žene	89	105	108	111	
ISTRAŽNI ZATVOR	ukupno	770	903	998	1252	
	žene	27	35	55	71	
PREKRŠAJNO KAŽNJENI	Izrečena kazna zatvora	ukupno	25	23	24	40
		žene	0	0	0	0
	Zadržani u prekršaju	ukupno	52	49	47	46
		žene	0	0	0	2
	Supletorno kažnjeni	ukupno	8	4	18	5
		žene	0	1	1	0

Prema najnovijem svjetskom popisu žena u zatvoru od rujna 2017. godine; *World Female Imprisonment List; fourth edition* (Walmsley, 2017), koji prikazuje broj žena i djevojaka u penalnim ustanovama 221 zatvorskog sustava; uključujući istražni zatvor i osuđene zatvorenice, u oko 4/5 zatvorskih sustava žene čine između 2-9 % ukupne zatvorske populacije, što je oko 714.000 žena diljem svijeta. Broj je i veći budući da podaci nisu potpuni jer isključuju 5 zemalja za koje nisu dostupni i Kinu, za koju nisu cjeloviti. Statističke analize kroz dva desetljeća ukazuju da stope zatvaranja žena, u nekim zemljama, primjerice u Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, Engleskoj, Walesu te Australiji rastu brže od stopa zatvaranja muškaraca (Lemgruber, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006; Kong i AuCoin, 2008; Snyder, 2011; prema Scott i sur., 2019). Tome u prilog govore i najnoviji podaci svjetskog popisa žena u zatvoru

(Walmsley, 2017), ukazujući kako je broj žena u zatvorima, u periodu od 2000. – sredine 2016. godine, porastao za 53%, dok se muška zatvorenička populacija povećala u istom razdoblju za oko 20%.

U zatvorima diljem svijeta broj zatvorenica raste, a posebice onih koje su *ujedno i majke*. Prema Podacima uprave za zatvorski sustav (2013; prema Bašić, 2014)., od ukupnog broja zatvorenica 2012. godine (N=159), gotovo polovica njih (N=65) su majke čak 134 djece od kojih su odvojene, dok se djeca nalaze na slobodi. Upravo se taj problem odvajanja od voljenih osoba često navodi kao jedan od najvažnijih problema s kojima se suočavaju žene u zatvorima.

Tome u prilog; proučavajući istraživanja o zatvaranju žena (Dobash, Dobash i Gutteride, 1986; Feinman, 1983; Heidensohn, 1985; Morris, 1987, Belknap (2001; prema Blanchette i Brown, 2006) je pratila razvoj obrazaca ženskog zatvaranja i otkrila kako povijesni zapisi ukazuju na neke *značajne razlike u iskustvima zatvaranja muškaraca i žena*. Prateći razvoj od 16-og stoljeća, kada je zatvaranje postalo regularan oblik kažnjavanja, iako do kraja 19-og stoljeća društvo nije prihvatilo i odobrilo njegovu upotrebu, u svojim je izvještajima ukazala na teška iskustva žena tijekom prakse zatvaranja vezana uz njihovu povećanu ranjivost.

U posljednjem se izvještaju fokusira na promjene koje su se dogodile u 20-om stoljeću. Opisujući 20. stoljeće kao period kojeg karakteriziraju; profesionalnost upravitelja ženskih zatvora, uspostava klasifikacije počinitelja te djelovanje liječnika, psihologa i psihijataru, u konačnici ističe probleme s kojima se i dalje suočava ženska zatvorenička populacija.

Belknap (2001; prema Blanchette i Brown, 2006, str. 6) navodi kako su *trajni i dalje prisutni problemi zatvaranja žena*:

- 1) velika geografska udaljenost žena u zatvorima od njihovih voljenih osoba radi dislociranosti i izoliranosti ženskih zatvora
- 2) ograničene mogućnosti žena u pogledu obrazovanja i zapošljavanja u zatvorima
- 3) nedostatak specijaliziranih tretmanskih programa za žene u zatvorima
- 4) neuspjeh u razdvajanju mentalno bolesnih i ozbiljnijih počiniteljica kaznenih djela od manje ozbiljnih

Iako je od navedenog povijesnog rezimea problema, autorice Belknap (2000), prošlo gotovo dva desetljeća, nisu uočene značajnije promjene niti danas.

3.2.2. Praćenje statistika o uhićenju

Naime, statistike različitih zemalja ukazuju kako je za žene 3-5 puta manja vjerojatnost da će biti uhićene, optužene i zadržane u pritvoru (Blanchette i Brown, 2006). Prema statistikama uhićenja u SAD-u žene su 2002. godine činile udio od 23% U Hrvatskoj je udio žena u kriminalitetu relativno stalan te u broju punoljetnih počinitelja kaznenih djela prijave, optužbe i osude ne prelazi 14 % (DZS, 2010, 2011; prema Kovčo-Vukadin, 2014; sve prema Mihaljević, 2016). Taj podatak za Hrvatsku potvrđuju i noviji podaci Državnog zavoda za statistiku, o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih punoljetnih počinitelja kaznenih djela (*Tablica 3.*) u analiziranom razdoblju za 2017. – 2020. godinu (DZS, 2019, 2021).

Tablica 3. Punoljetni počinitelji kaznenih djela – prijavljeni, optuženi i osuđeni (DZS, 2017, 2018, 2019, 2021)

	PRIJAVE		OPTUŽBE		OSUDE	
	ukupno	žene	ukupno	žene	ukupno	žene
2017	58181	5703	14466	1987	12091	1565
2018	54070	5345	14110	1924	11866	1547
<i>indexi</i>	92,9	93,7	97,5	96,8	98,1	98,8
2019	52 670	5240	15230	2021	13002	1691
2020	48272	5347	13615	1904	11634	1565
<i>indexi</i>	91,6	102,0	89,4	94,2	89,5	92,5

Analizirajući *trend prijave, optužbi i osuda* žena u statistikama punoljetnih počinitelja kaznenih djela u Hrvatskoj, za razdoblje 2017. - 2020. godine (DZS, 2019,2021), vidljivo je kako su ukupnim statistikama uhićenja žene činile udio od 10,15% . Za isto razdoblje, udio optuženih žena u ukupnim optužbama iznosi 13,65%, dok je udio osuda žena u ukupnom broju osuda nešto manji i iznosi 13,1 %. Praćenje različitih izvora podataka o stanju i kretanju kriminaliteta žena pomaže ilustriranju stvarne slike ženskog kriminaliteta i preciznijoj interpretaciji podataka. Usporedbom podataka o prijavama, optužbama i osudama (*Tablica 3.*) evidentan je raskorak u brojkama. Od ukupnog broja prijavljenih žena, optuženo je malo više od jedne trećine (36 %), dok je od ukupnog broja optuženih žena, više od tri četvrtine (81,3%) osuđeno.

Varijacije u stopama kriminaliteta često su povezane s ekonomskim prilikama i politikama kažnjavanja (Veselý, 2019). Naime, postoji konsenzus o tome da su uočena povećanja vjerojatnije odraz promjena u pravosudnom sustavu nego što su odraz postojanja stvarnih razlika u ženskom kriminalnom ponašanju (Blanchette i Brown, 2016; Chesney-Lind i Pasko, 2013; prema Scott i sur., 2019). Tome u prilog, Kovčo (2001) navodi kako je generalno broj zatvorenika u nekoj zemlji odraz je nacionalne kaznene politike, odnosno strategije sankcioniranja. Blanchette i Brown (2006) navode da unatoč globalnom porastu žena u zatvoreničkoj populaciji nije primijećen odgovarajući porast u stopi uhićenja žena. Stoga u literaturi postoji konsenzus kako su za uočena povećanja vjerojatnije više odgovorni proceduralni faktori, nego li je doista povećano sudjelovanje žena u kriminalitetu.

Analizirajući statistike uhićenja žena za period 1960. - 1990. godine, objavljene u FBI-ovom (*Federal Bureau of Investigation, FBI*) jedinstvenom izvješću o kriminalu (*Uniform Crime Report, UCR*), Steffenmeier (1993; prema Blanchette i Brown; 2006) je ukazao kako postoje *sličnosti u obrascima prijestupa* kod oba spola. Primjerice, velika su povećanja uočena za zločine prijevare, krađe, vožnje pod utjecajem alkohola, napade i delikte povezane s drogom, a smanjenja za opijanje na javnom mjestu, seksualne prijestupe, skitnju i kockanje. Međutim, u statistikama uhićenja žena, u usporedbi s muškim uhićenjima pronađene su i *određene razlike*. Statistike uhićenja žena značajno su porasle za imovinska kaznena djela, osobito za manja koja se smatraju „tradicionalno ženskim“ kao što su; krađe po trgovinama, lažiranje čekova/krednih kartica i sl. (Steffensmeier, 1978; 2001a; prema Blanchette i Brown, 2006). Veće sudjelovanje žena u sitnim, manje ozbiljnim zločinima, zabilježeno je i povijesno gledano (Belknap, 2001; Campbell, 2002; prema Blanchette i Brown, 2006).

3.2.3. Zamagljene granice (eng. „*blurred boundaries*“)

Specifičnost tretmana žena u penalnoj ustanovi korisno je razmotriti kroz obilježje ženskog kriminaliteta koje se u literaturi (Belknap, 2001; prema Franklin, 2008) opisuje pod konceptom „zamazljenih granica“ (eng. *blurred boundaries*). Taj koncept ukazuje kako u životima počiniteljica kaznenih djela postoji područje „zamazljenih granica“ radi značajnog preklapanja uloga žrtve i počiniteljice, što potvrđuju visoke stope samoiskaza o zlostavljanju, prije zatvaranja. Razumijevanje problematike vezane uz ovaj koncept važno je za razvoj pravednih i ravnopravnih praksi sankcioniranja, tretmana i podrške ženskim počiniteljicama, kao i promjene

odgovora kaznenopravnog sustava prema ženama čija su kaznena djela ili problemi poput ovisnosti nerijetko samo „simptomi“ ozbiljnijih socijalnih problema; slabog pristupa resursima i obrazovanju, zaposlenju, siromaštva ali i raznih oblika viktimizacije. Područja „zamagljenih granica“ moguće je uočiti promatranjem životnih konteksta žena i njihovih puteva ulaska u kriminalitet.

3.3. Struktura i kontekst kaznenih djela žena kao odraz motivacije

Literatura (Blanchette i Brown, 2006) sugerira kako se kontekst ženskog kriminaliteta značajno razlikuje od muškog. Prethodno su opisane neke razlike u obrascima kriminalnog ponašanja, dobivene usporedbom statistika uhićenja muških i ženskih počinitelja. Kao posljedica promatranja kaznenih djela kroz opće statistike pojavila se spoznaja kako „*kaznena djela čine pojedinci*“ te kako je „*jedan od načina rješavanja problema kriminaliteta: usmjeravanje pažnje na pojedinca i razloge zbog kojih se odlučuje na činjenje kaznenih djela*“. Premda je navedena spoznaja nastala u okviru proučavanja kriminalne karijere (Blumstein i sur., 1986; prema Doležal, 2009), misao se može se primijeniti i u kontekstu ovog rada, s namjerom otkrivanja specifičnosti tretmana žena u penalnom sustavu. Naime, praćenjem trendova kriminaliteta žena i promatranjem strukture i konteksta njihovih kaznenih djela, možemo dobiti vrijedne informacije o motivaciji koja je važna za tretman. Statistike uhićenja ukazuju kako postoji razlika među spolovima s obzirom na *ozbiljnost i učestalost* počinjenih kaznenih djela. U pogledu ozbiljnosti ili težine kaznenih djela, istraživanja ukazuju kako je kod nasilnih kaznenih djela spolni jaz veći, što su kaznena djela teža.

S time u vezi, važna je i definicija agresije. Primjerice, istraživanja (Quinsey, Skilling, Lalumière i Craig, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006) su ukazala kako spolne razlike nestaju i kada definicija agresije uključuje obje forme nasilja; otvorenu (fizičku) i prikrivenu (zatvorenu) agresiju. *Otvorena ili fizička* agresija definira se kao „*povrjeđivanje drugih kroz nanošenje štete ili prijetnje njihovom fizičkom stanju*“. Takva agresija će vrlo vjerojatno privući konvencionalnu pažnju. Nasuprot toga, *prikrivena ili relacijska agresija* odnosi se na povrjeđivanje drugih nanošenjem štete ili prijetnjom usmjerenom na oštećivanje odnosa.

Prikrivena agresija može biti direktna (verbalna) ili indirektna (neverbalna) kao što su primjerice ogovaranje, širenje tračeva, ucjena odnosom dok druga strana ne udovolji zahtjevu te korištenje

„tihog tretmana“ s ciljem kažnjavanja ili kontroliranja drugih (Crick, Ostrov, Appleyard, Jansen i Casas, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006) Tome u prilog idu rezultati istraživanja Jadrešin i Mustapić (2014), koji ukazuju kako su žene puno zastupljenije i bliže muškarcima u kaznenim djelima koja obuhvaćaju verbalnu agresivnost, npr.; kaznena djela protiv časti i ugleda. S druge strane, spolni jaz je veći kada je riječ o djelima koja uključuju fizičku agresivnost kao što su kaznena djela protiv života i tijela, što potvrđuju i statistike iz domene fenomenologije ženskog kriminaliteta.

Dakle, *žene rjeđe čine kaznena djela*: s elementima nasilja (u vezi s agresivnošću kao karakternom osobinom) i kaznena djela kao pripadnice neke grupe ili zločinačke organizacije (koja uključuju stvaranje hijerarhije dominacije odnosno, koja vezuju kompetitivnost kao karakternu osobinu) te su rjeđe od muškaraca počiniteljice seksualnog nasilja (Jadrešin i Mustapić, 2014). Žene diljem svijeta izdržavaju kaznu zatvora uglavnom zbog nenasilnih kaznenih djela. Najčešće je riječ o raznim kaznenim djelima protiv imovine te djelima vezanim uz zlouporabu i distribuciju droga (Covington, 1998; Mijoč, 2012). Kao najčešća kaznena djela radi kojih su žene osuđivane na kaznu zatvora istraživanje Kovčo (1997) navodi razne „delikte nepoštenja“; krađe, pronevjere i utaje, a slijede ih delikti protiv života i tijela. Literatura (Badurina Sertić i sur., 2019; Belušić, 2003; Šućur i Žakman-Ban, 2005) povezuje kaznena djela žena ponajviše uz *privatnu, obiteljsku i intimnu* sferu života te potvrđuje kako su *najčešća kaznena djela žena*: imovinski delikti, kaznena djela vezana uz zlouporabu droga i kaznena djela protiv života i tijela. U nastavku će biti prikazan kontekst navedenih kaznenih djela, s ciljem uviđanja motivacijskih faktora.

3.3.1. Najčešća kaznena djela žena

3.3.1.1. Nasilna kaznena djela

Premda su žene manje sklone počinjenju kaznenih djela s elementima nasilja, kazneno djelo protiv života i tijela, odnosno ubojstvo, nalazi se među tri navedena najčešća kaznena djela žena. Osim toga, *ubojstvo* je delikt radi kojeg žene izdržavaju dugotrajne kazne zatvora. U usporedbi s muškarcima, žene čine mali broj ubojstava, a osobito ubojstava s predumišljajem (Blanchette i Brown, 2006; Kovčo, 1997; prema Belušić, 2003; Veselý, 2019) Ubojstva za žene imaju emocionalnu važnost (Blum i Fisher, 1978; prema Polk, 1991; prema Mihaljević, 2016). Postoji

shvaćanje kako se kontekst ženskog kriminaliteta značajno razlikuje od muškog. Istraživanja (Steffensmeier i Allan, 1996; prema Blanchette i Brown, 2006) situacijskog konteksta ženskog prijestupništva usmjerila su se na *motivacijske faktore i prirodu odnosa počinitelja i žrtve*. Naime, istraživanja fenomenoloških i etioloških karakteristika počiniteljica ubojstava su pokazala kako objašnjenja uzroka ubojstava počinjenih od strane žena treba tražiti u dvije sredine; *njihovom društvenom položaju i položaju u obitelji* (Blanchette i Brown, 2006). Počiniteljice ubojstava razlikuju se od počiniteljica ostalih kaznenih djela po strukturi ličnosti te su njihove žrtve u 81% slučajeva članovi obitelji (Wallace, 1986; prema Polk, 1991; prema Mihaljević, 2016); muževi, od kojih su nerijetko bile emocionalno, fizički ili psihički zlostavljanje, djeca, svekar ili svekrva, roditelji i ostali (Konstatinović-Vilić, 1986; prema Belušić, 2003) Kod *neobiteljskih ubojstava* motivacija nije moderirana spolom počinitelja, za razliku od *ubojstava bliskih osoba* gdje se motivacija razlikuje ovisno o spolu počinitelja (Blanchette i Brown, 2006)

Motivacija za ubojstvo najčešće je samoobrana uslijed dugogodišnjeg zlostavljanja ili nepovoljna ekonomska situacija kada je počinitelj žena, dok su strah od neželjenog razdvajanja ili ljubomora najčešći motivi kada je počinitelj muškarac (Caman i sur. 2016; prema Veselý, 2019) Osim toga, kada je riječ o neobiteljskom ubojstvu, Kruttschnitt (2001; prema Blanchette i Brown, 2006) je pronašla sličnosti u motivaciji za ubojstvo poznanika kod muškaraca i žena. I muškarci i žene podliježu ubojstvima poradi časti. Kod muških su posljedica statusnog natjecanja i „spašavanja obraza“ (Daly i Wilson, 1988; prema Blanchette i Brown, 2006), a kod žena su često pokušaj vraćanja osobnog integriteta i slobode. Ubojstva od strane žena većinom događaju u kući počiniteljice, neplanirana su i počinjena su prema bliskim osobama (Goetting, 1987; Mann, 1990; Brown, 1987; Edwards, 1984; prema Peterson, 1999; prema Veselý, 2019). U Hrvatskoj je u razdoblju od 1986. - 1989. godine bilo 7,4% žena, počiniteljica kaznenog djela ubojstva, a njihov je udio među recidivistima neznatan. Ubojstva počinjena od strane žena više su situacijski uvjetovana te kada ubojstvu prethodi svađa sa žrtvom ili napad, žena ubojstvo izvršava predmetom "koji joj dođe pod ruku": kuhinjskim nožem, motikom, lopatom, sjekirom i sl., dok su u drugim situacijama žene sklone ubojstvu trovanjem žrtve, utapanjem ili gušenjem (Konstantinović Vilić, 1986; prema Belušić, 2003).

Po zastupljenosti, druga skupina ubojstava koja čine žene jesu *ubojstva na štetu vlastite djece*. Greenfeld i Snell (1999; prema Blanchette i Brown, 2006) navode kako je gotovo jednak omjer majki i očeva, počinitelja ubojstva vlastitog djeteta, biološkog ili posvojenog. Žene su sklonije ubojstvima djece mlađe životne dobi, a muškarci ubojstvima djece u dobi 7 ili više godina. U svojoj studiji čedomorstva, Resnick (1970; prema Porter i Gavin, 2010; prema Veselý, 2019) je našao *razliku između žena koje ubijaju novorođenčad i žena koje ubijaju stariju djecu*. Kod ubojstava novorođenčadi žene su; mlađe od 25 godina, emocionalno nezrele, neudane, nezaposlene, često žive s roditeljima ili pohađaju školu te su ubojstva izvršena ne oružanim metodama; davljenjem, gušenjem ili utapanjem. Kod ubojstava starije djece, žene su bile u dobi iznad 25 godina, vjenčane, dobro obrazovane i koristile su i oružane i ne oružane metode. *Motivacijski faktori za ubojstvo djeteta* su razni ali su Daly i Wilson (1988; prema Blanchette i Brown, 2006), došli do sličnih rezultata te navode kako su ključni faktori u kod ubojstva mlađeg djeteta; mladost, siromaštvo i jednoroditeljstvo, a u situacijama ubojstva starijeg djeteta značajnu ulogu ima depresija. Tragardh i sur. (2016; prema Veselý, 2019) su kod počiniteljica ubojstava, u usporedbi s muškarcima, pronašli *više razine prisutnosti psihosocijalnog stresa u ranoj dobi, neadekvatne socijalne klime, psihijatrijskih problema i iskustva seksualnog zlostavljanja*. U vrijeme počinjenja djela imale su blizak odnos sa žrtvom ali su doživljavale i nasilje od žrtve, tražile medicinsku pomoć te pomoć centra za socijalnu skrb ili policije. Navodeći kao zaključak istraživanja kako se čimbenici koji formiraju ličnost ubojica. trebaju tražiti u obiteljskim odnosima, istraživanje Dundović (2007; prema Mihaljević, 2016) ukazuje kako su kod 80% ispitivanih žena prisutni čimbenici disfunkcionalnih obiteljskih odnosa: alkoholizam koji predstavlja značajan kriminogeni čimbenik (41%), zatim zanemarivanje obitelji, izbivanje od kuće, nevjere, svađe te fizičko i psihičko maltretiranje. Osim toga, kod četvrtine žena pronađene su: neuroza, psihoneuroza ili psihopatska struktura ličnosti, a među osobinama ličnosti ističu se emocionalna labilnost i nezrelost.

Među *ostalim kaznenim djelima s elementima nasilja* izdvajaju se razbojništva i napadi. Temeljeno na 65 dubinskih intervjuu ženskih počiniteljica uhićenih i/ ili zatvorenih zbog raznih uličnih zločina, istraživanje Baskin (1993; prema Blanchette i Brown; Veselý, 2019) je ukazalo kako je 89% zločina *motivirano ekonomskim faktorima*. No, isti je ključni razlog i kod muških zločina razbojništva (Miller, 1998; prema Blanchette i Brown, 2006). Prema Baskin (1993; prema Blanchette i Brown, 2006), većina je žena (81%) trebalo novac radi ovisnosti o drogama,

a 2/3 razbojništva su počinjena tijekom drugih zločina, kao što su prostitucija, trgovanje drogom ili krađe.

3.3.1.2. Ostala kaznena djela žena

Po strukturi *nenasilnih kaznenih djela žena*, u statistikama uhićenja, najveća je zastupljenost kaznenih djela protiv imovine. Istraživanja konteksta nenasilnih kaznenih djela ukazuju kako su počiniteljice imovinskih delikata također *motivirane ekonomskom potrebom*, primjerice kako bi nahranile ili odjenule djecu (Blanchette i Brown, 2006).

Nadalje, u strukturi zatvorenica u penalnim ustanovama, *veliki je udio žena s problemom ovisnosti*. Prema Belušić (2003), razlika između muških i ženskih prijestupnika s problemom ovisnosti je u tome što žene karakterizira veliki udio kaznenih djela „bez žrtve“. Osim toga, često dolaze iz necjelovitih obitelji poremećene obiteljske dinamike, nižeg su stupnja obrazovanja te su o štetnosti droga vrlo malo ili nikako educirane. Početak konzumacije sredstava ovisnosti, kod žena čiji se delikti vežu uz droge, potaknut je znatiželjom ili psihičkim traumama uzrokovanih fizičkim ili seksualnim zlostavljanjem u ranom djetinjstvu, adolescenciji ili odrasloj dobi (Farr, 2000; prema Belušić, 2003). Uporaba droge se često veže uz druge zločine, poglavito prostituciju. Istraživanja (Chesney-Lind i Rodriguez, 1983; Chesney-Lind i Sheldon, 1998; prema Blanchette i Brown, 2006) su ukazala kako su *viktimizacija u djetinjstvu, bježanje, prostitucija i ovisnosti snažno povezani*. Žene su češće nego muškarci u uporabu droge „uvučene“ preko člana obitelji, dečka ili poznanika prema Belušić, 2003; Lockwood i Pottieger, 1993; prema Blanchette i Brown, 2006). Karakterizira ih impulzivno, nasilno i razdražljivo ponašanje te je za žene koje čine različita nasilna djela kako bi došle do droge karakteristično da se po izlasku iz zatvora ponašaju puno rizičnije nego prije (Belušić, 2003).

Žene su manje sklone recidivu (*Florida Dept. of Corrections, 2017; National Resource Center on Justice Involved Women, 2016; prema Taylor i sur., 2018*), što je proporcionalno njihovom nižem procijenjenom riziku u odnosu na muškarce. Iako se po svom kriminalnom ponašanju (npr. kriminalna povijest, vrste kaznenih djela, odnos prema žrtvama) razlikuju od muškaraca, postoje mnogi isti čimbenici koji pouzdano predviđaju delinkventno ponašanje i recidiv kod obje skupine (Andrews i sur., 2012; Andrews i Bonta, 2010; prema Taylor i sur., 2018).

Međutim, postoje i brojne razlike između muških i ženskih počinitelja, što se može uočiti i u opisima njihovog kriminaliteta. Osim toga, vidljivo je kako postoje čimbenici koji bi mogli biti

relevantniji za žene u pogledu njihove pojavnosti ili utjecaja kojeg imaju na njihove živote. Može se primijetiti kako primjerice, socijalni odnosi igraju ulogu u deliktima žena, kako su žene sklonije podlijeći zločinima uslijed nedostatka određenih resursa kao što su financije ili osobni kapaciteti i sl. Kriminalno ponašanje žena nastojalo se objasniti brojnim teorijama kriminaliteta koje nude različite uzroke. U nastavku rada prikazana su neka etiološka objašnjenja iz perspektive teorija orijentiranih na žene. Naime, uvažavajući posebnosti kriminaliteta žena, Kovčo (1997) navodi kako logičnim proizlazi očekivati i određene razlike u tretmanu žena u penalnoj ustanovi.

Kriminalitet žena, a osobito nasilni, zadobio povećanu pažnju znanstvenika i kaznenopravnog sustava. Međutim, povijest viktimizacije ženskih počiniteljica i pitanja „zamazanih granica“ (*eng. blurred boundaries*) još uvijek nisu dovoljno uvaženi. Drugim riječima, prilikom formalnog odmjeravanje kazne i zatvaranja žena u nedovoljnoj se mjeri u obzir uzima rodni kontekst njihovog kriminaliteta. Osim toga, po pitanju kvalitete i mogućnosti tretmana te rehabilitacije žena u zatvoru s obzirom na specifične potrebe žena, tretman je daleko od onoga kakav bi mogao i trebao biti. Uz ostale probleme, nedostatak financijske potpore često njegovu realizaciju ostavlja na razini želja (Chesney-Lind i Pasko, 2004; Fearn i Parker, 2005; Schram, 2003; prema Franklin, 2008). Može se reći kako se povijesna tema nedovoljne vidljivosti ili „nevidljivosti“ žena u kaznenopravnom sustavu preslikava i na suvremeni sustav kaznenog pravosuđa te da kaznena djela žena još uvijek mogu predstavljati „poziv u pomoć“. Tretman žena u penalnoj ustanovi, koji uvažava specifičnosti ženske zatvoreničke populacije, može biti prilika da se na taj poziv učinkovito odgovori.

3.3.2. Teorijski okviri za tretman žena

Iako su poprilično rijetki, radovi posvećeni specifično problemu kriminaliteta žena postoje čak i u starijoj kriminološkoj literaturi (Nikolić-Ristanović i Konstantinović-Vilić, 2018). Etiološka objašnjenja kriminaliteta žena vežu se uz orijentaciju kriminologa koji nastoje odgovoriti na pitanje „zašto ljudi čine kaznena djela“, što u kontekstu teme možemo reformulirati u pitanje „zašto žene čine kaznena djela“. Rani su znanstveni radovi u svom pogledu na ženske počiniteljice kaznenih djela u osnovi bili seksistički, smatrajući kako su žene koje čine zločine manje razvijene od muškaraca (Lombroso i Ferrero, 2004; prema Scott i sur., 2019) ili pak

motivirane pogrešnom biologijom ili seksualnim željama (Freud, 1933; Pollack, 1950; Thomas, 1923; prema Scott i sur., 2019). Stoga su feministički autori kritizirali rane teorijske paradigme, osobito pred-sociološku eru kriminološke misli (Freud, 1953; Lombroso i Ferrero, 1895; Pollack, 1950; Thomas, 1923; prema Blanchette i Brown, 2006), zbog njihovog svojstvenog seksizma i fokusa na žensku seksualnost, biologiju i psihologiju. Navedeno se smatra jednim od dva ključna nedostatka kriminološke literature. Druga se najveća kritika odnosi na činjenicu kako su tradicionalna kriminološka objašnjenja kriminalnog ponašanja u potpunosti ignorirala žene ili su generalizirala rezultate istraživanja s muškarcima na žene, bez dovoljno empirijske provjere (Blanchette i Brown, 2006; Chesney-Lind i Daly, 1998; prema Veselý, 2019).

U knjizi „*The assessment and treatment of women offenders: An integrative perspective*“ Blanchette i Brown (2006), predstavljen je pregled kriminoloških shvaćanja ženskog kriminaliteta kroz: 1. rodno neutralne teorije, 2. teorije orijentirane isključivo na žene i 3. hibridne teorije.

Prva skupina rodno neutralnih teorija bazirana je na pretpostavci kako su navedene teorije podjednako primjenjive na oba spola. Sastoji se od teorija koje su razvili „muškarci za muškarce“: 1) *Teorije kontrole*: Teorija samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990), Teorije socijalne kontrole (Hirschi, 1969) i Teorija neformalne socijalne kontrole (Sampson i Laub, 1993); 2) *Teorija socijalnog učenja* (Burgess i Akers, 1966); 3) *Osobna i interpersonalna perspektiva jačanja zajednice* (eng. *Personal Interpersonal and Community-reinforcement Theory, PIC-R*; Andrews, 1982a; Andrews i Bonta, 2003); 4) *Perspektive životnih puteva* (eng. *Life-course Perspectives*; Sampson i Laub, 1990; Farrington, 2005; Loeber i Leblanc, 1990; Moffit, 1993; Patterson, 1992 i Yoerger, 1997); 5) *Razvojna psihologija* Daly i Willson (1988) i novi teoretičari (Campbell, 1995, 1999, 2002; Campbell, Muncer i Bibel, 2001; Quinsey i sur., 2004) i 6) *Biološke teorije* iz polja bihevioralne i molekularne genetike (npr. Carey i Goldman, 1997; Quinsey i sur., 2004; Rowe, 2002; Van Dusen i Mednick, 1983).

Drugu skupinu čine teorije orijentirane na žene (*Tablica 4.*). Baziraju se na pretpostavci kako se muškarci i žene razlikuju u pogledu početka (eng. *onset*), održavanja (eng. *maintance*) i eventualnog odustajanja (eng. *desistance*) od kriminalnog ponašanja (Steffensmeier i Allan, 1996: prema Blanchette i Brown, 2006). Razvijene su obično od strane ženskih znanstvenica koje osporavaju primjenu tradicionalnih teorija kriminalnog ponašanja na žene zbog

pretpostavke generalizacije po spolu bez empirijske provjere (Belknap, 2015; Blanchette & Brown, 2006; Covington & Bloom, 2006).

Treću skupinu čine teorije koje se smatraju hibridnom ili pro-feminističkom perspektivom (Belknap, 2015; Blanchette & Brown, 2006). Pro-feminističke / hibridne teorije inkorporiraju elemente i rodno neutralnih i specifično ženskih perspektiva. U tu skupinu pripadaju: 1) *Opća teorija pritiska* (eng. *General Strain Theory GST*; Agnew, 1992) i 2) *Rodna teorija ženskog kriminaliteta* (eng. *Gendered Theory*; Steffensmeier i Allan, 1996).

Feminističke su kritike ispravne u pogledu zamjeranja rodno neutralnim teorijama što su u istraživanjima izostavljale podatke o ženama čak i kada su oni bili dostupni (Hirschi, 1969; 2002; Glueck, 2005; prema Blanchette i Brown, 2006). Međutim, rodno neutralne teorije imaju značajnu ulogu u objašnjenju ženskog kriminalnog ponašanja. Naime, svaka teorijska perspektiva varira u pogledu njene praktične primjenjivosti. Primjerice, PIC-R teorija (*Personal-Interpersonal and Community Reinforcement Theory* (Andrews i Bonta, 2003; prema Blanchette i Brown, 2006) jedna je od rijetkih perspektiva koje su ponudile jasne dokaze za rad u korekcijskim ustanovama. PIC-R teorija poslužila je kao teorijsko ishodište za široko prihvaćene principe RNR modela rehabilitacije prijestupnika, čija će primjenjivost u radu sa ženskim počiniteljicama biti izložena kroz temu.

Blanchette i Brown (2006) navode kako su različite teorijske perspektive (npr. razvojna teorija i feminističke perspektive) identificirale neke zajedničke rizične čimbenike u objašnjenju ženskog kriminaliteta. Navedeno sugerira kako su brojne naizgled različite teorijske paradigme zapravo komplementarne.

Teorije orijentirane isključivo na žene (*Tablica 4.*), premda nisu istraživane do iste mjere kao i 'rodno/spolno neutralne' perspektive, nude vrijedne informacije za tretman žena. Tako se primjerice, teorija odnosa primarno koristi za informiranje intervencijskih strategija za žene, a manje za teorijska objašnjenja ženskog kriminaliteta (Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006), a kao važan teorijski poticaj za nastanak rodno osjetljivih procjena i smjernica za tretman žena u penalnom sustavu (Bloom, Owen i Covington, 2003; Buell, Modley i Van Voorhis, 2011; Covington, 1998, 2000; prema Brennan i sur., 2012) poslužilo je i feminističko istraživanje puteva , (eng. *Feminist pathways research*, Belknap, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006).

Tablica 4. Teorije orijentirane na žene (eng. Female centred theories; Blanchette i Brown, 2006)

TEORIJE ORIJENTIRANE NA ŽENE (eng. Female centred theories; Blanchette i Brown, 2006)	POSTAVKE	KRITIKE/ NAPOMENE	PRIMJENJIVOST
<p>1. Teorija ženske slobode/ emancipacije žena (eng. Women's Liberation/Emancipation Theory; Freda Adler „Sisters in Crime“ i Rita Simon „Women and Crime“, 1975) Nazvana i teorija konvergencije uloga (eng. Role Convergence Theory; Hartnagel, 2000) ili teorija ravnopravnosti spolova (eng. Gender Equality Theory; Steffensmeier i Allan, 1996)</p>	<p>Hipoteza: „kako žene postižu jednak status kao i muškarci u socijalnoj, političkoj i ekonomskoj sferi, ostvarivat će jednake „dobitke“ u kriminalnom svijetu“</p>	<p>Kritika koncepta je paradoksalna priroda same teorije (povećanje jednakosti - povećanje kriminalne aktivnosti)</p>	<p><i>Hipoteza o slobodi</i> (Adler i Simon, 1975) nije održivo objašnjenje o ženskom kriminalitetu.</p> <p>Međutim, teorija nije u potpunosti odbačena (objašnjeno u kontekstu integrirane teorije slobode i ekonomske marginalizacije)</p>
<p>2. Teorija ekonomske marginalizacije / teorija neravnopravnosti spolova (eng. Economic Marginalization Theory / Gender Inequality Theory, Steffensmeier i Allan, 1996)</p>	<p><i>Siromaštvo kod žena uzrokuje počinjenje zločina</i> . Siromaštvo se opisuje kao multidimenzionalan konstrukt i sastoji od indikatora: nije u vezi, kućanstvo na čelu sa ženom, uzdržavana djeca, djeca rođena izvan bračne zajednice, rastava braka i status manjine (Hunnicut i Broidy, 2004; Steffensmeier, 1993), niži društveni status, niski prihodi, loši životni uvjeti Farrington i Painter (2004)</p>	<p>Nedostaje: a) kvantitativnih istraživanja na individualnoj razini, b) istraživanja o utjecaju pojedinih obilježja žene na moderiranje veze siromaštva i kriminaliteta, c) istraživanja o opsegu u kojem je siromaštvo snažniji prediktivni čimbenik kriminaliteta za žene <i>Važno je pažljivo interpretirati rezultate zbog: oslanjanja na mali uzorak i retrospektivne istraživačke nacрте te zbog nedostataka kontrolnih grupa</i></p>	<p><i>Siromaštvo doprinosi objašnjenju ženskog kriminaliteta</i> (Box i Hale, 1984; Chapman, 1980; Hunnicutt i Broidy, 2004; McLanahan, Sorensen i Watson, 1989; Simon i Landis, 1991; Steffensmeier i Allan, 1996; Steffensmeier i Haynie, 2000; Holtfreter, Reisig i Morash, 2004; Farrington i Painter, 2004; Gilfus, 1992; Miller, 1986a; Zietz, 1981)</p>
<p>3. Integrirana teorija oslobođenja i ekonomske marginalizacije (eng. Integrated Liberation and Economic Marginalization Theory, Hunnicutt i Broidy, 2004)</p>	<p><i>Promjene u rodnim ulogama</i>, nastale djelovanjem ženskog pokreta za slobodu i emancipaciju žena, nenamjerno su povećale ekonomski marginalne uloge žena gurajući ih još dalje na ekonomske margine društva.</p>	<p><i>Ostaje nepoznato u kojoj se mjeri otkrića mogu objasniti drugim čimbenicima na individualnoj razini</i> <i>Smjernice za buduća istraživanja – traženje odgovora na pitanje: “zašto sve majke koje žive u siromaštvu ne</i></p>	<p><i>Sloboda žena potiče kriminalitet žena u mjeri u kojoj promjena uloga i očekivanja o rodnoj ravnopravnosti dodatno marginalizira žene</i> (testiranje teorije - istraživanje Hunnicutt i Broidy, s.a)</p>

	<p>Primjerice, <i>razvod braka</i> kao posljedica oslobođenja - više jednoroditeljskih kućanstava žena s djecom; <i>povećana očekivanja žena</i> s obzirom na status i bogatstvo - veća vjerojatnost usvajanja nelegitimnih sredstava postizanja bogatstva i moći</p>	<p><i>pribjegavaju kriminalitetu?</i>” Praktična je vrijednost takvih istraživanja u rasvjetljavanju zaštitnih faktora koji sprječavaju ulaska žena u kriminal, kao i u mogućnosti upotrebe tih informacija u intervencijama orijentiranim na žene</p>	
<p>4. Socijalizacijske teorije (eng. <i>Socialization Theories</i>; Chesney-Lind, 1997; Covington, 1998; Dougherty, 1998; Gittfredson i Hirschi, 1990; Grosser, 1952; Hoffman-Bustamante, 1973; Morris, 1964)</p>	<p>Premda naglašavaju različite značajke, svi se autori slažu kako su: “<i>spolne razlike u kriminalnom ponašanju rezultat različitih socijalizacijskih praksi i odgoja djeteta</i>”. Većina feminističkih interpretacija teorija usmjerena je na <i>internalizaciju praksi te posljedično i prihvatanje postojećih patrijarhalnih opresivnih struktura moći</i></p>	<p>Kritika teorija: <i>Teorije su bazirane na političkoj ideologiji umjesto na znanosti</i> (Campbell, 2002) <i>i rezultat istraživanja</i> (Lytton i Romney, 1991; prema Campbell, 2002) <i>ne nudi objašnjenje spolnih razlika u kriminalitetu</i></p>	<p>Zaključak autorica Blanchette i Brown, 2006: <i>Socijalizacija ima važnu ulogu u razumijevanju ženske agresivnosti</i> (Maccoby, 2004; Susman i Pajer, 2004; Zahn-Waxler i Polanicka, 2004)</p>
<p>5. Teorija odnosa (eng. <i>Relational Theory</i>; Bloom i sur., 2003, 2005; Covington, 1998; Miller, 1986b)</p>	<p>„<i>Zdrav ljudski razvoj zahtjeva da se pojedinci osjećaju povezani jedni s drugima</i>“ - ta postavka osobito je važna za žene. Značajke zdravog odnosa su : <i>empatija, osnaživanje i uzajamnost</i> Zdravi odnosi promoviraju zadovoljstvo i vitalnost, osnažuju pojedince za aktivnost, poboljšavaju sliku o sebi i drugima te vlastitu vrijednost i jačaju želju za još većom povezanosti</p>	<p>Vrijednost teorije: Primarno se koristi za <i>informiranje intervencijskih strategija za žene</i>, a manje za teorijska objašnjenja ženskog kriminaliteta Razumna pretpostavka proizašla iz teorije je : <i>„žene će biti manje sklone sudjelovati u kriminalitetu zbog potencijalne prijetnje koju to može predstavljati njihovim značajnim vezama“</i></p>	<p>Indirektni dokazi teorije: Varijable usmjerene na odnos (npr. broj djece, pozitivni odnosi s primarnom obitelji, zadovoljstvo partnerom, prijateljstva) bolje predviđaju odustajanje od kriminala kod žena (Benda, 2005)</p>
<p>6. Teorija kontrole moći (eng. <i>Power Control Theory</i>; Hagan, Gillis i Simpson, 1990)</p>	<p>Spolne razlike u kriminalitetu objašnjavaju se <i>distribucijom moći između roditelja (patrijarhalne nasuprot egalitarnim obiteljima) te socijalizacijskim praksama (supervizijom) koje stvaraju djevojke nesklone riziku i dječake sklone riziku</i></p>	<p><i>Implicitna postavka teorije</i> kako „majke koje rade povećavaju delinkvenciju njihovih kćeri“, <i>suprotna je feminističkoj filozofiji</i></p>	<p>Teorija kontrole moći dobila je <i>empirijski miješanu podršku</i> (Akers, 1998; Belknap, 2001; Blackwell, 2000). <i>Istraživači</i> (Blackwell i Piquero, 2005) <i>nastavljaju istraživati i proširivati teoriju, uključivanjem elemenata percipiranog srama i ispitivanjem njene</i></p>

			povezanosti s drugim vodećim teorijama
<p>7. FEMINISTIČKE TEORIJE</p> <p>Tema koja povezuje sve feminističke teorije je kako: „<i>potlačivanje žena</i>“ (eng. <i>oppression of women</i>) ima središnju ulogu u objašnjenju i predviđanju ženskog kriminalnog ponašanja“</p> <p>a) Teorija moći uvjerenja (eng. <i>Power belief theory</i>; Dougherty, 1998)</p> <p>b) Feminističko istraživanje puteva (eng. <i>Feminist pathways research</i>; Belknap, 2001)</p>	<p>a) Teorija moći uvjerenja: „do kriminalnog ponašanja žena će vjerojatnije doći kada žene internaliziraju razliku u moći, vjerovanjem u vlastitu u bespomoćnost“. Razni oblici viktimizacije u djetinjstvu povećavaju vjerojatnost internalizacije osjećaja bespomoćnosti</p> <p>b) Feminističko istraživanje puteva: viktimizacija u djetinjstvu „vodi žene kriminalnim putanjama (eng. <i>trajectories</i>); antisocijalna ponašanja žena opisuju se kao „<i>coping</i>“ mehanizmi; kaznena djela žena (npr. droga, pljačka, prostitucija) su načini preživljavanja na ulici, zbog kojih su djevojke i žene često kriminalizirane (Chensey- Lind, 1998). Nadalje, ti spletovi događaja vode do psihološko-bihevioralnih posljedica (emocionalnog distresa, niskog samopoštovanja, internaliziranih poremećaja ili agresivnih/impulzivnih ponašanja) te onemogućavaju razvoj pozitivnih stavova prema sebi i drugima. Na taj način vode do potencijalnog nasilja i kriminala. Postoje i alternativni putevi ulaska u kriminal npr. antisocijalni romantični partner (Belknap i Holsinger (1998)</p>	<p>b) Feminističko istraživanje puteva: relativna važnost zlostavljanja u djetinjstvu kod žena, u usporedbi s muškarcima, ne može biti utvrđena s obzirom na nedostatak muške kontrolne grupe u nekim istraživanjima (Trickett i Gordis, 2004)</p> <p>Blanchette i Brown, (2006) ukazuju kako znanstveni dokaz ne podržava isključivi zaključak nekih feminističkih istraživača da „zlostavljanje u djetinjstvu ima centralnu ulogu u objašnjenju ženskog kriminaliteta“</p> <p>Prije donošenja zaključaka potrebna su daljnja istraživanja koja uključuju prospektivni istraživački nacrt, kontrolne skupine za obje grupe ispitanika (za uzorak zlostavljanih i ne zlostavljanih) te za oba spola (Blanchette i Brown, 2006)</p>	<p>a) Teorija moći uvjerenja do danas (2006, Blanchette i Brown) nije znanstveno testirana</p> <p>b) Nedostaje izravno testiranje teorije ali postoje znanstveni dokazi koji podržavaju perspektivu puteva Chesney-Lind i Rodrigueez, 1983; Daly, 1992; Shaw, 1991a; Widom, 2003, prema Belknap, 2001) Istraživanja nude djelomične dokaze:</p> <p>Zlostavljanje u ranom djetinjstvu predviđa delinkvenciju; zlostavljanje u djetinjstvu vrlo vjerojatno rezultira stereotipnim ishodom, internaliziranim ponašanjima kod djevojaka i eksternaliziranim ponašanjima kod dječaka (Widom, 2002,2003)</p> <p>Seksualno zlostavljane žene sklonije su sudjelovati u otvorenim oblicima agresije u periodima neposredno nakon zlostave (Trickett i Gordis, 2004).</p> <p>Zlostavljanje u djetinjstvu predviđa recidivizam kod oba spola, jačina utjecaja je snažnija kod žena (Benda, 2005)</p>

U literaturi o počiniteljicama kaznenih djela i ženskom kriminalitetu često se koriste izrazi poput „rodno osjetljivi“ i „rodno neutralni“ i slično, kako bi se odrazile značajne razlike između rizika i potreba za tretmanom žena i muškaraca.

Izraz rodno neutralan (*eng. gender neutral; GN*) koristi se za opisivanje tradicionalnih faktora rizika/potreba primjenjivanih podjednako na uzorke muških i ženskih počinitelja (npr. zlouporaba sredstava ovisnosti, antisocijalni stavovi/mišljenje, antisocijalne veze, zaposlenje, obrazovanje, povijest kriminala i sl.), kao i programa i usluga koji ciljaju na te potrebe (Brennan i sur., 2012), „rodno neutralnih programa“.

S druge strane, izraz rodno osjetljiv (*eng. gender responsive; GR*) se odnosi na identificirane čimbenike rizika/potreba koji su specifični za žene (npr. zlostavljanje i traume, problemi mentalnog zdravlja disfunkcionalni odnosi, pitanje roditeljstva, samoefikasnost, sigurnost, i sl.) te nemaju jednak utjecaj na muškarce (Andrews i Bonta, 2010; Daly, 1992, 1994; Gehring, 2011; Jones, 2011; McClellan, Farabee i Crouch, 1997; prema Brennan i sur., 2012). Osim toga, izraz se koristi i za opisivanje programa i usluga namijenjenih ženskim počiniteljicama u skladu s njihovim specifičnim potrebama

U radu će nadalje biti opisane specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi koristeći rodno osjetljiv pristup procjeni i tretmanu.

4. PRISTUP PENOLOŠKOM TRETMANU ŽENA

4.1. Rehabilitacijski koncept

Penologija kao znanost bavi se proučavanjem djelovanja sankcije na osuđenoga. Važnost tretmana možemo razmotriti kroz 3 aspekta penologije: pravni, sociološki i klinički.

- 1) *pravni*- orijentiran na izučavanje kaznenopravnih sankcija i njihovog djelovanja na osuđenike
- 2) *sociološki*- sačinjavaju ga elementi sredine u kojoj se kazna zatvora izvršava i koji mogu utjecati na tretman i rehabilitaciju (čimbenici odnosa, zatvorska supkultura, socijalno grupiranje, procesi prilagodbe te druga važna obilježja osobe i okoline primjerice jezik, kultura i sl.
- 3) *klinički*- su pedagoški, socio-pedagoški, psihološki i medicinski aspekti problema, u okviru odgovarajućih vrsta i metoda tretmana zatvorenika (Badurina Sertić i sur., 2019, str. 6)

Vidljivo je kako bi bez primjene penološkog tretmana ciljevi izvršavanja kazne bili teško ostvarivi.

Pojam „*penološki tretman*“ podrazumijeva cjelokupnu djelatnost prema zatvorenicima u jednom kaznenom zavodu (Žakman-Ban, 1996; prema Kovčo, 1997). Njime se nastoji postići svrha izvršavanja kazne zatvora.

Svrha izvršavanja kazne zatvora, prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 128/99, 98/19) jest „*uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima (čl. 2. ZIKZ-a)*“. Zakonom se detaljno opisuje postupak zatvaranja i rehabilitiranja zatvorenih osoba. Iz definicije (čl. 2 ZIKZ-a) vidljiva je rehabilitacijska orijentacija zatvorskog sustava Republike Hrvatske, što pretpostavlja individualizaciju kazne kroz pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora te niz specijaliziranih programa tretmana za posebne skupine zatvorenika (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Članak 6. ZIKZ-a propisuje da „*izvršavanje kazne zatvora započinje nakon što odluka o kazni postane pravomoćna i izvršna*“ (NN 128/99, 98/19) što je preduvjet za primjenu rehabilitacijskog koncepta. Na ostale kategorije nije primjenjiv zbog presumpcije nevinosti, kratkoće boravka u zatvoru i/ili neizvjesne duljine boravka u zatvoru.

Naime, rehabilitacijski koncept većine suvremenih zemalja zasniva se na (Mikšaj-Todorović i sur., 1998; prema Horvat, 2017):

- 1) *Individualizaciji kazne* - izrade pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora (*PPIKZ*)
- 2) *Općim programima tretmana* - rad, izobrazba i organizacija slobodnog vremena
- 3) *Posebnim programima tretmana* - kreirani za specifične skupine zatvorenika

4.1.1. Individualizacija kazne- PPIKZ

Individualizacija kazne

S penološkog aspekta, individualizacija kazne postiže se izradom pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora (*PPIKZ*), koji se provodi na zakonit i human način, poštujući ljudska prava i dostojanstvo osobe (Damjanović i Butorac, 2006). Pojedinačni program donosi se za svakog zatvorenika, a sastoji se od pedagoških, radnih, zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i sigurnosnih postupaka.

PPIKZ obuhvaća: 1.) procjenu rizičnosti za vrijeme izvršavanja kazne zatvora o čemu ovisi upućivanje u kaznionice prema stupnju sigurnosti (otvorena, poluotvorena, zatvorena), 2) radnu sposobnost, radne navike, vrstu posla i uvjete rada na koje se zatvorenika može rasporediti, 3) obrazovnu razinu i potrebu za obrazovanjem ili stručnim osposobljavanjem, 4) zdravstveno stanje, potreba za liječenjem, 5) prijedlog posebnih oblika individualnog ili grupnog rada 6) uključivanje u posebne programe po odluci suda ili procjeni stručnog tima (za osobe ovisne o drogama, alkoholu, počinitelje nasilja, počinitelje seksualnih delikata i dr.), 7) potrebe za psihijatrijskom ili psihološkom pomoći, 8) sadržaje i oblike korištenja slobodnog vremena (kulturne i sportske aktivnosti), 9) kontakt s vanjskim svijetom (dopisivanje, telefoniranje, posjete te 10) program pripreme za otpust i pomoć nakon otpusta (Vlada Republike Hrvatske, 2020).

UN-ova Pravila za tretman zatvorenica (UNODC, 2011) upućuju na posebnu ranjivost novopridošlih zatvorenica i njihove djece, što zatvorsko osoblje prilikom evidentiranja, razvrstavanja i drugih postupanja treba uvažiti te im osigurati potrebne informacije i sadržaje. Mejovšek (1989; prema Mejovšek, 2002) navodi kako je osobu potrebno promatrati kao biopsihosocijalni sustav stoga se, u pogledu socijalne integracije, radi individualnih razlika među skupinama ali i pojedincima, ne mogu za sve zatvorenike postaviti isti ciljevi.

4.1.2. Opći i posebni programi tretmana

Opći programi tretmana

Gledano u širem smislu, pojam „*tretman*“ obuhvaća sve postupke usmjerene prema zatvorenicima u svrhu njihove rehabilitacije i resocijalizacije. Takvi se postupci nazivaju općim programima tretmana, a odnose se na izobrazbu, rad i organizaciju slobodnog vremena zatvorenika. Opći programi tretmana provode se u suradnji odjela tretmana s odjelom za rad i strukovnu izobrazbu, odjelom osiguranja te odjelom zdravstvene zaštite (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Uloga rada u tretmanu zatvorenica je velika. Osim stjecanja financijskih resursa za svoje potrebe, uključivanjem zatvorenica u radne aktivnosti omogućava se razvijanje vještina i navika i stječe se radno iskustvo (Novak, 2017).

Posebni programi tretmana

U okviru *PPIKZ* provode se i posebni programi tretmana. Posebni programi tretmana koncipirani su za specifične skupine zatvorenika s ciljem smanjivanja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela, kroz ublažavanje i otklanjanje dinamičkih kriminogenih čimbenika (ovisnici o drogama, ovisnici o alkoholu, nasilni delinkventi, seksualni delinkventi i sl. Posebni programi tretmana primjenjuju se u pravilu samo za pravomoćno osuđene osobe i ponuđeni su kao grupni oblik tretmana (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Usmjereni su na rješavanje specifičnih problema ili poboljšanje kvalitete života i međuljudskih odnosa. Ne moraju se provoditi redovito, ali se zainteresiranim zatvorenicima nastoji omogućiti da u njima sudjeluju sukladno s procijenjenim potrebama (Rajić, 2017).

Mali rehabilitativni programi (edukativno-razvojni programi)

Edukativno-razvojni programi nisu usmjereni izravno na kriminogene čimbenike ali zatvorenicima omogućuju stjecanje različitih znanja te socijalnih i životnih vještina, što im može pomoći u rješavanju specifičnih problema, unaprjeđenju kvalitete života i rehabilitaciji (Vlada Republike Hrvatske, 2020).

Europski odbor za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (*CPT, Council of Europe, 2011*) navodi kako „*žene lišene slobode, u usporedbi s muškim zatvorenicima, trebaju imati ravnopravne mogućnosti pristupa značajnim aktivnostima (posao, obrazovanje i sl.)*. *CPT* ukazuje kako u praksi postoje slučajevi gdje se zatvorenicama

često nude aktivnosti koje se za njih smatraju prikladnima poput šivanja, ručnog rada i sl., dok se zatvorenicama nudi obuka iz šireg spektra poslova. Neka inozemna istraživanja navode kako tretman žena u zatvoru često nije uključivao ni radne ni obrazovne programe (Schram, 1998; prema Šućur i Žakman-Ban, 2005) ili su žene većinom uključene u stereotipne ženske poslove te neke oblike zatvorskog industrijskog rada, što i dalje predstavlja nejednake prilike, u usporedbi s prilikama koji imaju muški zatvorenici. *CPT* zaključuje kako; „*takav diskriminirajući pristup može ojačati zastarjele stereotipe o društvenoj ulozi žena*“. Ovisno o okolnostima, uskraćivanje jednakog režima ženama moglo bi se kvalificirati kao ponižavajuće postupanje. Prema tome, u usporedbi s tretmanom zatvorenika, može se zaključiti da je imperativ u tretmanu žena ravnopravnost.

U kreiranju i provođenju tretmana za žene važno je uzeti u obzir principe uspješnog tretmana na području rehabilitacije, razmatrajući pritom teškoće koje bi se mogle pojaviti njihovom primjenom u tretmanu i rehabilitaciji žena (Howells, 2000, prema Šućur i Žakman- Ban (2005).

U literaturi (Andrews, Lipsey, Antonowicz i Ross, 1993; Gendrau i Andrews, 1991; Gendrau i Ross, 1987; Ldsel, 1993; MacDonald i sur., 1992; McIvor, 1990; Mulvery i sur., 1993; prema: Kovčo, 1997) se navode brojne smjernice za učinkovitije programe. Smjerice su:

1. klasifikacija rizika - usklađenost počiniteljevog rizika i intenziteta intervencije
2. kriminogene potrebe - razlikovanje kriminogenih i nekriminogenih potreba
3. responzivnost - za veću učinkovitost programa važna je usklađenost programa tretmana, karakteristika klijenta i osobina terapeuta
5. modalitet tretmana - učinkoviti programi su: a) multimodalni (uključuju širok spektar tretmanskih potreba, b) sadržaji i metode su orijentirani na stjecanje vještina i c) koriste metode iz bihevioralnih, kognitivnih i kognitivno-bihevioralnih izvora
6. integritet programa – postavljeni ciljevi povezani su s korištenim metodama (važni su odnosi, dosljednost provedbe i kompetentnost provoditelja)

Opisane smjernice konceptualno su uključene u daljnjoj razradi teme rada kroz prikaz primjenjivosti principa RNR modela rehabilitacije prijestupnika u tretmanu žena i rezultate rodno osjetljivih istraživanja.

5. PROCJENA I PROBLEMATIKA VEZANA UZ KLASIFIKACIJU ŽENA KORISTEĆI *RNR* (eng. *risk, need, responsivity*) PRISTUP

UNODC (2015) ukazuje kako su za učinkovitu rehabilitaciju zatvorenica potrebni: odgovarajuća procjena, klasifikacija, individualno planiranje, praćenje i dokumentiranje ponašanja, kao i radne, obrazovne, rekreativne i druge aktivnosti.

Procjena rizičnosti temelj je učinkovitih korekcija (McKee i Hilton, 2019), osnova je daljnje klasifikacije i primjene različitih tretmanskih intervencija (Rajić, 2017). To je proces koji uključuje mjerenje, identificiranje i definiranje sličnosti i razlika osoba u željenoj populaciji te kao rezultat procesa omogućuje klasificiranje pojedinaca u skupine. Klasifikacija počinitelja u penalnoj ustanovi važna je radi određivanja sigurnosnog smještaja zatvorenika, planiranja, upravljanja tretmanom i resursima (Motiuk, 1997; prema Blanchette i Brown, 2006), te donošenja raznih odluka, uključujući i odluke o otpustu vezane uz javnu sigurnost (McKee i Hilton, 2019).

Promatranjem raznih obilježja muške i ženske zatvoreničke populacije mogu se uočiti određene sličnosti kao što su neki rizični čimbenici ili teškoće; ranija osuđivanost, deficiti u obrazovanju i nestabilna povijest zaposlenja (Greiner, Law i Brown, 2014; Makarios i sur., 2010; Smith, Cullen i Latessa, 2009; prema Duwe i Clark, 2015), ali i razlike primjerice u strukturi kaznenih djela radi kojih su najčešće zatvarani (Carson, 2014; prema Duwe i Clark, 2015), u većoj vjerojatnosti žena da imaju povijest različitih vrsta viktimizacije i poremećaja mentalnog zdravlja, a često istodobno i probleme zlouporabe droga (Belknap, 2007; Scroggins i Malley, 2010; Van Voorhis i sur., 2010; Wright i sur., 2012 prema Duwe i Clark, 2015).

Osim toga, vjerojatnije je za žene da će biti pogođene problemima odnosa, roditeljstva i brige o djeci, imati izraženije probleme mentalnog zdravlja te problema sa samopoimanjem (Blanchette i Brown, 2006; Van Voorhis, 2012; Bloom i sur., 2003; Koons, Burrow, Morash i Bynum, 1997; Lindquist i Lindquist, 1997; Sheridan, 1996; prema Wright i sur., 2007). Navedeno sugerira kako postoje neke potrebe koje su univerzalne za oba spola, dok su neke druge karakterističnije za određenu populaciju. Pitanje potreba jedno od značajnijih područja koje tretman žena u penalnoj ustanovi čini različitim od tretmana muške populacije.

Iako neka istraživanja (Manchak i sur., 2009 .; Rettinger i Andrews, 2010; van der Knaap i sur., 2012; prema Stewart i Gobeil, 2015) snažno podupiru zaključak o značajnom *preklapanju* dinamičkih čimbenika rizika muškarca i žena, druga su istaknula *razlike* između muškaraca i žena ne samo u čimbenicima koji su najzastupljeniji, nego i onima koji bi bili relevantniji za tretman žena, radi njihove snažnije povezanosti s mjerom recidiva. Među njima se ističu: financijski stres, emocionalni problemi, niska samoefikasnosti i roditeljski stres (Manchak i sur., 2009; Van der Knaap i sur., 2012; Van Voorhis i sur., 2010; prema Stewart i Gobeil, 2015).

Također, neka istraživanja (Blanchette i Brown, 2006; Taylor i sur., 2018) vezana uz tretman žena ukazuju na postojanje rodno specifičnih rizičnih faktora (*eng. „gender specific risk factors“*). Premda vodeća istraživanja govore kako problemi s mentalnim zdravljem nisu prediktivni za kriminalni recidiv (Andrews i Bonta, 2010; Bonta, Blais i Wilson, 2013), nekoliko je studija ukazalo kako su neke dijagnoze mentalnog zdravlja posebno povezane s kriminalitetom žena (Salisbury, Van Voorhis i Spiropoulos, 2009; Taylor i sur., 2018)

Promatramo li potrebe kao „stupove tretmana“ jasno je kako je valjana procjena preduvjet za kvalitetan odgovor. U nastavku rada, specifičnost tretmana žena u penalnoj ustanovi biti će sagledana kroz prizmu širokoprihvaćenih principa *RNR* modela rehabilitacije prijestupnika. Naime, u mnogim kaznenopravnim sustavima procjena za klasifikaciju temelji se na *instrumentima* razvijenim s muškom populacijom (Wright i sur., 2007), a pitanje o *razlikama „kriminogenih potreba“* žena i muškaraca središnja je tema rasprava o tretmanu žena (Blanchette i Brown, 2006).

Za teorijski utemeljen tretman žena u penalnoj ustanovi preporučuje se analiza rada Blanchette i Brown (2006; prema Taylor i sur., 2018) u kojem se razrađuje primjenjivost postavki *RNR* modela u radu sa ženama, a koji čini okosnicu ovog rada. Stoga će, zajedno sa rezultatima drugih relevantnih istraživanja koja ukazuju na specifičnost tretmana žena biti predstavljen u nastavku ovog rada.

5.1. RNR model rehabilitacije počinitelja i RNR principi

Uspješna rehabilitacija počinitelja temeljena je na principima klasifikacije koje su ustanovili Andrews, Bonta i Hoge (1990; prema Blanchette i Brown, 2006; Mejovšek, 2013). Meta-analiza 154 evaluacije penoloških programa tretmana, maloljetnih i punoljetnih delinkvenata, jedan je od prvih radova u kojem je objavljen teorijski model koji zastupaju:

Model kriminogenih rizika i potreba (eng. *Risk-Need-Responsivity Model, RNR*). Model kriminogenih rizika i potreba (*RNR*), predstavlja jedan od najcjeljenijih teorijskih modela u području rehabilitacije prijestupnika (Mejovšek, 2013), odnosno najrasprostranjeniji znanstveno utemeljen i učinkovit pristup u kreiranju programa tretmana u području penološke rehabilitacije (Andrews i Dowden, 2006; prema Jandrić, Nišević, 2015). Mnogi autori (Dowden i Andrews, 1999; Hanson i sur., 2009; Lowenkamp i sur., 2006; prema Stewart i Gobeil, 2015) potvrđuju kako su učinci tretmana znatno jači kada programi odgovaraju *RNR* modelu rehabilitacije prijestupnika.

Principi rizik-potreba-responzivnost; *RNR* (eng. *Risk-need-responsivity, RNR*; Andrews i Bonta, 2010; Andrews, Bonta, i Hoge, 1990; Andrews, Zinger i sur., 1990; prema Taylor i sur., 2018), rezultat su *PIC-R* teorije (eng. *Personal Interpersonal Community-Reinforcement Perspective*) i predstavljaju tri temeljna principa rehabilitacije prijestupnika, uz četvrti princip stručne procjene (eng. „*professional override*“), koji se spominje u originalnom članku (Andrews i Bonta, 2003; prema Blanchette i Brown, 2006).

Premda svoje postavke bazira na muškoj populaciji, *RNR* model proizlazi iz teorijskog modela Osobna i interpersonalna perspektiva jačanja zajednice (eng. *Personal Interpersonal Community-Reinforcement Perspective, PIC-R*; Andrews, 1982; Andrews i Bonta; prema Taylor i sur., 2018) i drugih značajnih teorija usredotočenih na žene, Teorije odnosa (eng. *Relational Theory*; Miller, 1986; prema Taylor i sur., 2018) i Perspektive ženskih puteva ulaska u kriminalitet (eng. *Feminist Pathways perspectives*; Belknap, 2007; Belknap i Holsinger, 1998; Daly, 1992; prema Taylor i sur., 2018).

Princip rizika sugerira da se uz pravilnu procjenu rizik od recidivizma može predvidjeti i da intervenciju treba uskladiti s procijenjenom razinom rizika (Blanchette i Brown, 2006; Mejovšek, 2013). On utvrđuje „koga“ je potrebno obuhvatiti najintenzivnijim intervencijama (Betchel, 2011; Rajić, 2017). Prema tome, najintenzivnije intervencije, po ukupnom trajanju i po broju sati

(Sperber, Latessa, and Makarios, 2013; prema Duwe i Clark, 2015), treba pružiti visokorizičnim počiniteljima.

Statički i dinamički čimbenici rizika:

Rizični faktori koji se koriste za predviđanje kriminalnog ponašanja mogu biti statički ili dinamički te nisu svi podložni promjeni i tretmanu, stoga ih je važno razlikovati.

- *Statički rizični čimbenici su nepromjenjivi ili su promjenjivi samo u jednom smjeru (npr. kriminalna povijest, dob, spol, rani početak problema u ponašanju, slab roditeljski nadzor i sl. (Blanchette i Brown, 2006; Duwe i Clark, 2015; Bonta, 2002; prema McKee i Hilton, 2019).*
- *Dinamički rizični čimbenici su promjenjivi, a promjene u njima imaju izravan utjecaj na smanjenje recidiva. Stoga su oni obećavajuće mete tretmanskih intervencija i nazivaju se „kriminogene potrebe“ (Andrews i Bonta, 1998, 2003; prema Blanchette i Brown, 2006).*

Pojedinci se međusobno razlikuju s obzirom na predispozicije za činjenje kaznenih djela. S tim su povezani razni čimbenici, primjerice biološki, psihološki, socijalni, kulturološki, interpersonalni, situacijski i dr. (Jandrić Nišević, 2015), koje je važno identificirati.

Princip potreba ukazuje kako program treba ciljati na „kriminogene potrebe“ koje je moguće konceptualizirati kao podskup čimbenika rizika jer se ciljanjem na njih i njihovom promjenom postiže najbolji ishod na recidivizam (Blanchette i Brown, 2006; McKee i Hilton, 2019). Važno je razlikovanje kriminogenih i nekriminogenih potreba te se kriminogene opisuju kao dinamički čimbenici rizika koji osobu usmjeravaju na činjenje kaznenih djela (Mejovšek, 2013). To su karakteristike osobe ili njene situacije koje imaju direktan utjecaj na recidivizam (Blanchette i Brown, 2006; Duwe i Clark, 2015).

Princip responzivnosti se veže uz obilježja i okolnosti koje utječu na to kako pojedinac reagira na tretman (Jandrić Nišević, 2015). Kako bi se maksimizirao učinak intervencije, princip postavlja zahtjev da intervencija treba biti usklađena s ključnim karakteristikama počinitelja tako da odgovara njegovim snagama, sposobnostima, stilu učenja i motivaciji, koristeći kognitivno bihevioralni pristup. (Bonta i Andrews, 2007). Kako bi se utjecalo na ponašanje, princip poziva na korištenje metoda koje su najučinkovitije, kao što su kognitivno restrukturiranje, pozitivno potkrjepljenje, prosocijalno modeliranje, učenje prosocijalnih vještina i sl. (Blanchette i Brown,

2006; Dowden i Andrews, 2004; prema Bonta i Andrews, 2007; Mejovšek, 2013; Taylor i sur., 2018).

Princip obuhvaća dva oblika responzivnosti: opću i specifičnu.

Opća responzivnost opisuje eksternalne karakteristike intervencije (Ogloff i Davis, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006), primjenjiva je za većinu prijestupnika i sugerira da će optimalni odgovori biti postignuti kada provoditelji tretmana pruže strukturirane intervencije na topao i empatičan način, koristeći čvrst ali pošten pristup.

S druge strane, *specifična se responzivnost* odnosi na internalne karakteristike svojstvene počinitelju; spol, etnicitet, motivaciju za promjenu, razinu obrazovanja i inteligenciju te upućuje na potrebu za usklađivanjem osobnih karakteristika terapeuta i klijenta kako bi se postigao maksimalan učinak tretmana (Blanchette i Brown, 2006). Princip responzivnosti dosta slični principu individualizacije ili diferencijacije tretmana (Mejovšek, 2013).

RNR model upućuje na potrebu da se karakteristike osobe koje bi mogle utjecati na responzivnost tretmana procijene prije uključivanja osobe u program (Andrews and Bonta, 2010; Dowden and Andrews, 1999; prema Duwe i Clark, 2015). Spol je čimbenik responzivnosti te premda neki rodno neutralni tretmanski programi mogu biti učinkoviti za oba spola, rodno osjetljivi ciljaju na čimbenike rizika koji su svojstveniji ženama (Duwe i Clark, 2015).

Princip profesionalnog nadglasaavanja (*eng. professional override*) ukazuje na važnost stručnjaka za pošten i pravedan pravosudni sustav jer se, unatoč znanstvenoj utemeljenosti *RNR* modela, pojave situacije „*koje ne udovoljavaju formuli*“ Andrews i Bonta, 2003, str. 265; prema Blanchette i Brown, 2006) te je u donošenju konačne odluke za klasifikaciju važna stručna procjena profesionalnog procjenjivača.

5.1.1. Primjena rodno/spolno neutralnih aktuarskih instrumenata procjene u tretmanu žena

RNR model poziva na mjerenje rizika počinitelja korištenjem aktuarskih alata za procjenu rizika (Andrews i Bonta, 2010; prema Duwe i Clark, 2015). Iako su se tehnologije procjene rizika za klasifikaciju počinitelja značajno razvile od početnih subjektivnih kliničkih procjena i modela druge generacije, modeli treće generacije, premda uključuju dinamičke čimbenike rizika; kriminogene potrebe (Blanchette i Brown, 2006; Bonta, 2002; Campbell i sur., 2009; prema

Rajić, 2017)), i dalje nisu udovoljavali specifičnostima ženskog tretmana. Četvrta generacije instrumenata procjene integrira: 1) upravljanje rizikom, 2) odabir modela intervencija i ciljeva tretmana te 3) procjene napretka rehabilitacije (Andrews i Bonta, 2006; Andrews i sur., 2006; prema Campbell i sur., 2009; sve prema Rajić, 2017).

S obzirom na to da je osnovni cilj klasificiranja što točnija procjena rizika, važno je što preciznije odrediti obilježja koja su determinirala kriminalno ponašanje kako bi se umanjila vjerojatnost kriminalnog povrata njihovim adresiranjem kroz tretman (Buđanovac, Mikšaj-Todorović, 2007, prema Rajić, 2017). Stoga su mnogi *rodno orijentirani korektivni znanstvenici kritizirali rodno neutralnu procjenu rizika* ponajviše radi prekomjerne klasifikacije žena. Zanimajući njihova specifična iskustva i puteve koji vode u kriminalno ponašanje, i usmjeravanjem na deficite umjesto na snage, izostavlja ili se nedovoljno usmjerava na ključne čimbenike koji su specifični za žene (Blanchette i Brown, 2006; Hannah - Moffat, 2009, Van Voorhis, 2012; prema McKee i Hilton, 2019; Bloom i sur., 2006; Van Voorhis, 2012; Van Voorhis i sur., 2010; prema Stewart i Gobeil, 2015; Scott i sur., 2019; Brennan, 1998; Van Voorhis i Presser, 2001; prema Wright i sur., 2007).

Većinom su korištene spoznaje o kriminogenoj prirodi potreba dobivene na muškom uzorku, kao što su i instrumenti za procjenu rizika i klasifikaciju primarno dizajnirani za muške počinitelje, a potom implementirani u radu sa ženama (Andrews, 1982b; Andrews i Bonta, 1995; Hare, 2003; Solicitor General Canada, 1987; prema Blanchette i Brown, 2006; Wright i sur., 2007). Takav pristup procjeni rizika ne uvažavajući pitanje spola za posljedicu ima prekomjernu klasifikaciju i opasnost od još veće marginalizacije i strožeg kažnjavanja žena, jer se više potreba može interpretirati kao veći rizik (Blanchette i Brown, 2006; Hannah-Moffat, 2009; Shaw i Hannah-Moffat, 2000; Scott i sur., 2019). Prekomjerna klasifikacija ima utjecaja i na smještaj, revizijsko razdoblje za reklasifikaciju i sporije procesuiranje žena kroz sustav (Bloom i Covington, 2000; Hannah-Moffat i Shaw, 2001; prema Taylor i sur., 2018). Osim što rezultira strožim nadzorom nad ženama nego što to njihovo ponašanje zahtjeva, kriva procjena onemogućava odgovaranje na specifične potrebe žena vezane uz roditeljstvo, mentalni status, samopoštovanje, samoefikasnost, socijalne odnose i sl. (Van Voorhis, Salisbury, Wright i Bauman, 2008). Na taj nedostatak ukazuje literatutra o razvoju rodno osjetljivih programa (Bloom, Owen, Covington, 2003, prema Van Voorhis i sur., 2008). Visokorizična žena nije isto što i visokorizičan muškarac (Kong i

AuCoin, 2008; prema Hannah-Moffat, 2009; prema Scott i sur., 2019), stoga je na međunarodnom stručnom simpoziju u Škotskoj zaključeno da se za žene u sustavu može smatrati kako su „više u opasnosti nego što su rizične“ (Brown, 2015; prema Scott i sur., 2019), što sugerira da više kriminogenih potreba žena ne znači nužno visoki rizik ili opasnost, nego može predstavljati jasniji poziv u pomoć.

Autori (Blanchette i Brown, 2006; Taylor i sur., 2018) sugeriraju kako bi trebalo kreirati rodno informirane aktuarne instrumente procjene, razvijene „od temelja“ specifično za potrebe ženske zatvoreničke populacije, koji bi omogućili bolje predviđanje rizika i tretmanskih ishoda kod žena. Na putu prema cilju pomogli bi odgovori na pitanja; koje su to pretpostavljene ženske potrebe koje povećavaju vjerojatnost recidiva kod žena te kako te kriminogene potrebe uspješno integrirati u procjenu rizika i planiranje tretmana (Scott i sur., 2019). Naime, Hardyman i Van Voorhis (2004; prema Blanchette i Brown, 2006) ukazuju kako modeli klasifikacije koji inkorporiraju rodno osjetljive (*eng. gender responsive*) varijable (npr. socijalne odnose, mentalno zdravlje, zlostavljanje u djetinjstvu) bolje predviđaju i neprimjereno ponašanje žena u zatvoru nego tradicionalni modeli. Do nedavno, te jedinstvene potrebe žena iz različitih razloga (Hubbard i Matthews, 2008; prema Wright i sur., 2012) nisu bile ispitivane instrumentima za klasifikaciju, stoga se o njima, kao i o potencijalnim čimbenicima rizika za institucionalnu prilagodbu žena, s empirijske strane jako malo znalo .

Uvažavajući pretpostavku kako klasifikacija bazirana na riziku nije primjerena za žene, smatra se kako će žene, zbog specifičnosti svojih potreba, biti uspješnije klasificirane kada se zajedno sagledaju; njihove sposobnosti i tretmanski zahtjevi. Stoga autori (Bloom, 2000; Hannah-Moffat, 1997, 1999, 2000; McMahon, 2000; Show i Hannah-Moffat, 2000; prema Blanchette i Brown, 2006) ukazuju na važnost razmatranja životnog konteksta žena i njihovih puteva ulaska u kriminal i penalni sustav. Moguće je da bi neke pretpostavljene ženske potrebe bilo bolje konceptualizirati kao snage (Scott i sur., 2019). Prema tome, potrebe žena bi mogle biti procijenjene i tretirane adekvatno kroz *holistički pristup* (Hannah-Moffat i Shaw, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006). Stoga, procjena rizika kao odgovorna praksa korekcijskih ustanova, ne omogućava samo razmatranje tretmanskih potreba nego i mogućnost uključivanja osobnih snaga i zaštitnih čimbenika. Taj će aspekt biti razmotren kroz procjenu i tretman počiniteljica, koristeći pristup orijentiran na snage (*eng. strength- based approach*).

5.1.2. „Model dobrih života“ kao nadogradnja RNR pristupa procjeni i tretmanu

Model dobrih života (*eng. Good lives model, GLM*; Ward i Stewart, 2003; Ward i Maruna, 2007; prema Jandrić Nišević, 2015) nastao je kao reakcija na Model kriminogenih rizika i potreba (*RNR model*). *GLM* predstavlja pristup u rehabilitaciji počinitelja utemeljen na postavkama pozitivne psihologije i holističkom pristupu prema počinitelju, što znači da se usmjerava na promociju snaga i cjelokupne dobrobiti pojedinca.

Mnogi autori (Seligman, 2002; prema Ward i Brown, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006; Scott i sur., 2019; Van Wormer, 2001; prema Taylor i sur., 2018) sugeriraju kako bi pristupi utemeljeni na snagama, nazvani i „*osnažujućim ili modelima dobrih života*“ (*eng. „enhancement“ ili „good lives“*), trebali biti inkorporirani u procjenu i tretman počinitelja, osobito ženskih (Sorbelo i sur., 2002; Van Wormer, 2001; Ward i Brown, 2004; prema Blanchette i Brown, 2006). S ciljem što uspješnijeg tretmana žena, snage bi trebale biti identificirane i integrirane u procjene rizika, izrade planova tretmana i izvještaje o ishodu (Blanchette i Brown, 2006; Taylor i sur., 2018), te premda nemaju izravan utjecaj na ciljeve tretmana (poput procjene kriminogenih potreba), utječu na prediktivnu točnost i omogućavaju bolje upravljanje rizikom. Ward, Mann i Gannon (2007, prema Jandrić Nišević, 2015) navode kako je moguće kreirati program za žene, temeljen na načelima *GLM-a*, koji će obuhvatiti potrebe te populacije, ne nužno kriminogene, i omogućiti im ostvarivanje kvalitetnijeg života u skladu s društvenim normama.

Zagovornici pristupa utemeljenog na snagama navode kako je najbolji način za smanjenje recidiva, uz tradicionalni pristup usmjeren na kriminogene potrebe, *identificiranje unutarnjih i vanjskih prepreka koje ženama onemogućavaju zadovoljenje temeljnih potreba* (Sorbelo i sur., 2002; prema Blanchette i Brown, 2006 te njihovo osnaživanje kako bi živjele što ispunjenije živote. Navedeno uključuje ispitivanje i adresiranje područja temperamenta, interesa, vještina, bliskih odnosa i mreže socijalne podrške.

5.2. Procjena rizika, potreba i odgovor na tretman uvažavajući spol

5.2.1. Procjena rizika

Procjena rizika i klasifikacija predstavljaju izazov za penalne sustave kada su u pitanju žene. U kontekstu kriminalnog recidiva, rizični su faktori povezani s većom vjerojatnošću za antisocijalno i kriminalno ponašanje (Cottle, Lee i Heilbrun, 2001; prema Scott i sur., 2019). Pokušaji identificiranja pouzdanih i valjanih mjera klasifikacije za žene u svrhu upravljanja rizikom još uvijek nisu urodili jasnim empirijskim dokazima. Potrebno je provesti dodatna istraživanja o primjerenosti postojećih instrumenata procjene rizika u radu sa ženama. Također, nedostaje dokaza koji bi podržali tvrdnju da su ženski rizični čimbenici žena značajno različiti od muških. Nedostaje i odgovora na pitanje: koji se dinamički čimbenici rizika trebaju inkorporirati u modele procjene rizika za žene.

Evaluacija dinamičkih varijabli za žene je važna jer one usmjeravaju programe tretmana i daju značajnu moć predviđanja instrumentima procjene (Gendreau i sur., 1996; prema Blanchette i Brown, 2006). Termin „*dinamički*“ sugerira kako se primjenom tretmanskih intervencija određena potreba može poboljšati (npr. obrazovanja razina) ili stabilizirati (npr. depresija) su Procjene rizika/potreba ključne su za identificiranje dinamičkih čimbenika rizika koji omogućavaju povezivanje počiniteljica s relevantnim programima (Van Voorhis i sur., 2008).

Iako postoje dokazi da je princip rizika primjeren za žene kao i za muškarce (Geraghty i Woodhams, 2015; Lovins, Lowenkamp, Latessa i Smith, 2007; prema McKee i Hilton, 2019), jedna od *kritika* uporabe „rodno neutralnog“ principa rizika je njegova neprimjerenost za procjenu grupa koje predstavljaju manjinu, što žene u penalnoj ustanovi i jesu. Navodi se problem pogrešne klasifikacije žena u penalnoj ustanovi kao visokorizičnih, i posljedično neuspjeha u pružanju odgovarajućeg tretmana (Bloom i Covington, 2000; Hannah-Moffat i Shaw, 2001; prema Blanchette i Brown, 2006) Međutim, Blanchette i Brown (2006) su, preispitujući princip rizika kroz istraživanja i praksu, korištenjem različitih instrumenata procjene na ženskim počiniteljicama, došle i do suprotnih rezultata. Naime, prema rezultatima njihove provjere žene su bile kontinuirano procjenjivane na nižem stupnju rizika u odnosu na stvarni rizik. Porast istraživanja kojima se utvrđivala valjanost uporabe muških instrumenata procjene sa ženama (Smith, Cullen i Latessa, 2009; prema McKee i Hilton, 2019) doveo je do razvoja

instrumenata za procjenu rizika razvijenih specifično za žene prijestupnice (Van Voorhis, Bauman i Brushett, 2013; McKee i Hilton, 2019).

U rehabilitaciji ženskih počiniteljica, integracija paradigme utemeljene na snagama u procjenu rizika, neophodna je za „pomirenje“ rodno neutralnih i rodno osjetljivih perspektiva (Scott i sur., 2019). Korist institucionalnog klasifikacijskog sustava koji se temelji na potrebama specifičnim za žene nije samo u njegovoj prediktivnoj vrijednosti nego i moći da se; a) odgovarajuće identificiraju tretmanske potrebe žena, b) provede trijaža žena za odgovarajuće programe tretmana te c) provodi kvalitetan nadzor (Wright i sur., 2007). Naime, postoje dokazi kako neki dodatni čimbenici rizika, koje ne uzima u obzir većina alata za procjenu rizika, mogu biti osobito važni za žene i čine važne komponente rodno osjetljive literature. Primjerice roditeljski stres, problemi u odnosima, trauma i viktimizacija, samopoštovanje i samoeфикаsnost (Salisbury, Van Voorhis, i Spiropoulos, 2009) te problemi mentalnog zdravlja (Van Voorhis i sur., 2010; prema Wardrop i sur., 2019). Wardrop i sur. (2019) upozoravaju kako je važno osigurati cjelovit rodno osjetljiv pristup procjeni rizika počiniteljica tako da se u istraživanja, uz rodno osjetljive čimbenike, uključe i rodno neutralni čimbenici rizika.

Veznao uz rodno osjetljivu klasifikaciju Pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa ženama i nezatvorske mjere za žene počiniteljice, nazvana i Bangkokška pravila (UNODC, 2011), navode da je važno: a) uzeti u obzir manji rizik koji zatvorenice predstavljaju i štetnije učinke koje mjere sigurnosti i izolacije na njih mogu imati, b) u procesu odmjeravanja kazne i individualizacije tretmana imati sve bitne informacije o porijeklu zatvorenice (uključujući informacije o doživljenom nasilju i sadržaju zlostavljanja, mentalnom zdravlju, roditeljskim i drugim odgovornostima), c) osigurati da planiranje kazne uključuje rehabilitacijske programe i usluge koje odgovaraju njihovim specifičnim potrebama vezanim uz spol, d) osigurati da osobe s teškoćama mentalnog zdravlja; budu smještene smještene u ne restriktivnim uvjetima i u uvjete najniže razine sigurnosti te dobiju odgovarajući tretman, što je u suprotnosti shvaćaju kako ozbiljnije ili mnogostruke potrebe znače veći rizik radi toga i potrebu za smještajem u ustanove više razine sigurnosti.

5.2.1.1. Rodno osjetljivi (*eng. gender responsive*) instrumenti za procjenu rizika

Razvoj instrumenata za procjenu rizika specifično za žene (*eng. Women's Risk Need Assessment, WRNA*; Van Voorhis i sur., 2010; prema Wardrop i sur., 2019) započeo je 1999. godine u

Coloradu, nakon čega su uslijedila tri projekta koja su ispitivala valjanost *WRNA* na različitim uzorcima te razvoj dodatnih instrumenata za procjenu rizika za žene (Orbis Partners, 2007; prema Wardrop i sur., 2019). Instrumenti procjene rizika i potreba žena (eng. *Women's Risk Need Assessment, WRNA*; Van Voorhis i sur., 2013; prema Scott i sur., 2019) i Instrument planiranja usluga za žene (eng. *Service Planning Instrument for Women, SPIn-W* (Orbis Partners, 2007; prema Scott i sur., 2019; Wardrop, 2019), koji se koristio za procjenu općeg i nasilnog recidiva, predstavljaju pozitivne promjene u pogledu instrumenata procjene izgrađenih od temelja posebno za žene. Rezultati ukazuju na visoku prediktivnu valjanost tih instrumenata ali je potrebno provesti dodatna rigoroznija ispitivanja s ciljem utvrđivanja njihove prednosti nad rodno neutralnim instrumentima procjene (Howard, 2017; prema Scott i sur., 2019), u procjeni rizika ali i čimbenika koji bolje predviđaju kriminalni recidiv kod žena (Wardrop i sur., 2019).

Kratki prikaz instrumenata *WRNA* i *SPIn-W*

WRNA mjeri čimbenike rizika, potrebe i snage s obzirom na spol te predviđa prekršaje u instituciji i kriminalni recidiv. Osim toga, poboljšava točnost predviđanja rodno neutralnog instrumenta *LS/CMI* (eng. *The Level of Service/Case Management Inventory*) kod žena počiniteljica kaznenih djela (Van Voorhis i sur., 2013; prema Scott i sur., 2019).

SPIn-W se može koristiti za planiranje i upravljanje slučajevima za počinitelje u zajednici ili u zatvorskim uvjetima (Orbis Partners, 2007; prema Scott, 2019). Sastoji se od teoretski i empirijski utvrđenih čimbenika rizika, potreba i snage te uključuje niz pretpostavljenih, rodno osjetljivih stavki kao što su; nasilje u obitelji, mentalno zdravlje, skrbništvo nad djecom i roditeljstvo, odnosi, socijalne vještine, socijalna podrška i život u zajednici. Iako su mnoge od obuhvaćenih rodno stavki podjednako primjenjive za muškarce i žene (npr. potreba sa socijalnom podrškom), neke su stavke prilagođene kako bi najbolje odgovarale populaciji žena (opće pitanje stavova, agresije te interpersonalnih i kognitivnih vještina. Utvrđeni su različiti granični rezultati za ukupnu razinu rizika kod ženskih počiniteljica (Orbis Partners, 2007; prema Scott, 2019). Istraživanje Robinson, Van Dieten i Millson (2012; prema Scott i sur., 2019) ukazalo je na značajno višu razinu prediktivne točnosti vjerojatnosti od ponovnog uhićenja primjenom instrumenta *SPIn-W* (AUC=.73), u usporedbi sa stupnjem prediktivne točnosti općeg recidiva kod žena primjenom instrumenta *LS/CMI*, koji bi prema Rice i Harris (2005; prema Scott, 2019) odgovaralo približnoj vrijednosti od AUC= .70.

5.2.2. Procjena potreba

Premda su rodno osjetljivi modeli procjene neke čimbenike rizika/potreba identificirali i označili posebno relevantnima za žene, izvođenje zaključaka je ograničeno radi metodoloških problema i nedostatnog broja istraživanja. U nastavku će biti predstavljeni neki od čimbenika koje su rodno usmjereni istraživači označili posebno relevantnima za žene, međutim potrebno je više istraživanja kako bi se dokazalo jesu li čimbenici poput zlostavljanja/traume, anksioznosti, depresije, kriminalnih romantičnih partnera, i roditeljskog stresa jedinstveni za žene i „specifično ženski“ (eng. *female specific*³) te kako ti čimbenici rizika djeluju na ženske, ali i muške počinitelje kaznenih djela.

S tim u vezi, Vogel i Nicholls (2016; prema Wardrop i sur., 2019) navode kako je imperativ razlikovati čimbenike koji su češći kod žena (npr. viktimizacija) i faktore koji mogu imati snažniji učinak na kasnije nasilno ili kriminalno ponašanje žena (bolje predviđaju kriminalnog povrata.

5.2.2.1. Osam centralnih kriminogenih potreba

Veliki broj autora potvrđuje kako je usmjeravanje na obećavajuće ciljeve tretmana - kriminogene potrebe, povezano s postizanjem pozitivnih promjena u smanjenju vjerojatnosti za recidiv. Bonta i Andrews (2017; prema Blanchette i Brown, 2006; Rajić, 2017; Scott i sur., 2019; Wardrop i sur., 2019) identificirali su osam centralnih čimbenika rizika (eng. *Central Eight*), koji predstavljaju obećavajuće ciljeve tretmanskim intervencijama i mogu se podijeliti u dvije glavne podskupine. Prva je skupina „velika četvorka rizičnih čimbenika“ (eng. *Big Four*) i čine ju naj snažniji prediktori kriminalnog ponašanja, dinamički čimbenici: 1) *antisocijalni obrazac ličnosti*, 2) *antisocijalni stavovi* i 3) *antisocijalne veze* te jedan statički čimbenik: 4) *povijest antisocijalnog ponašanja*. Drugu skupinu umjerenih prediktora čine: 5) *disfunkcionalne obitelji* i *slabe obiteljske veze*, 6) *deficiti u obrazovanju i zaposlenju*, 7) *stihijsko provođenje slobodnog vremena* i 8) *zlouporaba droga*. Osim toga, autori su identificirali i jednu najmanje važnu

³ Wardrop i sur. (2019) ukazuju na razliku između čimbenika koji su relevantni za žene i specifično ženskih čimbenika:

Čimbenici koji su relevantni za žene (eng. *female-salient factors*) su faktori rizika prediktivni za oba spola, ali je jačina utjecaja snažnija za žene.

Specifično ženski čimbenici rizika/potrebe (eng. *female-specific risk/need factors*) su jedinstveni čimbenici rizika/potrebe za žene te nisu prediktivni za mušku populaciju.

skupinu koja uključuje socioekonomsku klasu i osobni distress (npr. osjećaj bespomoćnosti i tjeskobe). Istraživanje Reisig, Holtfreter i Morash (2006; prema Gobeil i sur., 2016) sugerira kako se tradicionalni rizični faktori povezuju s različitim ishodima u tretmanu žena, ovisno o tome jesu li putevi ulaska žena u kriminalitet bili „rodno uvjetovani“, što bi moglo objasniti varijabilnost rezultata istraživanja povezanih s ishodima tretmana žena.

5.2.3. Rodno osjetljiva procjena potreba

Mnogo je dokaza koji potvrđuju kako je princip rizika primjenjiv za žene (Blanchette i Brown, 2006; Scott i sur., 2019), odnosno da intenzitet intervencije treba biti usklađen s razinom rizika, ali Van Voorhis upozorava (2012; prema Scott, 2019) kako se ne smije zanemariti niti pružanje usluga ženama s nižom razinom rizika jer one mogu imati koristi od intervencija kojima se jačaju područja smatrana snagama, koje su sastavni dio rodno osjetljivih modela rehabilitacije.

Princip potreba je uvelike provjeravan i prihvaćen u radu s muškim počiniteljima, no njegova je uporaba u radu sa ženama osporavana kroz literaturu s obzirom na činjenicu da je utemeljen na muškom uzorku (Bloom i Covington, 2000; Hannah-Moffat, 2000; Kempf-Leonard i Sample, 2000; Shaw i Hannah-Moffat, 2000; prema Blanchette i Brown, 2006) i kako neki autori navode; s obzirom na činjenicu da žene imaju različite kriminogene potrebe od muškaraca te prema tome ni osam centralnih čimbenika rizika nema jednak utjecaj na penološki tretman žena (Scott i sur., 2019). Stoga ostaje pitanje: kojim čimbenicima treba dati prioritet odnosno; *koje su kriminogene/tretmanske potrebe po svojoj prirodi specifične za žene.*

Tretmanske potrebe, odnosno tradicionalni kriminogeni čimbenici rizika koji su muškarcima i ženama zajednički, premda su primjenjivi i na žene, nemaju nužno jednaku etiologiju i važnost za muškarce i žene (Brown i Motiuk, 2005; Dowden i Andrews, 1999; Howden-Windell i Clark, 1999; Simourd i Andrews, 1999; prema Blanchette i Brown, 2006; Hollin i Palmer, 2006; prema Taylor i sur., 2018).

Postoje empirijski dokazi koji ukazuju kako su neki čimbenici osobito značajni za žene, primjerice iskustva s fizičkim ili seksualnim zlostavljanjem te zlouporaba sredstava ovisnosti (Saxena i sur., 2014; prema Taylor i sur., 2018; Andrews i sur., 2012; Green, 2006; prema Scott i sur., 2019), nezaposlenost (Greiner, Law i Brown, 2015; prema Taylor i sur., 2018), osobni/

emocionalni čimbenici (Bell, Trevethan i Allegri, 2004; Robinson, Porporino i Beal, 1998; prema Taylor i sur., 2018., utjecaj antisocijalnih romantičnih partnera (Blanchette i Brown, 2006; Benda, 2005; Kerig i Schindler, 2013; prema Scott i sur., 2019), Među čimbenicima koje bi trebalo integrirati u intervencije za žene navode se i mentalno zdravlje, roditeljstvo i nepovoljni socijalni uvjeti (Taylor i sur., 2018) .

Premda istraživanja mentalnog statusa (Motiuk i Brown, 1993; Gendrau i sur., 1996; Bonta, Law i Hanson, 1997; prema Blanchette i Brown, 2006), primjerice povezanosti mentalnih sposobnosti, intelektualnog funkcioniranja, mentalnih poremećaji i vjerojatnosti recidiva nisu pokazala statističku značajnost, neke varijable kao što su *povijest traume i zlostavljanja, samoozljeđivanje* i pokušaj suicida te nisko samopoštovanje, uključujući samoefikasnost (Scott i sur., 2019), a koje spadaju u osobnu/emocionalnu domenu i konceptualizaciju mentalnog zdravlja⁴ (Blanchette i Brown, 2002; prema Taylor i sur., 2018) se spominju kao „specifično-ženske kriminogene potrebe“.

⁴ Mentalno zdravlje je „više od odsustva mentalnih bolesti“. Shvaćeno je kao stanje dobrobiti koje pojedincima omogućuje da spoznaju svoje sposobnosti, da se nose sa svakodnevnim životnim stresovima i daju doprinos svojoj zajednici. Principi mentalnog zdravlja uključuju osjećaj dobrobiti, autonomije, kompetentnosti, samoefikasnosti, kao i otkrivanje vlastitih sposobnosti za ostvarenje intelektualnih i emocionalnih potencijala (World Health Organization, 2016; prema Taylor i sur., 2018, str. 110).

6. RODNO OSJETLJIVA „VELIKA ČETVORKA“ KAO TEORIJSKA OSNOVA ZA TRETMAN ŽENA

6.1. Rodno osjetljiva „velika četvorka“

Veliki broj navedenih čimbenika opisan je u perspektivi ženskih puteva ulaska u kriminal te bi ih se moglo svrstati u rodno osjetljivu veliku četvorku. Naime, za razliku od tradicionalnih pristupa, feminističko orijentirani istraživači, prednost daju drugim čimbenicima rizika, odnosno onima koji su prema izvornoj podjeli (Bonta i Andrews, 2017; prema Scott i sur., 2019) kategorizirani u skupine od manje važnosti za kriminalni recidiv; umjerenih prediktora recidiva i najmanje važne skupine. Bez obzira na manji utjecaj ili izostanak njihove izravne veze s kriminalnim recidivom, oni se smatraju važnim za kriminalitet i tretman žena.

Prema tome, iako je potrebna daljnja empirijska provjera, u „rodno osjetljivu veliku četvorku“ (eng. *Gender-Responsive, GR-Big Four*) se mogu svrstati: *zlouporaba sredstava ovisnosti, trauma/viktimizacija, loš mentalni status* (npr. anksioznost, depresija i sklonost samoozljeđivanju) i *nezdrave veze/odnosi*.

Rodno osjetljivih umjerenih pet čimbenika rizika (eng. *Gender-Responsive-Moderate Five, GR-Moderate Five*) čine: *zdravstvene potrebe* koje su specifične za žene, *roditeljski stres, ekonomska marginalizacija/siromaštvo, nestabilni životni uvjeti, nisko samovrednovanje* (eng. *self-worth*) koje uključuje aspekte samopoštovanja, samoefikasnosti i odsustva osnažujućih čimbenika (Blanchette i Brown, 2006; Bloom i sur., 2005; Gobeil i sur., 2016; Salisbury i Van Voorhis, 2009; Van Voorhis, 2012; Scott i sur., 2019). Premda feministički nadahnutu istraživanja u korekcijskim ustanovama pridaju više važnosti umjerenim čimbenicima rizika, dok se u pogledu velike četvorke ne izjašnjavaju ili ju odbacuju, opisani čimbenici mogu utjecati i na responzivnost tj. odgovor osobe na tretman i ishod tretmana. (Blanchette i Brown, 2006; Rettinger i Andrews, 2010; Van Voorhis, 2012; prema Gobeil, Blanchette i Stewart, 2016). Osim toga, neke ženske potrebe djeluju kao faktori rizika za institucionalne prekršaje (Salisbury i sur., 2009; Van Voorhis i sur., 2010; Wright i sur., 2007; prema Wright i sur., 2012).

6.1.1. Mentalni status

U zatvoreničkoj je populaciji izuzetno visoka prevalencija psihopatologije (80%), u usporedbi s općom populacijom (31%), kao i stopa komorbiditeta mentalnih problema; anksioznosti, poremećaja raspoloženja, ovisnosti, poremećaja osobnosti i sl. (O' Discoll i sur.,2012; Ogloff i sur., 2015; Smith i Trimboli, 2010; prema Fritzon, Miller, Bargh, Hollows, Osborne i Howlett, 2021). Simptomi mentalnih bolesti mogu se manifestirati različitim oblicima psihijatrijskih dijagnoza uobičajenih za žene (depresija, tjeskoba, poremećaji osobnosti, PTSP) koje uključuju širok spektar simptoma: impulzivnost, emocionalnu disregulaciju, samoozljeđujuće ponašanje, poteškoće s ljutnjom i neprijateljstvom, pesimizam, poteškoće s koncentracijom, nisko samopoštovanje i probleme sa slikom o sebi i sl. (Taylor i sur., 2018). Osim kod zatvorenica, visoka stopa takvih problema može stvoriti nepovoljno radno okruženje za zatvorsko osoblje, koje je na taj način u većoj mjeri izloženo profesionalnom sagorijevanju (eng. „burn- out“), bolovanju ili ranijem prekidanju radnog odnosa (NRCJIW, 2018; prema Jewkes i sur., 2019).

Mentalne bolesti, u kombinaciji s iskustvom trenutne ili prošle traume i/ili zlouporabom sredstava ovisnosti, mogu povećati uključenost žene u kriminalne aktivnosti, a time i vjerojatnost zatvaranja (Kubiak, Fedock, Kim i Bybee, 2017; Lewis, 2006; Lynch, DeHart, Belknap i Green, 2012; prema Taylor i sur., 2018). Također, ti čimbenici mogu stvoriti dodatne probleme djelovanjem na ponašanje, zaključivanje, pamćenje, društveno i adaptivno funkcioniranje te motivaciju. Nadalje, mogu dovesti i do poteškoća prilagodbe u zatvoru, a utvrđeno je da su povezani i s većom stopom zatvorskih prekršaja (O'keefe i Schnell, 2007; prema Taylor i sur., 2018. Wright i sur. (2007) navode kako su psihoza, osjećaji tjeskobe ili depresije, kao i viktimizacija u djetinjstvu i nepodržavajući odnosi, značajno povezani s većom vjerojatnosti institucionalnih prekršaja žena unutar 6 i 12 mjeseci od zatvaranja.

Stoga se potrebe mentalnog zdravlja žena ne smiju zanemariti kao rizični faktori niti tijekom perioda prilagodbe, kao niti cjelokupnog tretmana. Osim toga, problemi mogu postati izraženiji radi zatvaranja i izdvajanja iz njihove životne sredine te odvajanja od bliskih osoba, a osobito djece. Dodatni otežavajući razlozi su pretresi, nadzori i zatvorska klima te manja učestalost posjeta (UNOC, 2015). Govoreći o ranjivosti žena u zatvoru, Corston (2007; prema Jewkes i sur., 2019) navodi kako je većina ustanova dizajnirana za muškarce te nije primjerena za žene i njihove kompleksne povijesti traume i probleme koje sa sobom donose. Stoga arhitektura i

zatvorsko okruženje mogu spriječiti njihov oporavak i rehabilitaciju te pogoršati osjećaje depresije i/ili tjeskobe (Gelsthorpe, Sharpe i Roberts, 2007, prema Jewkes i sur., 2019.) O postojanju dijagnoze poremećaja mentalnog zdravlja prije zatvaranja izvijestilo je 43% muškaraca i 55% žena, s najvišim udjelom poremećaja raspoloženja u obje skupine (Forsythe i Gaffney, 2012; prema Fritzon i sur., 2021). U Engleskoj je kod 65% žena u zatvoru, u odnosu na 37% muškaraca, dijagnosticirana depresija te iako čine samo 5% ukupne zatvorske populacije, sačinjavaju gotovo četvrtinu (23%) svih incidenata samoozljeđivanja u zatvoru (*Public Health England*, 2018; prema Jewkes, 2019). *Samoozljeđivanje i pokušaj suicida kriminogeni su prirodni*, što ukazuju istraživanja (Henney, 1990; Loucks, 1995; prema Blanchette i Brown, 2006) s visokim postotkom incidenata samoozljeđivanja (rezanja, udaranja glavom, spaljivanja i sl.) u zatvoru; 54-59 %, kao i samoozljeđivanja u nekom trenutku života, s visokim udjelom od 54 %. Samoozljeđivanje je dobar prediktor generalnog recidivizma (Bonta i sur., 1995; Blanchette i Brown, 2006), a povijest samoozljeđivanja je prediktor i nasilnog recidivizma (Blanchette i Motiuk, 1995; Rettinger, 1998; prema Blanchette i Brown, 2006). Znatno je veći broj zatvorenica nego muških zatvorenika izjavilo da su se osjećale depresivno i suicidalno prilikom prijema u instituciju (*Her Majesty Inspectorate of Prisons for England and Wales Annual Report*, 2017; prema Jewkes i sur., 2019). U većoj mjeri su kod ženske zatvoreničke populacije zastupljeni problemi mentalnog zdravlja, kao i ozbiljnije dijagnoze npr., veliki depresivni poremećaj, bipolarni poremećaj, poremećaji iz spektra shizofrenije i shizoafektivni poremećaji (Steadman i sur., 2009; prema Jewkes i sur., 2019). Kod žena s ozbiljnim mentalnim bolestima veća je stopa viktimizacije, traume, siromaštva i beskućništva (Padgett, Hawkins, Abrams i Davis, 2006; *WHO*, 2006; prema Taylor i sur., 2018).

Muškarci i žene s povijesti traume u djetinjstvu imaju veći broj crta ličnosti povezanih s paranoidnim, narcističkim, graničnim, antisocijalnim, opsesivno-kompulzivnim, pasivno-agresivnim i izbjegavajućim poremećajem (Grover, Carpenter, Price, Gagne, Mello, G., Mello, F. i Tyrka, 2007). Longitudinalno istraživanje (Fazel i Danesh, 2002; prema Fritzon i sur., 2021) u 12 zemalja ukazalo je da 57 % zatvorenika i 21% zatvorenica ima dijagnozu antisocijalnog poremećaja ličnosti (*ASPL*), koji je klasificiran kao značajan čimbenik rizika u *RNR* modelu. *ASPL* je prisutniji kod muških zatvorenika, dok su kod zatvorenica prisutniji granični i histrionski poremećaj ličnosti (Black i sur., 2007; Coid i sur., 2009; Coolidge i sur., 2011; Drapalski i sur., 2009; Pondé i sur., 2014; prema Fritzon i sur., 2021).

Najučestaliji mentalni poremećaj povezan s iskustvima traume je *PTSP*, čije su stope veće kod ženske zatvoreničke populacije (Jewkes i sur., 2019). Bez obzira na temeljni mehanizam koji povezuje *PTSP* i ponovno počinjenje kaznenih djela, za što su potrebna daljnja istraživanja, rezultati (Sadeh i McNeil, 2015; prema Fritzon i sur., 2021) ukazuju na to da tretman ovisnosti, bez liječenja simptoma traume, neće biti učinkovit u cilju smanjenja rizika za recidiv. Unatoč brojnim i kompleksnim potrebama mentalnog zdravlja ženske zatvoreničke populacije, u penalnim institucijama tretman za takvu ranjivu skupinu nije adekvatan (Auty i sur., 2018; prema Fritzon i sur., 2021). Osim toga, zatvorenice imaju ograničeniji pristup uslugama zdravstvene zaštite nego muškarci (*UNODC*, 2015).

6.1.1.1. Specifične zdravstvene potrebe žena

Osim specifičnih potreba mentalnog zdravlja žene imaju i druge specifične zdravstvene potrebe koje su navedene i u kategoriji pod umjerenih 5 čimbenika rizika (Blanchette i Brown, 2006; Scott i sur., 2019). Prema *UNODC*-u (2011, 2015) one obuhvaćaju specifične higijenske potrebe (vezane uz menstruaciju i menopauzu), reproduktivnu i seksualnu zdravstvenu zaštitu (pitanja trudnoće i porođaja, edukacije o spolno prenosivim bolestima i nesigurnoj seksualnoj praksi), preventivne skrininge na rak dojke i rak grlića maternice te pitanja zaraznih bolesti koje kod zatvorenica zaslužuju posebnu pozornost, s obzirom na visoku prevalenciju spolno prenosivih bolesti kod zatvorenica, primjerice *HIV-a*. Stoga je neophodno, kako bi se riješili navedeni problemi i ostvarila vidljiva poboljšanja, u ženskim zatvorima, osigurati uvjete za zadovoljenje sanitarnih i zdravstvenih potreba žena, za provođenje odgovarajuće psihosocijalne pomoći, prevencije, praćenja, liječenja i tretmana te uložiti u osposobljavanje kvalificiranog pomoćnog osoblja (Europski parlament, 2017).

Konačno, budući da su kriminogene potrebe različite od potreba mentalnog zdravlja, očita je potreba za integriranim pristupom procjeni i tretmanu žena kako bi se adresirale potrebe koje su važne i specifične za žene, a što će biti od pomoći i stručnom osoblju u radu sa zatvorenicama (Taylor, i sur., 2018).

UNODC (2011) u pravilima o tretmanu žena i nezatvorskim mjerama za zatvorenice navodi kako je dio sveobuhvatne politike skrbi za mentalno zdravlje zatvorenica: sprječavanje samoozljeđivanja i suicida te pružanje odgovarajuće rodno specifične i specijalizirane podrške, kroz razvoj i provedbu strategija, u dogovoru sa službama za mentalno zdravlje i socijalnu skrb.

6.1.2. Trauma/viktimizacija

Trauma se može definirati kao „*dogadaj ili specifičan preplavljujući odgovor na doživljeno iskustvo viktimizacije*“, stoga se pod pojmom traume često opisuju doživljeno nasilje, *PTSP* te razna iskustva zlostavljanja/viktimizacije (Covington i Bloom., 2006).

Doživljena iskustva traume široko su rasprostranjena obilježja ženske zatvoreničke populacije i identificirana su kao ključna za ulazak žena u kriminalni svijet, što odgovara perspektivi puteva ulaska žena u kriminalitet (Blanchette i Brown, 2006; Browne, Miller i Maguin, 1999; Messina, Grella, Burdon i Prendergast, 2007; Tam i Derkzen, 2014; prema Gobeil i sur., 2016; Jewkes i sur., 2019). Istraživanja ženskih puteva ulaska u kriminalitet ukazala su kako iskustva traume; zlostavljanje u djetinjstvu, viktimizacija, nasilje u obitelji i druga traumatična iskustva povećavaju vjerojatnost antisocijalnih i kriminalnih ishoda u odrasloj dobi (Arnold, 1990; Baskin i Sommers, 1998; Belknap i Holsinger, 1998; Brown, 2006; Chesney-Lind i Rodriguez, 1983; Daly, 1992; Gaarder i Belknap, 2002; Gilfus, 2006; Richie, 1996; Silbert i Pines, 1981; prema Franklin, 2008).

Unatoč visokim stopama povijesti traumatskih iskustava kod zatvoreničke populacije, *mehanizmi* povezanosti traume i kriminogenih faktora nisu dobili dovoljno pažnje u istraživanjima korekcijskih intervencija (Fritzon i sur., 2021). Osim trauma s kojima dolaze, zatvorenice su unutar zatvorskih okruženja izložene dodatnim rizicima i retraumatizacijama (Jewkes i sur., 2019). Stoga, unatoč nedostatku dokaza o uzročnoj povezanosti iskustava zlostavljanja i kriminalnog ponašanja žena, s obzirom na visoku prevalenciju zatvorenica koje su bile izložene raznim traumama, *korekcijski sustav treba ponuditi tretman za proživljena iskustva viktimizacije* (Byrne i Howells, 2002; prema Blanchette i Brown, 2006). Taj tretman treba biti „informiran o traumi“ (*eng. trauma-informed*), odnosno treba integrirati znanja o doživljenom nasilju i utjecaju traume na osobu (Covington i Bloom, 2006). Stope raznih oblika viktimizacije zatvorenica tijekom života, zabilježene u brojnim istraživanjima, jako su visoke i kreću se od 50% - 85 % (McClellan i sur., 1997; *Task Force on Federally Sentenced Women*, 1990; Bonta i sur., 1995; prema Blanchette i Brown, 2006).

Žene su često bile žrtve puno težih djela od onih za koje su osuđene (Jewkes i sur., 2019). To se može povezati s nedovoljno uvažanim problemom „zamazanih granica“ (*eng. blurred boundaries*) (Belknap, 2001; prema Franklin, 2008). Stoga se može reći da se žene u penalnom

sustavu često nepravedno tretira, promatranjem žena samo kao počiniteljica, a ne i žrtvi. Mnoga iskustva traume i zlostavljanja budu neprijavljena, a razlozi mogu biti strah od zlostavljača, kultura nevjerice kaznenopravnog sustava prema nasilju i zlostavljanju kojima su izložene te zarobljenost u začaranom krugu „prijestupništva i viktimizacije“, gdje su kao žrtve uvučene u kriminalno ponašanje, posredstvom drugih osoba ili radi korištenja kriminala kao strategije preživljavanja (Jewkes i sur., 2019).

Daly (1992; prema Taylor i sur., 2018) ukazuje kako važnu ulogu u kriminalnim putanjama (*eng. trajectories*) djevojčica imaju zlostavljanje i zanemarivanje u djetinjstvu. Viktimizacija u djetinjstvu značajno doprinosi uporabi i zlouporabi droga kao mehanizma suočavanja. Osim toga, traumatična iskustva u djetinjstvu predstavljaju rizik za slab obrazovni uspjeh i nestalnost zaposlenja, što također može dovesti do povećanog rizika za kriminalno ponašanje (Fritzon i sur., 2021). Naime, uključenost žena u prodaju droga, prostituciju, pljačke ili druga djela te „*statusna djela*“⁵ (Covington, 1998; Hrabar, 2018; Vučić, 2017) maloljetnih djevojaka također mogu predstavljati strategije preživljavanja na ulici ili bijeg od zlostavljačkih situacija kojima su izložene u domovima. (Arnold, 1990; Belknap i Holsinger, 1998; prema Bloom i Covington, 1998; Belknap, 2001; Chesney Lind, 1998; Chesney-Lind i Pasko, 2004; Chesney-Lind i Sheldon, 2004; Gilguss, 2006; prema Franklin, 2008; Taylor i sur., 2018). Na taj način, radi strategija preživljavanja, one mogu biti kriminalizirane od strane sustava kaznenog pravosuđa koji ih formalno procesuiraju i kažnjavaju, etiketirajući ih devijantnima. Taj „krug“ nadalje može dovesti do niskog samopoštovanja, emocionalnog distresa, anksioznosti, depresivnog, agresivnog ili impulzivnog ponašanja te tako i formalno procesuiranje postaje putanja kojom djevojke uđu u sustav kaznenog pravosuđa te nastave živjeti kriminalnim životom (Chesney Lind i Sheldon, 2014; prema Franklin, 2008; Zaplin, 2008; prema Taylor i sur., 2018). Osim toga, zatvorenice koje su doživjele zlostavljanje u djetinjstvu izložene su povećanom riziku i od zatvorskih prekršaja jer su osjetljive na traumatske aspekte zatvorskog života, što ukazuje na važnost implementiranja protokola i usluga informiranih o traumi, u ženske zatvore (Elliot i sur., 2005; prema Wright i sur., 2007).

⁵ Neke države primjenjuju posebna načela i standarde prema kojima „*statusna djela*“ predstavljaju ponašanja koja nisu propisana kao kaznena djela i nisu kažnjiva za odrasle, ali su kažnjiva za djecu (Hrabar, 2018).

„*Statusna djela*“ su ponašanja djevojaka koja se s obzirom na dob smatraju nedopuštenim i delinkventnim, a za punoljetne osobe nisu kažnjiva, primjerice bijeg od kuće (Singer, Kovčo, Cajner, 2002; prema Vučić, 2017).

S obzirom na to da su neurobiološki i neuropsihološki mehanizmi povezani s traumom kompleksni te njihov opis nadilazi potrebe ovoga rada, neće biti ovdje izloženi. Međutim, razumijevanje i integriranje znanja o traumi od izuzetne je važnosti za tretman i rehabilitaciju žena (Covington, 2003; prema Covington i Bloom, 2006; Fritzon i sur., 2021). Važna je povezanost iskustava traume i kriminogenih potreba predstavljenih prema RNR modelu rehabilitacije počinitelja.

Ukratko, može se reći da je život zatvorenica obilježen brojnim i raznolikim iskustvima traume i viktimizacije koja predstavljaju važnu metu tretmana za žene u holističkom pristupu premda ne slove kao kriminogena potreba (Gray i sur., 1995; Koons i sur., 1997; prema Blanchette i Brown, 2006) i nisu izravno povezana sa smanjenjem recidiva (Taylor i sur., 2018). Međutim, niti jedna intervencija nije rješenje za sve probleme i pretpostavka da „jedna mjera odgovara svima“, nikako nije primjenjiva na tretman zatvorenica (Taylor i sur., 2018).

Razumijevanje procesa traume je ključni korak u rehabilitaciji žena u penalnoj ustanovi (Covington, 2003; prema Covington i Bloom; 2006). Istraživanja su pokazala da će tradicionalni, rodno neutralni pristupi tretmanu odgovarati zatvorenicama bez traumatičnih životnih pozadina, dok će djevojke i žene s poviješću traume, mentalnim ili zdravstvenim teškoćama i rodno uvjetovanim putevima ulaska u kriminal imati više koristi od relacijskih pristupa (*eng. relational approaches*) koji se koriste u rodno osjetljivim programima (Daly i sur., 2014; prema Gobeil i sur., 2016).

Rodno osjetljive intervencije su osjetljive na traumu (Daly, 1992; Grella, 2008; Messina i sur., 200; Gobeil i sur., 2016) te uvažavaju rodni kontekst ili „rodne puteve“ kriminaliteta žena (Daly, 1992; Salisbury i Van Voorhis, 2009; Simpson, Yahner i Dugan, 2008; prema Gobeil i sur., 2016) i specifične potrebe žena. Literatura tretmanskih programa za traumu u korekcijskim ustanovama uglavnom se fokusira na žene (Kubiak i Covington, 2017; prema Fritzon i sur., 2021). Intervencije su usmjerene na sigurnost i strategije suočavanja (*eng. coping skills*) s problemom, uz korištenje integriranog pristupa tretmana ovisnosti i *PTSP*-a. U malom broju zatvora za žene se kao pristup u radu i kao podrška *RNR* intervencijama nudi; dijalektička bihevioralna terapija (*eng. Dialectical Behavior Therapy, DBT*; Linehan, 1993; prema Fritzon i sur., 2021). *DBT* je usmjerena na jačanje funkcionalnih ponašanja radom na emocionalnoj disregulaciji, nezdravim odnosima i maladaptivnim ponašanjima.

Rodno osjetljive paradigme su; holističke, ciljaju na traumu, zlouporabu sredstava ovisnosti, potrebe mentalnog zdravlja i koriste integrirani pristup (Gobeil i sur., 2016). Stoga u vezi specifičnog tretmana zatvorenica, *UNODC* (2011, 2015) navodi da će zatvorenicama s teškoćama mentalnog zdravlja biti dostupna sveobuhvatna njega i rehabilitacija kroz individualizirane rodno osjetljive programe mentalnog zdravlja, osjetljive na traumu. Pritom nije dovoljno da pristup informiran o traumi bude integriran samo u način ophođenja zatvorskog osoblja i programe tretmana i usluga namijenjenih zatvorenicama nego da bude u potpunosti utkan u zatvorsko okruženje i zatvorski dizajn (Jewkes i sur., 2019).

6.1.3. Zlouporaba sredstava ovisnosti

Zlouporaba sredstava ovisnosti kao tradicionalni kriminogeni čimbenik, rodno je neutralna tretmanska potreba (McClellan i sur., 1997; prema Covington i Bloom, 2007), ali neki znanstvenici sugeriraju kako ima jedinstvene učinke na žene radi visoke povezanosti problema ovisnosti s mentalnim bolestima, problemima u odnosima, u odnosima i povijesti viktimizacije.

Problemi ovisnosti kod žena su multidimenzionalni, i u interakciji su s drugim područjima potreba te mogu dovesti do povećanih stopa recidiva (Blanchette i Brown, 2006; Merlo i Pollock, 1995; prema Covington i Bloom, 2006).

Zlouporaba sredstava ovisnosti u većoj mjeri predstavlja maladaptivnu strategiju suočavanja s doživljenom traumom u djetinjstvu kod žena, nego kod muškaraca (Blanchette i Brown, 2006; Fritzon i sur., 2021) Viktimizacija često rezultira teškoćama mentalnog zdravlja kao što su nisko samopoštovanje samoozljeđivanje, *PTSP*, anksioznost i depresija (Cauffman, Feldman, Waterman i Steiner, 1998; Eppright, Kashani, Robison i Reid, 1993; Marcus-Mendoza i Wright, 2003; Zlotnick, 1997; prema Franklin, 2008) te uporaba droga može postati način samopomoći, ali i ulaska u kriminal.

Sudjelovanje žena u prostituciji te mnoga imovinska djela kao što su prijevare ili krađe mogu predstavljati načine pribavljanja sredstava za preživljavanje na ulici te nabavu droge i/ili održavanje ovisnosti (Brown, 2006; Polonsky i sur., 1994; Steel i Haverkos, 1992; Surratt i sur., 2004; prema Franklin, 2008). Oko 80% žena u zatvorima ima problema s ovisnostima, a oko 50

% ih je u vrijeme počinjenja kaznenog djela bilo pod utjecajem alkohola ili droga (CSAT, 1997; BJS, 1999; prema Covington i Bloom, 2006).

Istraživanje Salisbury i sur. (2009) je ukazalo kako zlorporaba sredstava ovisnosti predstavlja značajnu kriminogenu potrebu za predviđanje općeg i nasilnog recidivizma žena. Osim toga, zatvorenice koje su prijavile probleme sa zlorporabom droga imale su i više zatvorskih prekršaja nego žene bez problema ovisnosti. Za žene je zlorporaba droga bolji prediktor recidiva, nego zlorporaba alkohola (Brown i Mootiuk, 2006; prema Blanchette i Brown, 2006) i tretman ovisnosti o drogama povezan je s manjim recidivom kod žena (Dowden i Blanchette, 1999; Prendergast, Wellisch i Wong, 1996; Wexler, Falkin i Lipton, 1990; prema Blanchette i Brown, 2006).

Programi pripreme za otpust od posebnog su značaja za uspjeh reintegracije žena s problemima ovisnosti (Zurhold i sur., 2001; prema Doherty, Forrester, Brazil i Matheson, 2014). Programi odvikavanja od ovisnosti mogu biti učinkoviti samo ako se kombiniraju s radnim i obrazovnim programima (Šućur i Žakman-Ban, 2005). UNODC (2011) navodi kako će specijalizirani programi tretmana ovisnosti za žene u zatvorima u obzir uzeti iskustvo prethodne viktimizacije. Tome u prilog razni autori (Saxena i sur., 2014; prema Covington i Bloom, 2006; Taylor i sur., 2018) navode kako je integracija tretmana ovisnosti i liječenja traume ključna u razmatranju specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi. S obzirom na veću prevalenciju povijesti zlostavljanja kod ženskih zatvorenica, za tretmane ovisnosti i traume preporučuju se isključivo homogene ženske tretmanske grupe i ženski voditelji, osobito u ranim fazama tretmana (Covington i Bloom, 2006).

6.1.4. Nezdrave veze/odnosi

Teorija odnosa (*eng. Relational Theory*; Miller, 1986; prema Taylor i sur., 2018) ukazuje na važnu ulogu koju zdravi socijalni odnosi imaju u životima žena te premda nije fokusirana na objašnjenje njihovog kriminalnog ponašanja, smatra se ključnom za kreiranje intervencija namijenjenih ženama. Polazište teorije je tvrdnja kako je za zdrav ljudski razvoj potrebno da se ljudi osjećaju međusobno povezani.

Načelo koje najbolje opisuje utjecaj odnosa za zdrav razvoj žena je „povezivanje, a ne razdvajanje“ (eng. „*connection, not separation*“) (Covington i Bloom, 2006), što je suprotno najučestalijoj slici njihovih stvarnih života. Razoreni odnosi i nasilje često obilježavaju njihove najbliže veze.

Socijalni kontekst se smatra ključnim u objašnjenju razloga za počinjenje njihovih kaznenih djela, motivacije za njihovo ponašanje ali i njegove promjene te reintegracije žena u zajednicu. Postoje empirijski dokazi koji podržavaju teoriju odnosa i njen utjecaj na kriminalni recidiv kod žena (Benda, 2005; prema Taylor i sur., 2018). Dok se utjecaj vršnjaka pokazao jačim prediktorom kriminalnog ponašanja za muškarce, utjecaj kriminalnog partnera bolje predviđa recidivizam kod žena (Blanchette i Brown, 2006; Benda, 2005; Piquero i sur., 2005; Zoutewelle-Terovan i sur., 2014; prema Fritzson i sur., 2021).

Vezano uz privrženost u odnosima roditelj-dijete, više traumatskih iskustava prisutno je kod zatvorenica, u usporedbi s muškim zatvorenicima. Zanemarivanje djece, nedostatak roditeljskih pohvala, loš roditeljski nadzor, oštra ili nedosljedna disciplina te sukobi među roditeljima, predstavljaju snažnije prediktore kriminalnog ponašanja za žene nego za muškarce (Farrington i Painter, 2004, prema Fritzson i sur., 2021). S jedne strane, postoji vjerojatnost da se kod zatvorenica koje su bile izložene konfliktnim odnosima, a osobito koji su uključivali fizičko nasilje, ulaskom u instituciju radi izdržavanja kazne stabilizira ponašanje i javi osjećaj sigurnosti jer su uklonjene iz svoje teške situacije (Wright i sur., 2007). S druge strane, iskustvo traume se može manifestirati povećanjem nasilnih incidenata i suicida u pritvoru (*Her Majesty Inspectorate of Prisons for England and Wales*, 2016; prema Jewkes i sur., 2019). Nedostatak podrške od značajnih drugih izvan zatvora od velike je važnosti za identificiranje žena koje se teško prilagođavaju institucionalnom okruženju (Wright i sur., 2005).

Pitanja socijalnih odnosa su od velikog značaja za tretman žena, što je u skladu s relacijskom teorijom i istraživanjima puteva (Gilligan, 1982; Miller, 1976; prema Wright i sur., 2005). Za zatvorenice je neophodno održavanje zdravih, podržavajućih odnosa s bliskim osobama izvan institucije (Farmer, 2019, prema Jewkes i sur., 2019). Osim toga, važna su im pozitivna očekivanja vezna uz podršku značajnih drugih prilikom njihova izlaska. Međutim, kod zatvorenica postoji potreba za pozitivnim odnosima i podrškom i unutar institucije; od strane osoblja i drugih zatvorenika (Wright i sur., 2005).

6.2. Kritike RNR modela u tretmanu žena

Moglo bi se reći da je manjkavost RNR modela u rehabilitaciji ženskih počiniteljica zanemarivanje važnih aspekata tretmana, specifičnih za žene.

Kao zamjerku RNR modelu VanVoorhis (prema Hannah-Moffat, 2009; prema Scott i sur., 2019) ističe neuspjeh u kategoriziranju važnih čimbenika tretmana žena pod kriminogene potrebe, čime se onemogućuje njihov tretman, ali i utjecaj na kriminogene potrebe koje su s njima u vezi. Koristeći kao primjer Maslowljevu hijerarhiju potreba ukazuje na nužnost zadovoljavanja osnovnih potreba, kako bi se moglo doći do zadovoljenja potreba višeg reda (kriminogenih). Primjerice, ako se kao kriminogena potreba ne adresira problem kao što je roditeljski stres, napredak se neće dogoditi niti u drugim važnim, s njim povezanim, kriminogenim domenama poput antisocijalnog razmišljanja.

Stoga se posebna pažnja i prioritet moraju dati promijenjenoj listi s čimbenika rizika (Van Voorhis, 2012; prema Scott i sur., 2019), budući da određeni čimbenici značajno utječu na odgovor osobe na intervenciju, odnosno responzivnost (Taylor i sur., 2018). Npr. žena s *PTSP*-om neće imati puno koristi od tretmana ovisnosti dok se ne adresiraju simptomi *PTSP*-a, kao što su manjak motivacije i energije, teškoće koncentracije, promjene raspoloženja, depresija i sl.

Uzmemo li u obzir visoku prevalenciju problema mentalnog zdravlja i druge povezane probleme (traume, ovisnosti i druge psihološke i psihijatrijske teškoće) u populaciji zatvorenica te činjenicu da prisutnost traume i psihopatologije utječu na sposobnost uključivanja osobe u tretman i konačnu koristi od tretmana (Gannon i Ward, 2014; Clark i sur., 2014; Levenson i sur., 2016; prema Fritzon i sur., 2021), važna kritika RNR modela je zanemarivanje pitanja koja se vežu uz traumu, odnosa mentalnog zdravlja i prijestupničkog ponašanja i terapijskog rada s pojedincima koji imaju povijest traume (Looman i Abracen, 2013; Ogloff i Davis, 2004; prema Fritzon i sur., 2021).

Međutim, RNR model je pokazao dobre rezultate na smanjenje recidiva kod zatvoreničke populacije (Dowden i Andrews, 1999, 2000; Hanson, Bourgon, Helmu i Hodgson, 2009; Lowenkamp, Latessa i Smith, 2006; prema Gobeil i sur., 2016). Unatoč tome što nisu sve tradicionalne kriminogene potrebe od jednake važnosti za muškarce i žene te činjenicu da postoje neke druge, koje su čak i relevantnije za zatvorenice, kao zaključak ovog promišljanja poslužit će perspektiva istraživača nadahnuta radovima feministkinja.

Naime, većina istraživača (Blanchette i Brown, 2006; Hannah-Moffat, 2009; Van Voorhis, 2012; prema Scott i sur., 2019) koji svojim radom nastoje živote žena u penalnim ustanovama učiniti boljima, nije zaokupljena pitanjima „trebaju li se određeni čimbenici klasificirati kao kriminogeni ili responzivni, već nastoje shvatiti „kako čimbenici rizika, potreba i responzivnosti međusobno djeluju i kako ih se istovremeno može adresirati“. Stoga se preferira holistički pristup koji neće utjecati samo na smanjenje recidiva nego će promovirati dobrobit osobe kroz njeno osnaživanje.

7. RESPONZIVNOST I ELEMENTI USPJEŠNOG TRETMANA ŽENA

7.1. Reformulirani, „rodno osjetljivi“ princip responzivnosti

Autorice Blanchette i Brown (2006) nude reformulaciju principa responzivnosti kako bi on postao doista rodno osjetljiv. Premda je potreban daljnji empirijski rad, njihov reformulirani princip pridaje jednaku važnost faktorima rizika i snagama te naglašava potrebu za osnaživanjem (*eng. empowerment*) žena u procesu rehabilitacije. Predloženi, reformulirani princip glasi ovako;

„Rodno informirani princip responzivnosti općenito navodi da će se optimalan tretmanski odgovor postići kada pružatelji usluga pruže strukturirane bihevioralne intervencije [utemeljene u feminističkim filozofijama, kao i u teoriji socijalnog učenja] na empatičan i osnažujući način [model utemeljen na snagama] ,uz istovremeno čvrst, ali pošten pristup“ (Blanchette i Brown, 2006, str. 126).

Ponuđena reformulacija principa poziva da intervencije budu utemeljene na ženskim filozofijama, (Scott i sur., 2019) koje zahtijevaju da se prepozna kako se ženski i muški putevi do kriminala i životni konteksti razlikuju te integrira koncept osnaživanja (*eng. empowerment*). To je najvažniji zahtjev rodno osjetljivog pristupa, koji uvažava i socijalne i kulturne čimbenike, daje prioritet mentalnom zdravlju, ovisnostima i ciljevima povezanim s traumom te uključuje model utemeljen na snazi i naglašava promicanje samoeфикаsnosti/ osnaživanja.

Važna je spoznaja kako su dvije naizgled različite paradigme; RNR model i feministički pristupi (Bloom i sur., 2003, 2005; Blanchette i Brown, 2006), kao važan tretmanski cilj identificirale „samoeфикаsnost za specifičnu vještinu“ (*eng. skill-specific self-efficacy*).

Naime, istraživanja samoeфикаsnosti su ukazala kako se žene doživljavaju manje uspješnima od muškarca u područjima vezanim za znanost ili računanje premda su realno jednako uspješne. Bandura (1997; prema Blanchette i Brown, 2006) je zaključio kako to proizlazi iz stereotipnih mišljenja kako su neki poslovi više muški ili ženski. Taj je rezultat koristan za programe tretmana vezane uz rad i zaposlenje kojima se žene podučava specifičnim vještinama koje će im pomoći u životu na slobodi jer sugerira kako je, osim podučavanja vještina, važno pomoći ženama da (po)vjeruju da su sposobne naučiti i proizvesti određenu radnju.

To je važno jer je vjera u vlastitu sposobnost promjene prepoznata ključnom za proces reintegracije ženskih počiniteljica, a istraživanje Doherty i sur. (2014), provedeno putem

intervjua s počiniteljicama ukazuje na njihovu veliku borbu s osjećajem samopoštovanja, u mjeri koja je potrebna da ustraju, i dosegnu osjećaj samoučinkovitosti. Samoučinkovitost, koja se usko veže uz samopoštovanje, pokazala se i kao važan prediktor stabilne remisije od ovisnosti kod zatvorenica (Moos, Moos i Timko, 2006; prema Doherty i sur., 2014).

Korekcijske strategije bi trebale djelovati na samoučinkovitost povezanu s vještinama (*eng. skill related self-efficacy*) te Bloom i sur. (2002, 2003; prema Blanchette i Brown, 2006) navode kako je najvažnije jačanje osjećaja samoeфикаsnosti žena, kroz poboljšanje vještina. Traumatska iskustva koja snažno obilježavaju živote zatvorenica mogu imati značajan utjecaj na identitet osobe i doživljaj selfa (Fritzon i sur., 2021; Bloom i sur., 2003; prema Wright i sur., 2007). Stvaranje novog selfa, odnosno vlastitog identiteta ključno je za *postizanje osjećaja spremnosti* za novi način života i reintegraciju (Doherty i sur., 2014), što treba biti postignuto kroz rehabilitaciju, odnosno tretman žena u zatvoru.

Premda se princip responzivnosti povezuje s individualnim, a ne socijetalnim čimbenicima, osnaživanje žena je najbolja strategija djelovanja i na čimbenike koji nisu u nadležnosti korekcijskih ustanova, a koji snažno utječu na tretman žena (Blanchette i Brown, 2006),

Stoga je važan tretmanski cilj osnaživanje žena kako bi se na konstruktivan i prosocijalan način znale suočiti s problemima te održati postojanima u borbama vlastitih života. To se može postići „opremajući“ žene potrebnim vještinama za rad i održivost zaposlenja, pomažući im da se na zdrav način suočavaju s traumatskim povijestima, ovisnostima, problemima roditeljstva, nefunkcionalnim načinima razmišljanja i tome slično (Blanchette i Brown, 2006; Doherty i sur., 2014). Unatoč niskom samopoštovanju, koje im možda otežava taj proces, kada se usvoje vještine i postigne njihova generalizacija, osjećaj samoučinkovitosti će posljedično pozitivno djelovati na osjećaj samopoštovanja.

Kako bi to postigle, potrebna im je ustrajnost u odlukama o novom načinu života, pri čemu im je neophodna kontinuirana pomoć, i u instituciji, ali i izvan nje. Navedeno možemo povezati s važnosti koncepta „kontinuiteta skrbi“ (Bloom i sur., 2005; Grella i Rodriguez, 2011; prema Gobeil i sur., 2016).

7.2. Koncept kontinuiteta skrbi (*eng. continuum of care*)

Pri povratku u zajednicu žene se suočavaju sa specifičnim izazovima i teretima koji mogu predstavljati prepreku uspješnoj rehabilitaciji i reintegraciji; stigma okoline, teškoće samohranog majčinstva, pronalazak sigurnog i povoljnog smještaja, nezaposlenost, veća prevalencija mentalnih problema, problemi transporta i sl., što može predstavljati i prepreku sudjelovanja u programima (Grella i Rodriguez, 2011; prema Gobeil i sur., 2016)

Koncept kontinuiteta skrbi (*eng. continuum of care*), podržan je od strane zagovornika rodno informiranih pristupa (Bloom i sur., 2005; Grella i Rodriguez, 2011; prema Gobeil i sur., 2016) i predstavlja nastavak skrbi u zajednici u kombinaciji s intervencijama u pritvoru. Posebno je važan za žene (Lart, Pantazis, Pemberton, Turner i Almeida, 2008; prema Stewart i Gobeil, 2015; Gobeil i sur., 2016). Nastavak skrbi kroz usluge za mentalno zdravlje i ovisnosti omogućava održavanje, čak i poboljšanje ponašanja nakon što žena izađe iz zatvora (Taylor i sur., 2018). Žene su iskazale kako im je potrebna pomoć u prijelazu iz institucije u zajednicu, pri čemu je važno da budu uključene u programe pripreme za otpust. Navode da im je korisna pomoć u obliku dobivanja konkretnih informacija o tome što mogu očekivati prilikom otpusta, otvorene i učinkovite komunikacije penalnog osoblja i zajednice, dobre koordinacije usluga za brigu o mentalnom zdravlju i probleme ovisnosti te dijeljenja informacija (Doherty i sur., 2014). Nedostatak adekvatne podrške po otpustu iz zatvora predstavlja značajan kriminogeni čimbenik za kriminalni povrat. U Republici Hrvatskoj Uprava za zatvorski sustav i probaciju surađuje s nadležnim institucijama i organizacijama civilnog društva (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Unatoč visokoj prevalenciji te složenim i često komorbidnim potrebama mentalnog zdravlja, zatvorenice se općenito susreću s većim brojem prepreka za pristup uslugama u zajednici (Staton, Leukefeld i Logan, 2001, prema Taylor i sur., 2018). Stoga se za što potpuniju rehabilitaciju i reintegraciju žena preporučuje suradnja sustava koji uključuju raznolike usluge, kao što su; 1) programi za alkohol i droge, 2) programi za žrtve obiteljskog i seksualnog nasilja, 3) programi hitnog skloništa, hrane i financijske pomoći, 4) sustav socijalne skrbi, briga o djeci i druge usluge za djecu, 5) zdravstvena zaštita, 6) ustanove za brigu o mentalnom zdravlju, 7) obrazovne organizacije, 8) usluge strukovnog usavršavanja i zapošljavanja, 9) prijevoz, 10) agencije za obiteljske usluge, 11) grupe za samopomoć, 12) organizacije koje osiguravaju aktivnosti za slobodno vrijeme i rekreaciju, 13) vjerski klubovi i sl. (Covington i Bloom, 2006).

7.3. Principi za kreiranje rodno osjetljivog tretmana žena

Razvojem rodno osjetljivih intervencija, nastali su razni principi i smjernice za kreiranje učinkovitog tretmana namijenjenog specifičnim ženskim potrebama. U korekcijskoj literaturi se navodi kako rodno osjetljive intervencije uključuju tretman žena osjetljiv na traumu. Stoga je potrebno uvažiti i principe rada s traumom. To su: sigurnost, vjerodostojnost, izbor, suradnja i osnaživanje (Fallot i Harris, 2006; SAMSHA, 2014; prema Fritzon i sur., 2020). Osim toga, važno je da se klijenti osjećaju povezani, cijenjeni, informirani i da vjeruju u poboljšanje. Stručno osoblje treba poznavati mehanizme vezane uz traumu i način rada s pojedincima i njihovim obiteljima, kako bi koristeći svjestan i osnažujući pristup štitili i promovirali samostalnost osobe (Musket, 2014; prema Jewkes i sur., 2019).

Među prvim preporukama za tretman žena nalazi se pet principa za kreiranje programa za žene, predloženih od strane Radne skupine za žene osuđene na federalnu kaznu u kazneno-popravnim zavodima Kanade (*Correctional Service of Canada, CSC*, 1990; prema Blanchette i Brown, 2006; Taylor i sur., 2018). Principi uključuju: osnaživanje, smislene i odgovorne izbore, poštovanje i dostojanstvo, podržavajuće okruženje i podijeljenu odgovornost.

Nešto su kasnije, *National Institute of Corrections (NIC)*, Bloom i sur., (2003, 2005; prema Blanchette i Brown, 2006; Taylor i sur., 2018) , nakon trogodišnjeg istraživanja, ponudili principe za kreiranje rodno osjetljivih strategija za žene. Principi nude sveobuhvatan pristup tretmanu žena i opisani su u nastavku.

1.princip : *PRIZNANJE DA JE „SPOL VAŽNO PITANJE RAZLIČITOSTI“*

Muškarci i žene se razlikuju u pogledu puteva ulaska u zatvor, rizika koji predstavljaju za društvo, prirode i opsega njihovih potreba te odgovora na zatvaranje i tretman (Blanchette i Brown, 2006), pitanja zlorabe sredstava ovisnosti traume, mentalnog statusa, zaposlenja, rizika za instituciju i sl. Razlike je potrebno uvažiti prilikom kreiranja i provođenja tretmanskih usluga (Covington i Bloom, 2006).

2. princip: *OKRUŽENJE*

Drugo načelo navodi da se tretman žena mora odvijati u okruženju koje utjelovljuje sigurnost, poštovanje i dostojanstvo. Ova vrsta okruženja neophodna je kako bi se olakšala promjena ponašanja i spriječilo ponovno traumatiziranje žena (Blanchette i Brown, 2006). Mjerama

predostrožnosti treba posvetiti pažnju prilikom interakcija i postupanja osoblja prema zatvorenicama (Covington i Bloom, 2006).

3. princip: *ODNOSI*

Treće načelo priznaje važnu ulogu i utjecaj koji odnosi imaju u životu žena generalno, ali i u promijeni ponašanja te navodi da je potrebno: "*razvijati politike, prakse i programe koji su relacijski i promiču zdrave veze s djecom, obitelji, značajnim drugima i zajednicom*" (Bloom i sur., 2003., str. 79; prema Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006).

4. princip: *USLUGE I SUPERVIZIJA*

Četvrto načelo postavlja zahtjev za adresiranjem problema zlouporabe sredstava ovisnosti, traume i mentalnog zdravlja putem sveobuhvatnih, integriranih i kulturno relevantnih usluga i odgovarajuće supervizije" (Bloom i sur. 2003., str. 80; prema Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006). Ovaj princip poziva na holistički pristup kojim će se istovremeno adresirati više potreba prisutnih kod žena. Problemi zlouporabe sredstava ovisnosti, mentalnog zdravlja i razne traume predstavljaju često prisutne i međusobno povezane probleme koji obilježavaju živote žena. Premda su važni za promjenu, često budu zanemareni kao tretmanska potreba (Covington i Bloom, 2006).

5. princip: *SOCIO-EKONOMSKI STATUS*

Važan aspekt tretmana žena u penalnoj ustanovi je pružanje mogućnosti ženama za obrazovanje i osposobljavanje kako bi stekle financijsku neovisnost i priliku da uzdržavaju sebe i svoju djecu. Načelo naglašava potrebu za uklanjanjem prepreka koje žene sprječavaju u napretku prema financijskoj neovisnosti (Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006).

6. princip: *ZAJEDNICA*

S obzirom na specifične izazove žena prilikom povratka u zajednicu, važno je "uspostaviti sustav supervizije i reintegracije u zajednicu kroz sveobuhvatne usluge i međusobnu suradnju" (Bloom i sur., 2003., str. 82; prema Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006). Za što potpuniju rehabilitaciju i reintegraciju žena preporučuje se suradnja raznih sustava u zajednici, prethodno opisanih.

Opisani principi dobro ilustriraju važne elemente responzivnosti u tretmanu žena; integraciju pojedinačnih snaga, čimbenika otpornosti i/ili zaštitnih čimbenika, važnost terapijskog okruženja i karakteristika terapeuta (Bloom, Owen i Covington, 2003 .; Pollack, 1986; prema Taylor i sur., 2018) te usklađenosti terapeuta i klijenta (Blanchette i Brown, 2006).

7.4. Evaluacije rodno osjetljivih tretmanskih intervencija za žene

Premda se rodno osjetljivi programi razvijaju posljednjih 15-ak godina tek se u novije vrijeme pojavljuju vrijedne metaanalitičke studije koje ispituju njihovu učinkovitost u smanjenju recidiva. Do 2016-e godine provedene su dvije takve studije. Rezultati prve (Dowden i Andrews, 1999; prema Gobeil i sur., 2016) potvrđuju da su principi onoga što funkcionira (*eng. „what works“*) s muškarcima primjenjivi i na tretman žena u zatvoru.

Druga je studija (Tripodi, Bledsoe, Kim i Bender, 2011; prema Gobeil i sur., 2016) osim mjere recidiva uključivala i druge ishode, primjerice dobrostanje. Obuhvatila je istraživanja provedena od 1988. – 2008. godine.

Rezultati su ukazali kako su programi tretmana ovisnosti imali značajan utjecaj na smanjenje recidiva. Nažalost, rezultati su temeljeni samo na 6 istraživanja, što ograničava mogućnost generalizacije rezultata te je pitanje: „*omogućavaju li rodno osjetljive i rodno neutralne intervencije slične tretmanske ishode za žene*“, *ostalo i nadalje neodgovoreno.*

Najnoviju, opsežniju metaanalizu učinkovitosti korekcijskih programa tretmana za žene proveli su Gobeil i sur. (2016). Ispitali su: utjecaj intervencija za žene na smanjenje recidiva, povezanost karakteristike „osjetljivosti na spol“ s učinkovitosti intervencije, postojanje drugih karakteristika intervencije povezanih s učinkovitosti i dobiju li se drukčiji rezultati kada se analize ograniče na metodološki rigoroznije studije. Metaanaliza je uključivala 37 istraživanja ishoda tretmana za žene kojima je obuhvaćeno 22.000 počiniteljica (Scot i sur., 2019). *Rezultati su ukazali da tretmanske intervencije za žene umanjuju rizik od recidiva. Unatoč varijabilnosti tretmanskih ciljeva uključenih istraživanja (npr. zlouporaba sredstava ovisnosti, kognitivne vještine, roditeljstvo, samopoštovanje i dr.) postoje preliminarni dokazi visokokvalitetnih studija da su rodno osjetljivi programi tretmana učinkovitiji u smanjenju recidiva od rodno neutralnih pristupa* (Gobeil i sur., 2016). Naime, rezultati su pokazali da su

rodno osjetljive intervencije jednako učinkovite kao rodno neutralne, međutim kada se analiza orijentirala na metodološki rigoroznije studije, rodno osjetljive intervencije su bile znatno više povezane sa smanjenjem recidiva (Gobeil i sur., 2016; Scott i sur., 2019). Nadalje, *počiniteljice koje su ranije doživjele zlostavljanje imati će više koristi od rodno osjetljivih intervencija, informiranih o traumi*. Osim toga, za razliku od intervencija koje su se fokusirale na druga područja, *puno su bolje učinke imale intervencije usmjerene prvenstveno na zlouporabu sredstava ovisnosti*. Većina je istraživanja a) ciljala na ovisnosti i b) uključivala elemente kognitivnog biheviorizma. Dakle rezultati daju podršku integriranom pristupu (Scott i sur., 2019). Integrirani intervencijski pristupi istovremeno adresiraju višestruke potrebe (Blanchette i Brown, 2006; Covington i Bloom, 2006). Rezultati nadalje sugeriraju kako su bolje učinke od intervencija u zajednici pokazale intervencije ponuđene u instituciji ili koje premošćuju tretman u instituciji i zajednici, što je suprotno nalazima u literaturi gdje se prednost daje (*eng. „community – based“*) programima u zajednici (Andrews, Bonta i Hoge, 1990; Lipsey, 2009; prema Gobeil i sur., 2016; Taylor i sur., 2018).

7.4.1. Teorijska utemeljenost, dosljednost provedbe i učinkovite metode

Učinkoviti se korekcijski programi mogu razlikovati s obzirom na fokus i sadržaj, a nekoliko elemenata programa ima veći utjecaj na smanjenje recidivizma; *utemeljenost na dokazima znanosti, kvalitetno vodstvo i osoblje i korištenje RNR pristupa* (Duwe i Clark, 2015) .

Tome u prilog (Mejovšek (2013) navodi kako uspjeh tretmana ne ovisi o njemu samom nego i o psihološkim i socijalnim obilježjima ispitanika. Osim toga, važna je i spoznaja kako korekcijski djelatnici mogu učinkovite intervencije učiniti neučinkovitima. To potvrđuju rezultati evaluacijskog istraživanja provedenog sa zatvorenicama u Minnesoti, koje je ispitalo vezu recidivizma i *integriteta programa*. Rezultati su pokazali kako i dobro osmišljeni programi koji udovoljavaju RNR modelu (Andrews i sur. 1990; prema Duwe i Clark, 2015) mogu biti neučinkoviti ako nisu dosljedno implementirani (Matthews, Hubbard, and Latessa, 2001; Van Voorhis i Brown, 1996; prema Duwe i Clark, 2015). *„Moving-On“; A Program for At-Risk Women* (Van Diemen, 2010; prema Duwe i Clark, 2015) je rodno-osjetljiv, kognitivno-bihevioralni program, dizajniran specijalno za žene počiniteljice kaznenih djela.

Kognitivno- bihevioralna terapija (*KBT*) i učenje prosocijalnih vještina imaju posebno važnu ulogu u tretmanu zatvorenica. Naime, Zlotnick, Johnson i Najavits (2009; prema Taylor i sur., 2018) su razmatrali najbolje tretmanske metode primjenom *RNR* principa te proveli istraživanje programa tretmana usmjerene na zlouporabu sredstava ovisnosti i *PTSP*-a kod žena. Prema dobivenim rezultatima, kod zatvorenica koje su bile uključene u programe tretmana bazirane na *KBT*-u, uočena su postupna poboljšanja kliničkih simptoma *PTSP*-a te kontinuirana poboljšanja u drugim tretmanskim ciljevima vezanim uz psihopatologiju.

S obzirom na specifičnost tretmana žena u penalnoj ustanovi, Bloom i sur. (2003; prema Blanchete i Brown, 2006) preporučuju *trening za korekcijsko osoblje* (Nolan, Haris i Derkzen; prema Taylor i sur., 2018), koji uključuje teme: neprimjereno seksualno ponašanje, spolne razlike u komunikaciji i rodno primjerene interakcije te razumijevanje utjecaja zlostavljanja.

Može se reći kako je kreiranje programa tretmana koji su od temelja rađeni specifično za žene i njihove jedinstvene potrebe važno jer se promjenama izvornih dizajna, radi njihove primjene na drugoj populaciji, riskira utjecanje na komponente koje program čine učinkovitim (Fixsen, Naom, Blase, Friedman i Wallace, 2005; prema Duwe i Clark, 2015). I rodno neutralne (Andrews i kolege, Andrews, 2001; Andrews i Bonta, 2010; prema Taylor i sur., 2018) i feminističke (Belknap, 2007; prema Taylor i sur., 2018) perspektive priznaju važnost kreiranja individualiziranih intervencija kako bi se postigao najbolji odgovor na tretman.

8. ZAKLJUČAK

Specifičnost tretmana žena u penalnoj ustanovi široka je i kompleksna tema jer uključuje višeznačno određenje i dinamičnu prirodu tretmana te vrlo heterogenu skupinu zatvorenica. Budući da se primjenom tretmana u penalnoj ustanovi nastoji postići svrha kažnjavanja, jasna je njegova delikatna i zahtjevna uloga. Kako bi on ostvario svoj cilj, važno je što bolje upoznati populaciju kojoj je namijenjen i pokušati odgovoriti na pitanje „*tko je klijent i što sa sobom donosi u tretman*“. Te će spoznaje pomoći u adresiranju i primjeni onih elemenata koji će dovesti do uspjeha. Pri tome je neophodno da oni budu znanstveno utemeljeni i pažljivo validirani, kroz njihovu primjenu u radu s odgovarajućom skupinom. Naime, u tim osnovnim postavkama i zahtjevima učinkovitog tretmana nalazi se i najveći problem tretmana žena. Počiniteljice su dugo bile zanemarivane u kriminološkoj literaturi i penološkoj praksi što je rezultiralo intervencijama krojenim po principu „jedna mjera za sve“.

Ako osobu u tretmanu promatramo kao biopsihosocijalni sustav, jasno je kako ne možemo za pojedince i skupine postaviti jednake ciljeve. Zatvorenice predstavljaju posebno osjetljivu skupinu te zatvaranje ima drukčiji i specifičniji utjecaj na žene nego na muškarce. Njihova povećana ranjivost veže se uz psihosocijalne i emocionalne terete te prema tome i drukčije potrebe koje trebaju biti prepoznate i zadovoljene. Puno se informacija o profilu zatvorenica može dobiti promatrajući njihove životne kontekste, kao i opseg i prirodu njihovog kriminaliteta. S time u vezi, prepoznato je područje „zamagljenih granica“ u životima zatvorenica koje označava značajno preklapanje uloga žrtvi i počiniteljica. Životi žena mogu biti „vrata ulaska u kriminalitet“, a nekada kaznena djela žena mogu predstavljati strategije suočavanja. Životi zatvorenica često su obilježeni traumom, disfunkcionalnim odnosima, raznim oblicima zlostavljanja, većom prevalencijom problema mentalnog zdravlja i ovisnosti te drugim teškoćama. Istraživanja situacijskog konteksta ženskog prijestupništva usmjerila su se na motivacijske faktore i prirodu odnosa počinitelja i žrtve. Kontekst se ženskog kriminaliteta značajno razlikuje od kriminaliteta muškaraca te se njihova kaznena djela ponajviše vežu uz privatnu, obiteljsku i intimnu sferu života. O važnosti navedenih čimbenika u životima žena i njihovom mogućem utjecaju na sudjelovanje u zločinu govore i kriminološke teorije orijentirane na žene. Unatoč njihovoj manjoj istraživanosti, u usporedbi s tradicionalnim kriminološkim teorijama, daju nam vrijedne informacije za tretman žena. Primjerice, teorija odnosa primarno se koristi za informiranje intervencijskih strategija za žene, a kao važan teorijski poticaj za nastanak

rodno osjetljivih procjena i smjernica za tretman žena u penalnom sustavu poslužilo je i feminističko istraživanje puteva. Premda rodno neutralne teorije imaju značajnu ulogu u objašnjenju ženskog kriminalnog ponašanja, zanemaruju čimbenike koji bi mogli biti posebno relevantni za tretman žena.

Za učinkovitu rehabilitaciju zatvorenica potrebni su: odgovarajuća procjena, klasifikacija, individualno planiranje, praćenje i dokumentiranje ponašanja te radne, obrazovne, rekreativne i druge aktivnosti. Stoga su u radu mnoga važna obilježja specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi prikazana kroz prizma RNR modela i njegovu primjenjivost u tretmanu žena. Premda su principi *RNR* modela primjenjivi u tretmanu žena, rodno osjetljivi znanstvenici kritizirali su rodno neutralnu procjenu rizika, zbog zanemarivanja specifičnih životnih iskustava žena i puteva ulaska u kriminalitet. Posljedica zanemarivanja čimbenika relevantnih za žene je prekomjerna klasifikacija koja ima posljedice i na tretman. Osim sporijeg „prolaska žena kroz sustav“, pitanja smještaja i strožeg nadzora, važan je problem i onemogućavanje da se na specifične potrebe žena vezane uz roditeljstvo, mentalni status, samopoštovanje, samoefikasnost, socijalne odnose i sl., adekvatno odgovori. Integracija paradigme utemeljene na snagama u procjenu rizika, smatra se neophodnom za „pomirenje“ rodno neutralnih i rodno osjetljivih perspektiva. Visokorizična žena nije isto što i visokorizičan muškarac te više kriminogenih potreba može predstavljati jasniji „poziv u pomoć“. Pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa ženama i nezatvorske mjere za žene počiniteljice (UNODC, 2011) ukazuju da je za rodno osjetljivu klasifikaciju važno uzeti u obzir razne informacije o obilježjima zatvorenica, njihovih života i jedinstvenih utjecaja koje zatvaranje i postupanje na njih mogu imati. Pozitivne promjene predstavljaju instrumenti procjene izgrađeni od temelja posebno za žene: *WRNA* (Van Voorhis i sur., 2010; prema Wardrop i sur., 2019) i *SPIn-W* (Orbis Partners, 2007; prema Scott i sur., 2019; Wardrop, 2019). Potrebe žena su brojne, često koegzistiraju i u međusobnoj su interakciji. Bez obzira na manji utjecaj ili izostanak njihove izravne veze s kriminalnim recidivom, u radu je predstavljena „rodno osjetljiva velika četvorka“ čimbenika rizika. Premda je potrebna daljnja empirijska provjera, čine ju: loš mentalni status, trauma/viktimizacija, zlouporaba sredstava ovisnosti i nezdrave veze/odnosi. Ti se čimbenici u rodno osjetljivoj literaturi prepoznaju važnima za tretman žena zbog njihove visoke prevalencije u populaciji zatvorenica te mogućeg (nepovoljnog) utjecaja na ishod tretmana.

Mentalne bolesti, u kombinaciji s iskustvom trenutne ili prošle traume i/ili zluporabom sredstava ovisnosti, mogu povećati uključenost žene u kriminalne aktivnosti, a time i vjerojatnost zatvaranja. Unatoč brojnim i kompleksnim potrebama mentalnog zdravlja ženske zatvoreničke populacije u penalnim institucijama, tretman za takvu ranjivu skupinu nije adekvatan. Budući da su kriminogene potrebe žena različite od potreba mentalnog zdravlja ili drugih relevantnih čimbenika, očita je potreba za integriranim pristupom procjeni i tretmanu žena. Bangkokška pravila (UNODC, 2011) navode da je zatvorenicama s problemima mentalnog zdravlja važno omogućiti sveobuhvatnu njegu i rehabilitaciju, kroz individualizirane rodno osjetljive programe mentalnog zdravlja, osjetljive na traumu.

Naime, život zatvorenica obilježen je brojnim i raznolikim iskustvima traume i viktimizacije. Premda ne slove kao kriminogena potreba, predstavljaju važnu metu tretmana žena u holističkom pristupu. Zluporaba sredstava ovisnosti, rodno je neutralna tretmanska potreba, ali ima jedinstvene učinke na žene radi njene značajne povezanosti s mentalnim bolestima, povijesti viktimizacije, problemima u odnosima i sl. Literatura navodi da je integracija tretmana ovisnosti i liječenja traume ključna u razmatranju specifičnosti tretmana žena u penalnoj ustanovi. Rodno osjetljive paradigme su: holističke, ciljaju na traumu, zluporabu sredstava ovisnosti, potrebe mentalnog zdravlja i koriste integrirani pristup.

Istraživači nadahnuti radovima feministkinja, koji svojim radom nastoje živote zatvorenica u penalnim ustanovama učiniti boljima, nisu zaokupljeni pitanjima „*trebaju li se određeni čimbenici klasificirati kao kriminogeni ili responzivni*“, već nastoje shvatiti „*kako čimbenici rizika, potreba i responzivnosti međusobno djeluju, i kako ih se može istovremeno adresirati*“. Stoga se u tretmanu žena preferira holistički pristup koji će promovirati dobrobit osobe kroz njeno osnaživanje. Procjena i tretman žena u penalnoj ustanovi trebaju uzeti u obzir jedinstvena životna iskustva i potrebe žena, njihove snage i čimbenike otpornosti te druge važne elemente, uz elemente okruženja. U primjeni principa responzivnosti potrebno je oslanjati se na dokaze znanosti koji su dobiveni kroz rezultate rodno osjetljivih istraživanja. Spoznaja kako spol čini razliku ženama treba omogućiti ravnopravan tretman, u usporedbi s tretmanom muške zatvoreničke populacije, a predstavlja prvi korak za učinkovitije odgovaranje na njihove jedinstvene potrebe.

9. LITERATURA

1. Allcock, A. i Smith, L. (2018). Impact of women specific interventions. <https://www.iriss.org.uk/sites/default/files/2018-06/iriss-esss-evidence-review-impact-women-specific-interventions-2018-06-04.pdf>
2. Badurina Sertić, Đ., Baranček, S., Barić, M., Brlić, S., Franjić Nađ, B., Ivenčnik Blažević, K., Kolić Antolović, N., Prskalo, I., Radeljić, P., Šuljak, B. i Vlasisavljević, Z. (2019). *Priručnik za polaznike temeljnog tečaja: psihosocijalni tretman*. Zagreb: Ministarstvo pravosuđa; Uprava za zatvorski sustav i probaciju; Centar za izobrazbu.
3. Bašić, M. (2014). Majka u zatvoru—osobno iskustvo i podrška. *Zagreb: Roda. Pristupljeno, 12(11), 2015.*
4. Belušić, I. (2003). Kriminalitet žena. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju, 11(2), 165-176.*
5. Blanchette, K. i Brown, S. L. (2006). *The Assessment and Treatment of Women Offenders: An integrative perspective*. John Wiley & Sons.
6. Bloom, B. i Covington, S. (1998). Gender-specific programming for female offenders: What is it and why is it important. In *50th annual meeting of the American Society of Criminology, Washington, DC. 2-24.*
7. Bonta, J. i Andrews, D. A. (2007). Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation. *Rehabilitation, 6(1), 1-22.*
8. Brennan, T., Breitenbach, M., Dieterich, W., Salisbury, E. J. i Van Voorhis, P. (2012). Women's pathways to serious and habitual crime: A person-centered analysis incorporating gender responsive factors. *Criminal Justice and Behavior, 39(11), 1481-1508.*
9. Chiarolanza, C. i Bastianoni, C. (2014). Remeaning motherhood in prison: an exploratory study. *Interdisciplinary Journal of Family Studies, 19(1).*
10. Council of Europe. (2011). European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT): *Extract from the 10th General Report [CPT/Inf (2000) 13]. CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2011. 3-104.* <https://www.psychargos.gov.gr/Documents2/%CE%9D%CE%95%CE%91/eng-standards.pdf>

11. Council of Europe. (2018). Evropski komitet za sprečavanje mučenja, neljudskog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT): *Informativni dokument*. CPT/Inf(2018)5. 1-8. <https://rm.coe.int/16808b642b>
12. Covington, S. i Bloom, E., B. (2006). Gender responsive treatment and Services in Correctional Settings. *Women & Therapy*, 29(3-4), 9-33.
13. Covington, S. (1998). The Relational Theory of Women's Psychological Development: Implications for the Criminal Justice System. *50th Annual Meeting of the American Society of Criminology (1-18)*. Washington, D.C.
14. Damjanović, I. i Butorac, K. (2006). Politika suzbijanja kriminaliteta: perspektive izvršenja kaznenopravnih sankcija. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 657-684.
15. Doherty, S., Forrester, P., Brazil, A. i Matheson, F. I. (2014). Finding their way: Conditions for successful reintegration among women offenders. *Journal of Offender Rehabilitation*, 53(7), 562-586.
16. Doležal, D. (2009). Kriminalna karijera. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 30 (2), 1082-1107.
17. Doležal, D. i Jandrić, A. (2002). Institucionalni penološki programi s ovisnicima o ilegalnim drogama. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 10(2), 105-117.
18. Duwe, G. i Clark, V. (2015). Importance of program integrity: Outcome evaluation of a gender-responsive, cognitive-behavioral program for female offenders. *Criminology & Public Policy*, 14(2), 301-328.
19. Državni zavod za statistiku (2019). https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/10-01-01_01_2019.htm
20. Državni zavod za statistiku (2021). https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/10-01-01_01_2021.htm
21. Europski parlament (2017). Izvješće o zatvorskim sustavima i uvjetima u zatvorima (2015/2062(INI)). Plenarna sjednica (2-26).
22. Farkaš, R. i Žakman-Ban, V. (2006). Obilježja procesa prilagodbe zatvorskim uvjetima zatvorenika/zatvorenica s obzirom na sociodemografske i kriminološke osobnosti. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 957-990.

23. Franklin, C. A. (2008). Women offenders, disparate treatment, and criminal justice: A theoretical, historical, and contemporary overview. *Criminal Justice Studies*, 21(4), 341-360.
24. Fritzon, K., Miller, S., Bargh, D., Hollows, K., Osborne, A. i Howlett, A. (2021). Understanding the relationships between trauma and criminogenic risk using the Risk-Need-Responsivity model. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 30(3), 294-323.
25. Getoš Kalac, A. M. i Pribisalić, M. (2020). Tamna i svijetla strana tamne brojke kriminala: o izazovima istraživanja nepoznanica i blagoslovu neznanja. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 70(5), 637-673.
26. Gobeil, R., Blanchette, K., i Stewart, L. (2016). A meta-analytic review of correctional interventions for women offenders: Gender-neutral versus gender-informed approaches. *Criminal Justice and Behavior*, 43(3), 301-322.
27. Grover, K. E., Carpenter, L. L., Price, L. H., Gagne, G. G., Mello, A. F., Mello, M. F. i Tyrka, A. R. (2007). The relationship between childhood abuse and adult personality disorder symptoms. *Journal of personality disorders*, 21(4), 442-447.
28. Horvat, D. (2017). *Primjena biblioterapije kao oblika tretmana u zatvorskom sustavu* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
29. Hrabar, D. (2018). Zaštita djece u kaznenom postupku u promišljanjima o pravosuđu naklonjenom djeci. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, IX (1.), 1-28.
30. Jadrešin, A. i Mustapić, J. (2014). Žene koje čine kaznena djela. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 129-135
31. Jandrić Nišević, A. (2015). *Penološka rehabilitacija*. Skripta. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
32. Jewkes, Y., Jordan, M., Wright, S. i Bendelow, G. (2019). Designing 'healthy' prisons for Women: Incorporating trauma-informed care and practice (TICP) into prison planning and design. *International journal of environmental research and public health*, 16(20), 3818.

33. Jukić, R., i Sabljo, M. (2017). Penološka andragogija–zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika. *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva*, 21(1-2 (36)), 27-36.
34. Knežević, M. (2014). Psihosocijalne posljedice boravka u zatvoru na majke i njihovu djecu. Zagreb: Roda.
35. Kovačić, N. (2019). *Prijavljeni kriminalitet i njegova tamna brojka: komparativni pristup* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
36. Kovčo, I. (1997). PENOLOŠKI INSTITUCIONALNI TRETMAN POČINITELJA UBOJSTVA. *Kriminologija & socijalna integracija*, 5 (1-2), 53-66.
37. Kovčo, I. (2001). KAZNA ZATVORA-ZAŠTO I KUDA?. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 8(2), 117-136.
38. Macanović, N. (2018). Odnos djece i roditelja koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. *Beogradska defektološka škola*, 24(3), 53-69.
39. McKee, S. A., i Hilton, N. Z. (2019). Co-Occurring Substance Use, PTSD, and IPV Victimization: Implications for Female Offender Services. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(3), 303–314.
40. Mejovšek, M. (2002). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
41. Mejovšek, M. (2013). Evaluacija intervencijskih programa u penologiji. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 21(1), 81-98.
42. Mihaljević, K. (2016). *Osobna i kriminološka obilježja počiniteljica obiteljskih ubojstava* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
43. Mijoč, I. (2012). *Neke karakteristike i tretmanske potrebe ženske zatvorske populacije u Republici Hrvatskoj* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
44. Mršić, Ž. i Labaš, D. (2016). Prevencija kriminala. *Hrvatska pravna revija*, 16(3), 51-60.
45. Nikolić-Ristanović, V. i Konstantinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija: (četvrto izmjenjeno i dopunjeno izdanje)*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej“. „Preuzeto s http://www.vds.rs/File/KnjigaKriminologija_2018.pdf (23.3.2021)“.

46. Novak, T. (2017). *Usporedni prikaz općih metoda tretmana zatvorenika u zemljama Europske Unije* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
47. Plesničar, M.M., Šelih, A. i Filipčić, K. (2018). *Ženske in kriminaliteta: Značilnosti ženske kriminalitete in družbeno odzivanje nanjo*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana: 300 izvodov, str. 7-208.
48. Rajić, S. (2017). *Prevenција nasilja u zatvorskom sustavu* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
49. Salisbury, E. J., Van Voorhis, P. i Spiropoulos, G. V. (2009). The predictive validity of a gender-responsive needs assessment: An exploratory study. *Crime & Delinquency*, 55(4), 550-585.
50. Scott, T., Brown, S. L. i Wanamaker, K. A. (2019). Female offenders: Trends, effective practices, and ongoing debates. In D. L. L. Polaschek, A. Day, & C. R. Hollin (Eds.). *The Wiley international handbook of correctional psychology* (pp. 297–314). John Wiley i Sons Ltd.
51. Seleš, L. (2020). *Specifičnosti žena kao počiniteljica nasilja u partnerskim odnosima* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
52. Singer, M. (1996). *Kriminologija (drugo izdanje)*. Globus. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
53. Stewart, L., i Gobeil, R. (2015). Correctional interventions for women offenders: a rapid evidence assessment. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*.
54. Špadijer-Džinić, J., Pavićević, O. i Simeunović-Patić, B. (2009). ŽENA U ZATVORU-DEPRIVACIJE ZATVORENIČKOG ŽIVOTA. *Sociologija/Sociology: Journal of Sociology, Social Psychology & Social Anthropology*, 51(3).
55. ŠUĆUR, Z. i ŽAKMAN-BAN, V. (2005). ZNAČAJKE ŽIVOTA I TRETMANA ŽENA U ZATVORU. *Društvena istraživanja*, 14 (6 (80)), 1055-1079.
56. Taylor, K., McDonagh, D., i Blanchette, K. (2018). Assessing and Treating Women Offenders. In *The Practice of Correctional Psychology* (pp. 103-126). Springer, Cham.

57. United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2011). United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). [on the report of the Third Committee (A/65/457)] (str. 3-48)
58. United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC. (2015). Žene i zatvor: serija priručnika iz kaznenog prava. Vienna. „Preuzeto s https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Zene_i_zatvor_HR.pdf (14.8.2021)“.
59. Van Voorhis, P., Salisbury, E., Wright, E. i Bauman, A. (2008). Achieving accurate pictures of risk and identifying gender responsive needs: Two new assessments for women offenders. *University of Cincinnati Center for Criminal Justice Research, National Institute of Corrections, Washington DC.*
60. Vareško, M. (2018). *Rehabilitacija i resocijalizacija zatvorenika tijekom izvršavanja kazne zatvora* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of economics and tourism" Dr. Mijo Mirković").
61. Veselý, M. (2019). *Kriminalitet žena u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2013. do 2017. godine* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
62. Vlada Republike Hrvatske. (2020). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2019. godinu.
63. Vlada Republike Hrvatske. (2017). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2016. godinu.
64. Vlada Republike Hrvatske. (2018). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2017. godinu.
65. Vlada Republike Hrvatske. (2019). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2018. godinu
66. Vučić, D. (2017). *Maloljetne počiniteljice kaznenih djela u gradu zagrebu – analiza slučaja* (Završni rad). University of Zagreb, Department of Croatian Studies, Hrvatski studiji, Zagreb.
67. Walmsley, R. (2017). Women and girls in penal institutions, including pre-trial detainees/remand prisoners: fourth edition. World Female Imprisonment List, 1-13. Institute for Criminal Policy Research. Birkbeck.

68. Wardrop, K., Wanamaker, K. A. i Derkzen, D. (2019). Developing a risk/need assessment tool for women offenders: a gender-informed approach. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*.
69. Wright, E. M., Salisbury, E. J. i Van Voorhis, P. (2007). Predicting the prison misconducts of women offenders: The importance of gender-responsive needs. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23(4), 310-340.
70. Wright, E. M., Van Voorhis, P., Salisbury, E. J. i Bauman, A. (2012). Gender-Responsive Lessons Learned and Policy Implications for Women in Prison: A Review. *Criminal Justice and Behavior*, 39(12), 1612–1632.
71. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. Narodne novine, 128/99., 55/00., 59/00., 129/00., 59/01., 67/01., 11/02., 190/03., 76/07., 27/08., 83/09., 18/11., 48/11., 125/11., 56/13., 150/13., 98/19.
72. Žakman-Ban, V. (1993). ŽENE POVRATNICE U REPUBLICI HRVATSKOJ I NEKA NJIHOVA SOCIJALNODEMOGRAFSKA I KRIMINOLOŠKA OBILJEŽJA. *Kriminologija & socijalna integracija*, 1 (2), 185-197.